

## *15 éves az esély*

### *A tartalomból*

*Robert Castel: A társadalmi biztonság elvesztése*

*Juhász Gábor – Taller Ágnes: A társadalmi kirekesztődés  
elleni küzdelem az EU új tagállamaiban*

*Héra Gábor – Ligeti György: Igények és hiányok – informatika  
a szociális szférában*

## *esély 2005/6*

16. évfolyam 6. szám

**Kiadja a Hilscher Rezső Alapítvány.**

**Szerkesztőségi cím:**

1094 Budapest, Liliom u. 8.

Telefon: 216-1310

E-mail: esely@freemail.hu

**A folyóirat megjelenését támogatta:**

a Szabad Sajtó Alapítvány,  
a József Attila Alapítvány,  
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,  
az Ifjúsági, Családügyi, Szociális  
és Esélyegyenlőségi Minisztérium



**Megjelenik kéthavonta.**

**Főszerkesztő:**

NYILAS MIHÁLY

**Olvasószerkesztő:**

LÉVAI JÚLIA

**Szerkesztőségi titkár:**

ERDEI ENIKŐ

**Szerkesztőbizottság:**

Csoba Judit, Ferge Zsuzsa (elnök), Gönczöl Katalin, Gyulavári Tamás, Havasi Éva, Juhász Gábor, Kozma Judit, Krémer Balázs, Lévai Katalin (alapító főszerkesztő), Mózer Péter, Simonyi Ágnes, Tausz Katalin, Tomka Béla, Tóth István György, Georg Vobruba (NSZK)

Arculattervező-grafikus: Éles Andrea

Grafikai munkatárs: Gombos Gáspár

Szöveggyűjtő: Haraszi Judit

Tördelőszerkesztő: Nyíri András

Készült a Csiszár nyomdában

Felelős vezető: Csiszár Lajos

ISSN 0865-0810

---

Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető a szerkesztőségnél – levélben, e-mailben és telefonon.

## Szerzők

CASTEL, ROBERT	szociológus
HÉRA GÁBOR	szociológus, Kurt Lewin Alapítvány, kla@kla.hu
JUHÁSZ GÁBOR	szociálpolitikus, egyetemi docens, ELTE TáTK, Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék, juhaszsp@ludens.elte.hu
LIGETI GYÖRGY	szociológus, Kurt Lewin Alapítvány, kla@kla.hu
MÉSZÁROS ZOLTÁN	szociológus, szabadúszó-piackutató, openresearch@chello.hu, zicska@freemail.hu
SZABADOS TÜNDE	szociális alprogramvezető, AVP-Hungary Közhasznú Egyesület, banyoca7@freemail.hu
TALLER ÁGNES	szociálpolitikus, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, a.taller@freemail.hu

---

Az Esély weboldalát a Kurt Lewin Alapítvány gondozza: [www.szochalo.eselywww.3sz.hu](http://www.szochalo.eselywww.3sz.hu); [www.klubhalo.hu](http://www.klubhalo.hu); (Az Esélyben 2000-től megjelent cikkek az alábbi helyről tölthetők le: [http://www.szochalo.hu/index.php?p=heading&heading\\_id=33](http://www.szochalo.hu/index.php?p=heading&heading_id=33))



*esély*

**2005/6**

*Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*

## TARTALOM

### TANULMÁNYOK

- 3 **Robert Castel:** A társadalmi biztonság elvesztése
- 23 **Juhász Gábor – Taller Ágnes:** A társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem az EU új tagállamaiban
- 64 **Mészáros Zoltán:** Szakértői szemmel a prevencióról

### MAGYAR VALÓSÁG

- 83 **Szabados Tünde:** A fogvatartottak szociális kapcsolatrendszere
- 106 **Héra Gábor – Ligeti György:** Igények és hiányok – informatika a szociális szférában

### RECENZIO

### BÚCSÚ

### HÍREK, INFORMÁCIÓK

ROBERT CASTEL

**A társadalmi biztonság elvesztése<sup>1</sup>**

Mit jelent védetten élni?

Védelmekről szólván, két fajtájukat szoktuk megkülönböztetni. Az állampolgárt megillető védelmek az alapvető szabadságjogokat biztosítják, a jogállam keretei között szavatolva a személyek és javaik biztonságát. A társadalmi védőrendszerek az egyének helyzetének tartós megromlását okozható alapvető kockázatokkal szemben (betegség, baleset, nélkülözésekkel teli öregkor) jelentenek „fedezetet” – mivel az élet előreláthatatlan viszontagságainak következménye szélsőséges esetben akár a társadalmi lecsúszás is lehet. E két nézőpont felől valószínűleg joggal mondhatjuk – legalábbis a fejlett országokban –, hogy olyan biztonságban élünk, amelyenhez hasonlót soha társadalom még nem tudott biztosítani tagjainak.

**Ötödik fejezet***Hogyan vegyük fel a harcot a társadalmi biztonsághiány ellen?*

Miben állhat ez a továbbfejlesztés? Hogyan lehetne a védőrendszereket olyan, újfajta módon működtetni, hogy a holnapok bizonytalanságával szembenézni kényszerülő világunkban újból érvényt szerezzenek a stabilitást biztosító elveknek és biztonságot hozó eljárásoknak? Ezzel a nagy kihívással kell ma szembenéznünk, és egyáltalán nem biztos, hogy erre képesnek mutatkozunk majd. Ezekre a kérdésekre nincs biztos válasz, s mi még tapogatózunk csupán, hogy merrefelé is keressük a megoldást. Nincs értelme tehát beleveszni a részletekbe. Annyit azonban megtehetünk, hogy megpróbáljuk körvonalazni, melyek a valószínű tétjei az egyes változatoknak. Ennek során maradjunk annál a két szektornál, amelyeket eddig szemügyre vettünk: a szó szoros értelmében vett szociális védőrendszereknél, illetve a munkapozíciók és a szakmai pályafutások biztonságossá tételénél.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> A tanulmány első négy fejezete az előző két számban jelent meg (a szerk.).

<sup>2</sup> Meg kell jegyezni, hogy ha teljeskörűsége törekednénk, akkor végig kellene gondolnunk a társadalmi tulajdon fontos részét kitevő közszolgáltatások problémáját. Argentína friss keletű összeomlása *a contrario* szemlélteti e kérdéskör fontosságát. A biztonságok elvesztése nem egyszerűen a tömegessé vált elszegényedés következménye, nem is a társadalmi helyzetek elbizonytalanodásáé (akár még középosztályi körökben is), vagy a szociális juttatások drasztikus megnyirbálásáé. Az is jelentősen belejátszott, hogy ebben a

*A szociális védőrendszerek újjáépítése*

Vegyük hát akkor elsőnek a szó szoros értelmében vett *szociális védőrendszereket* (betegség, rokkantság, munkabalesetek, öregség, munkanélküliség elleni biztosítások, családi pótlékok és szociális segélyezés), amelyeket Franciaországban társadalombiztosításnak tekintenek. A nyolcvanas évek elején mindezek megfejlődtek néhány beillesztés-politikai intézkedéssel, illetve a „kirekesztés elleni küzdelem” néhány eszközével. Az immár lassan húsz éve megfigyelhető átalakulások sohasem a „fenekestül fölforgatás” igényével léptek színre. A rendszernek továbbra is meghatározó jellemzője a foglalkoztatáshoz kötődő biztosítások túlsúlya, illetve az, hogy ezeket a munkakeresetektől elvont járulékokból finanszírozzák. Az egyre növekvő nehézségek, illetve az új kérdőjelek fölbukkanása azonban végül is kérdésessé teszik, hogy vajon életképes maradhat-e a rendszer e működésmód hegemoniája mellett.

Itt van mindjárt a finanszírozások befagyása. Az egyik oldalon a tömeges munkanélküliség és a munkaviszonyok elbizonytalanodása, a másikon az aktív kereső népesség demográfiai okokból bekövetkezett megfogyatkozása, illetve a várható élettartam megnövekedése – ezek, együtt, alapjaiban rendítik meg a rendszer stabil finanszírozhatóságát. Ahogyan Denis Olivennes figyelmeztet: nemsokára egy kisebbséggé fogyatkozott aktív keresői rétegnek kell a maga járulékbefizetéseivel megfinanszíroznia az inaktívak náluk népesebbre duzzadt seregének társadalombiztosítását.<sup>3</sup> De nemcsak a pénzügyi megfontolásokra kell odafigyelnünk. A kritika a rendszer működésmódját is össztűz alá veszi, mint ahogyan azt is kifogásolja, hogy az képtelen kivétel nélkül mindenkiről gondoskodni, aki kiszakadt a munka világából. Így azután a klasszikus metódusú szociális védelemnyújtás paradox módon, egyre mélyíti a szakadékot különböző embercsoportok között: a szakadék egyik partján azokat a tömegeket találjuk, amelyek továbbra is feltételekhez nem kötött, gazdag, erős védelmekben részesülhetnek, melyeket a munkaviszonyukból eredeztetett jogok biztosítanak számukra, a másik parton pedig azoknak az egyre népesebb tömegét, akik kihullanak ezekből a védelmi rendszerekből (vagy eleve el se jutnak odáig, hogy bekerülteknek tekinthessük őket). Így tehát – a finanszírozás kérdésénél mélyebbnek bizonyuló szinten – maga a struktúrájuk az, amely e rendszereket alkalmatlanná teszi arra, hogy képesek legyenek számot vetni a helyzetek sokféleségével és a védelemre számító ügyfelek individuális „profiljaival” (hiszen homogén és stabil népességek kategóriákra érvényesek, és ezek számára nyújthatják szolgáltatásaikat anonim és automatikus módon).

E megállapításokból kiindulva elmondható, hogy jó húsz éve szemtanúi lehetünk egy jelenségnek, amely, meglehetősen, *a szociális védelemnyújtás*

---

totális privatizálás útját járó országban a közszolgáltatások összeomlottak. A kérdés részletes kifejtésére itt nincs módomban, de a közszolgáltatások létjogosultságának megkérdőjelezésére, s ennek következményeire, lehetséges tétjeire vonatkozó aktuális viták közvetlenül kapcsolódnak az alábbiakban kifejtendő gondolatmenethez.

<sup>3</sup> Lásd Denis Olivennes, „La société de transfert”, *Le Débat*, no 69, 1992. március–április. 1997-ben a szociális védőrendszerek kiadásainak nem kevesebb mint 80 százalékát fedezték a munkajövedelem-bázisú kötelező elvonások.

egy újfajta rendszere azok számára, akiket a klasszikus védőrendszerek „leírtak”. Mindez egy olyan, egymást követő lépéssorozat életre hívása nyomán bontakozott ki fokozatosan a rendszer perifériáján, melyet például a források függvényében nyújtható szociális minimum-juttatások elszaporodása, a város-politikák és a helyi érvényű beillesztési politikák kidolgozására tett lépések, a munkahelyteremtő akciók, a legelesettebbek szociális segítése, és a „kirekesztés elleni küzdelem” jellemez. Ezek a kezdemények nem valamiféle központi tervhez igazodva születtek meg, mégis mintha inkább olyan védelmek egészen új vonatkoztatási keretét rajzolnák ki, amelyek nagyon is különböznek a társadalmi tulajdonból származóktól, és amelyeket a munkaviszonyból levezetett, feltételekhez nem kötött védelmek hegemoniája jellemzett. Bruno Palier így foglalja össze a két rendszer közötti különbségeket.

Általános és egalitárius nyitottság *kontra* célzottság és pozitív diszkrimináció; uniformizált szolgáltatások, *kontra* a nyújtott szolgáltatásokat illetően igazodás a szociális szükségletek jellegéhez; egymás közötti átjárást nem ismerő rendszerek (betegség, munkahelyi balesetek, öregség, család), *kontra* az egy-egy személyre nehezedő szociális problémák együttes kezelése; egy-egy kockázat vagy probléma kezelésére létrehozott centralizált adminisztráció, *kontra* szerződésben rögzített partner-viszony valamennyi, az ügyben (igazgatási, politikai, gazdasági) szerephez jutó aktor között; „ügykezelés-orientált” adminisztráció, *kontra* „feladatorientált” adminisztráció; centralizálás és piramisstruktúrájú adminisztráció, *kontra* decentralizálás és terep-központúság.<sup>4</sup>

Fontos következménye ezeknek a változásoknak, hogy egyfajta *rugalmasságot* vezettek be a védőrendszerekbe. Ezeket az új szociális beavatkozásokat kétségkívül a *változatosabbá válásuk* jellemzi leginkább; elvárás-ként fogalmazódik meg velük szemben, hogy kellően igazodjanak a gondozásba vett népességek problémáinak sajátosságaihoz, valamint hogy – ha szükséges – alkalmazásuk *individualizált* legyen. Ezekben az új típusú eljárásokban két olyan szónak is kulcsszerep jut, amelyek a klasszikus védelmi rendszerek szótárában elő sem fordulnak. A két szó: *szerződés* és *projekt*. Az 1988-ban bevezetett RMI (*revenu minimum d'insertion* – beilleszkedési minimum-jövedelem) jó példája annak, milyen szellemben működnek ezek az újfajta próbálkozások. Hogy valaki megkaphassa az RMI-t, az elvileg azon múlik, hogy köttessék vele egy „beilleszkedési szerződés”, melynek értelmében a kedvezményezett kötelezettséget vállal egy „projekt” megvalósítására. Hogy mit vállaljon magára a projektben, azt az határozza meg, hogy *konkrétan* milyen az igénylő helyzete: melyek azok a sajátos nehézségek, amelyekkel magára hagyva nem tud megküzdeni. Hasonlóképpen, azok a terepstratégiák, amelyeket az 1980-as évek elején az emberek beilleszkedését megkönnyítendő dolgoztak ki a hátrányos helyzetű városnegyedekben (s ma már a „várospolitika” rangjára emelkedtek), mind olyan helyi projektekre támaszkodtak, ame-

<sup>4</sup> Bruno Palier, *Gouverner la Sécurité sociale*, Paris, PUF, 2002, 3. old.

lyek egy adott lakóközösség és a velük különféle kapcsolatokban álló „partnerek” mozgósítását tűzték célul maguk elé. A szolgáltatás igénybevevőinek mindinkább személyes involváltságukra építő „bevonását” előtérbe helyező felfogás egyre mélyebben hatja át a munkanélküliség elleni küzdelem stratégiáit is (lásd például a nemrégiben beindított PARE programot, amely elvárja – és megköveteli –, hogy a munkanélküliek aktívan részt vegyenek a munkahely-keresésben). Mindezekben az új eljárásokban arról van szó, hogy a kikötések nélkül, automatikus módon nyújtott szociális szolgáltatásokat passzívan fogyasztó ügyfelet kizárják mozgulatlanságából, s rákényszeríték, hogy aktív részt vállaljon a rehabilitálás célzó folyamatban. „A passzív kiadások aktiválása” – szokták mondogatni, de ebbe beletartozik az érintett személyek aktívává tétele is.

Ezek a változtatások mind ugyanannak a logikának engedelmességeknek. Olyan stratégiákról van szó, amelyek – a már jelzett, a dekollektivizálás és a reindividualizálás folyamatai által formált, nagy társadalmi változások ütemét fölveve – *a védelmek egyénítését, individualizálását tűzik maguk elé célul*. Ebben az értelemben akár az egyetemes érvényű, arctalan szabályok szerint működő, a mind változatosabb és mozgékonyabb világhoz alkalmazkodni egyre képtelenebb szociális állam válságára adott válasznak is tekinthetők. A védelmek új gazdaságtana azt követeli – fogják mondani egyesek –, hogy a szociális szféra államosításából „visszavéve”, ezeknek a sajátos helyzeteknek (határesetben: konkrétan az egyes egyének) a számbavételére fordítsunk figyelmet.

Ennek a súlypont-áthelyezésnek azonban ára van, s legalább két okból is megkérdendő, vajon nem kerül-e túlságosan sokba. Először is szélső esetben teljes egészében át kell definiálni magát a feladatot: a védelmek célpontjával immár nem a „közös sors” által együvé fűzött népességeket kell kijelölni; itt mindenki valamilyen, a szó tág értelmében vett hátrány kárvallottja, legyen az mélyszegénység vagy valamilyen (testi, lelki vagy társadalmi) fogyatékoság, „alkalmazhatatlanság” stb. Az ő esetükben a „védelem” nem egyéb, mint gondjaik föl vállalása, illetve a gondozásba vétel. Még ha az intézkedéseket „pozitív diszkrimináció” névre kereszteljük is, az sem elég ahhoz, hogy megszüntesse a negatív megbélyegzést, amely mindig is kísérte az efféle intézkedéseket.

Jó, jó – vethetik ellene –, de ezek az új védelmek szakítanak a segélyezés felelőtlenségre bátorító hagyományával, hiszen mozdulni segítik a kedvezményezettet, aki arra kap ösztönzést, hogy végre nekilásson saját magáról gondoskodni. Nem vitás, az RMI „beilleszkedési szerződése” igenis eredeti és vonzó újdonságot jelent e téren, mivel elvárja a segélyezettől, hogy aktívan részt vegyen a programban, s egyszermind gondoskodik arról, hogy ne maradjon magára, megkapjon minden szükséges segítséget. De ezek a tiszteletré méltó elköteleződések alábecsülik azokat a nehézségeket, amelyek az emberek meggyőzésével járnak, és arra irányulnak, hogy mozgósítsák már végre erőforrásaikat, erő tartalékaikat. Ennek reális esélye főként az olyan emberekkel kapcsolatban megkérdőjelezhető, akiknek éppen az a bajuk, hogy semmiféle erőforrás nem áll a rendelkezésükre. Némileg paradox, hogy a különböző „aktiválási” eljárásokba való bevonással épp azoktól kérünk nagyon is sokat, akiknek

nagyon kevesük van (olykor lényegesen többet kérünk tőlük, mint azoktól, akik dúskálnak a javakban). Nem kell tehát meglepődni azon, hogy e vállalkozásokban az eredményekkel mérhető siker inkább kivétel, mintsem szabály. Az RMI esetében az értékelő elemzések azt mutatják ki, hogy a segélyezették több mint fele egyáltalán nem köt semmiféle szerződést; hogy az esetek túlnyomó többségében az RMI „nem jelent többet lélegzetvételnél megkönnyebbülésnél, ha javít is a kedvezményezett életkörülményein, megváltoztatni azonban nem tudja őket”<sup>5</sup>, s csak az esetek tíz-tizenöt százalékában sikerül biztosítani az illető „szakmai betagozódását”, vagyis azt, hogy szerezzen magának valamiféle állást, ami azonban többnyire időlegesnek bizonyul. A területi beillesztési politikákról sem mondható egyéb: ezek is igen mérsékelt eredményeket tudnak csak fölmutatni a tekintetben, hogy mennyire sikerül a támogatottakat tényleges „bekapcsolódásra” bírni.<sup>6</sup>

Mindezt nem azért mondom, hogy elítéljem az új védelmek, védőrendszerek kitalálására irányuló kísérleteket. Éppen ellenkezőleg! Ezek nélkül az intézkedések nélkül a bérmunkás-társadalmat megrázó válság különböző áldozatainak helyzete ma még sokkal rosszabb lenne. Az RMI-t, a várospolitikákat, és a társadalmi minimum-juttatásokat tehát még akkor is védelmünkbe vehetjük (én magam azt mondanám: kötelességünk védelmünkbe venni ezeket), ha kérdésesnek tartjuk a hatásfokukat. Ez utóbbit illetően azt kell mondjam, teljességgel kizárt, hogy jelenlegi formájukban globális alternatívát jelenthessenek a legfontosabb társadalmi kockázatok ellen hajdan kidolgozott védelmekhez képest – hacsak nem abban gondolkodunk, hogy minden képzeletet meghaladó módon leszűkítsük a védőrendszerek problematikáját, s társadalmi védelmen valami olyasmit értsünk, hogy a leginkább nélkülözők kapnak valamiféle (többnyire silány) támogatást.

Ebben a szélsőséges formájában persze senki nem szívesen támogatná ezt a változatot. Ha a védelmek rendszere ma még „szilárdan áll”, annak az a magyarázata, hogy legjelentősebb (s egyben a legnagyobb létszámú csoportokat érintő) elemeiben domináns a szerepe azoknak a biztosítási ellátásoknak, melyeknek kifizetése nem jövedelem-függő.<sup>7</sup> Ez pedig azt jelenti, hogy az új intézkedéseknek nem sikerült fölülkerekedniük azon a megosztottságon, melynek kialakításával gyakorta szokás vádolni a klasszikus védőrendszert, hogy tudniillik különbséget tesz a hagyományos társadalmi kockázatokhoz kötött ellátások (ezek abban a mértékben bizonyulnak hatékonyak, amilyen mértékben a stabil foglalkoztatás feltételeihez kötődnek) és a különböző, többé-kevésbé alkalmi jellegű segélyek között (amelyek a társadalmi depriváció helyzetei sokszínűségének

<sup>5</sup> *Le RMI à l'épreuve des faits*, Paris, Syros, 1991, 63.

<sup>6</sup> Lásd például: *Évaluation de la politique de la ville*, Tárcaközi bizottsági jelentés, Paris, 1993, 1. és 2. fejezet. Az „állampolgáriság helyi szinten”-konceptió meglehetősen pesszimista értékeléséhez lásd C. Jacquier, „La citoyenneté urbaine dans les quartiers européens”, in J. Roman (szerk.), *Ville, exclusion et citoyenneté. Entretiens de la ville II*. Paris, Éditions Esprit, 1993. A probléma naprakész aktualizálásához, illetve az Egyesült Államokkal való összehasonlításához lásd J. Donzelot, C. Mevel és A. Wyvekens, *Faire société*, Paris, Le Seuil, 2003.

<sup>7</sup> Jóllehet a társadalmi minimumok kedvezményezettjeinek létszáma monotonul nő, alig valamivel haladja meg a francia népesség lélekszámának tíz százalékát.

felelnek meg). Az, amihez az elmúlt húsz évben asszisztálnunk kellett, a lényegét tekintve a *szolidaritás fogalmának radikális elértéktelenedése*. Némi túlzással, mintha ennek a szónak többé már nem azt kéne jelentenie, hogy az egész közösség szintjén meg kell védenünk a társadalom tagjait a legfontosabb társadalmi kockázatoktól. A szolidaritási kiadások – melyekért továbbra is az állam vállalna felelősséget – a „maradék-elv” alapján a társadalomnak azt a reziduális szféráját illetnék meg, melyet a „nincstelenek” népesítenek be. Védelemben részesülni ebben az esetben csak annyit jelentene: nem kapsz többet annál, mint amennyi a pusztá önfenntartásodhoz minimálisan szükséges egy olyan társadalomban, amelynek ambíciói nem terjednek tovább annál, hogy a legszűkebbre foggott szolgáltatásokat biztosítsa a depriváció végtelenen súlyos formáival szemben. A védelmek rendszerének ilyen dichotómiája végzetesen lerombolná a társadalmi kohéziót.<sup>8</sup>

Nem könnyű megmondani, hogyan lehetne ellenébe menni ennek a tendenciának. De annak, hogy a jelenlegi helyzet ilyen alapvetően inadekvát, az az egyik legfőbb oka, hogy a rendre *ad hoc* jelleggel hozott új intézkedések immár húsz éve, hogy nem bizonyulhattak konzekvensnek, és hol átfedik egymást, hol pedig a jogosultságok hiányával jellemezhető terjedelmes „szürke zónákat” hagynak lefedetlenül. A reformok egyik fajtájának az lehetne a feladata, hogy az eltérő helyzetek (nem csupán anyagi következményű elítéltelességet, de a szolgáltatások elosztásában diszkontinuitást, odaítélésükben önkényességet is generáló) különbözőségein fölülemelkedve biztosítsa a *jogok kontinuitását*. Az, hogy a kötelező biztosítás-alapú kollektív ellátások alá be nem sorolható védelmek körére is legyen érvényes a *jogok homogén rendszere*, egy olyan javaslat, mely reálisan megvalósítható, s amelynek finanszírozásának költségei igen méltányosnak ígérkeznek, és amellyel kapcsolatban az alkalmazás technikai nehézségein könnyen úrrá lehet lenni.<sup>9</sup>

8 Valójában ez a dualista kép – a munkából és foglalkoztatottságból táplálkozó erős, és feltételek nélkül nyújtott védelmek, kontra a munkaerőpiactól messze sodródott népességek számára célzottan juttatott segélyek – túlzottan sematikus, mivel még a biztosítás-alapú védelmek esetében is erős a nyomás arra, hogy a kedvezményezettek rendelkezésére álló erőforrások függvényében változatosabbá, rétegzettebbé tegyék őket. Olybá tűnik, hogy a három pólusú (illetve három „sebességi fokozatú”) védőrendszerek visszahozatalára tesznek kísérletet. Ez utóbbi alkotóelemei: 1. az országos léptékű, adókból finanszírozott „nemzeti szolidaritás”, amely a segélyezési logikáknak megfelelően a leginkább nincstelenek számára biztosítana minimális fedezeteket és erőforrásokat (mint például: általános egészségügyi fedezet, illetve társadalmi minimumok); 2. alapszintű társadalombiztosítási védelmek, amelyek a foglalkoztatáson nyugszanak, ámde egyre csökkenő számban és/vagy egyre lejjebb szorítva a rájuk való jogosultság küszöbértékeit (lásd például a fedezett egészségügyi kockázatok fajtáinak visszaszorulását és/vagy a társadalombiztosítás által közvetlenül visszatérített összegek fajlagos csökkenését); illetve 3. mindinkább terjedő mértékben, teljességgel magánalapon finanszírozott biztosítások, amelyeket az egyének szabadon választanak maguknak és ők finanszírozzák a biztosítás költségeit (például a legalább részlegesen tőkefedeztetű nyugdíjbiztosító rendszerek kifejlődése). Mindezek mögött a háttérben egy univerzalista szociális államból egy olyan szociális államba való átmenet zajlik, amely a „pozitív” diszkrimináció logikája szerint működik. Ezzel kapcsolatban lásd Nicolas Dufourcq, „Vers un État-providence sélectif”, *Esprit*, 1994. december.

9 Lásd Jean-Michel Belorgey ilyen természetű javaslatait (Jean-Michel Belorgey *et al.*, *Refonder la protection sociale*, Paris, La Découverte, 2001).

Föltehetünk egy másik kérdést is. (Ez már nehezebben megválaszolható, igaz, messzebb is tekint.) Hogy tudniillik milyen legyen ezeknek az új jogoknak a természete és az ereje. Az ezzel kapcsolatos álláspontok vitája ősidők óta újra és újra fölbukkan, valahányszor szóba kerül a segélyezéshez való jog. Hogy bizonyos segélyek jog szerint járnak (mint például Franciaországban, a III. Köztársaság segélyezési törvényei óta), önmagában még nem akadályozza annak, hogy csak az igénylőről hozott értékelés alapján lehessen hozzájuk jutnia bárkinek, akinek ahhoz, hogy megkapja a segélyt, igazolnia kell rászorultságát. Ráadásul, az így nyújtott juttatások értékének mindig alacsonyabbnak kell lennie, mint azoknak, amelyekre a munka, a foglalkoztatási viszony nyújt alapot (lásd a *less eligibility* elvét az angolszász gyakorlatban). Alexis de Tocqueville – aki igazán nem tekinthető a szociális állam elkötelezett hívének, s aki az alábbi sorokat éppenséggel egy, az angolok „jogszerű jótékonyága” ellen érvelő munkában írja le – nagyon nyomatékosan húzza alá, a jogoknak mely két fajtája létezik, és hogy mi a különbség a kettő között. „A közönséges jogokat az emberek annak alapján nyerik el, hogy más embertársaikhoz képest valamilyen előnyre tettek szert. Emez viszont – írja Tocqueville, a segélyhez való jogra célozva – valamilyen csökkentebb-értékűség miatt jár embereknek, s ezt éppenséggel törvényesíti.”<sup>10</sup> A „közönséges jogok” az állampolgársághoz fűződő jogok. Azért „közönségesek”, mert mindenkit megilletnek, nincs bennük diszkriminatív elem, valamennyi jogalany számára egyenlő mértékű méltóságot biztosítanak. Ilyen jogok egy demokráciában a polgári és politikai szabadságjogok: ezek képezik az állampolgáriság alapját.

Lehet-e a segélyhez való jogra szociális állampolgáriságot alapozni? Ha valamilyen csökkentebb-értékűség függvényében járnak, és ezt törvényileg szentesítik is – akkor nem. Az egyik lehetőség ennek a régi apóriának a meghaladására a beillesztési stratégiák elmélyítése lehetne. Nem árt hangsúlyozni, hogy az e néven futó kezdeményezések ez idáig ellentmondásosnak, és – szó, mi szó – meglehetősen kiábrándítóan mutatkoztak. Ez főleg abból adódott, hogy a beillesztés fogalmának egy erősen csonkított változatát instrumentalizálták. Ha – amint azt az RMI életbeléptetését elrendelő törvény első cikkelye kinyilvánítja – „a nehéz helyzetben lévő személyek társadalmi és szakmai beillesztése nemzeti kötelezettségünk”, akkor e feladat megvalósításához ha talán nem is az egész nemzetet, de legalábbis az ebben együttműködni hivatott partnerek széles skáláját kellene aktívan mozgósítani; lényegesen szélesebb kört, mint a szociális beavatkozás intézményeit és a különféle egyesületek világának képviselőit. E körbe kötelezően be kellene vonni a politika és az államigazgatás felelőseit, a vállalkozás világát is. Ez eddig nagyon ritkán történt csak meg, és a beillesztés-politikák ágazati kezelésmódja (abból adódóan, hogy a problémát gyakorlatilag a szociális szféra szakembereire „osztották le”) igen erősen korlátozta a kezdeményezések hatókörét. Az a program, hogy a nehéz helyzetben lévő embereket visszailleszkesedésük során kísérelje végig a segítség, sokat követel. A klasszikus segélyezési adminisztráció fölébe az helyezi, annál attól bizonyul „magasabb rendű-

10 Alexis de Tocqueville, *Mémoire sur le paupérisme*, Académie de Cherbourg, 1834.

nek”, hogy a konkrét egyént mindig helyzetének és szükségleteinek sajátlagossága felől közelíti meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy lényegét valamiféle „pszichológiai” támogatás képezné. A beillesztési stratégiák szakemberei eddig erősen hajlottak arra, hogy elsőbbséget adjanak az *interiorizációs normának*, vagyis annak a felfogásnak, hogy a nehéz helyzetbe került embereket úgy kell magatartásuk megváltoztatására bírni, hogy elkezdjük győzködni őket: ugyan, lássák már más szemüvegen keresztül a világot; ugyan, akarjanak már tényleg kiszabadulni csapdahelyzetükből. Mintha lényegében bennük lakozna az elsődleges felelősség azért a helyzetért, amelybe kerültek!<sup>11</sup> De ahhoz, hogy az egyén érdemben legyen képes terveket szövögetni, hitelt érdemlőnek bizonyuló erőforrásokat kötni, ahhoz biztosítani kell számára azokat az objektív erőforrásokat, amelyekre támaszkodhat. Hogy a jövőt képes legyen belátni, a pillanatnyi jelenben is rendelkeznie kell valamiféle minimális biztonsággal.<sup>12</sup> Ha ezt elfogadjuk, s nem játsszuk a naiv értetlenkedőt, a nehéz helyzetbe jutott ember individuusként való kezeléséhez meg kell követelnünk, hogy megkaphassa mindazt a támogatást, ami szükséges ahhoz, hogy teljes felelősségű individuusként viselkedhessen. Ez nem egyszerűen anyagi erőforrások nyújtását vagy pszichológusi megerősítést jelent, hanem az ahhoz szükséges jogoknak, illetve társadalmi elismertségnek biztosítását, amelyek nélkül nincs független lét.<sup>13</sup>

Túllépve most már az RMI-n, a fenti megjegyzések az 1980-as évek eleje óta működésbe lépett területi politikák összességére is érvényesek. Kirajzolják azt, ami szabályozó eszméül szolgálhatna arra nézvést, hogy miként lehessen visszailleszteni a társadalomba azokat a célnépességeket, amelyek kiszakadtak a munka jelentette védelmekből (vagy eleve el sem jutottak megszerzésükig): hogy tudniillik ne segíyezésre szorulónak, segélyből élőknek tekintsük őket, hanem velünk egyenrangú személyeknek, akiknek *pillanatnyilag* éppen nem áll módjukban a társadalmi tagság mindnyájunk számára adott előjogaival élni – ezért elsődleges cél, hogy megkapják a visszaszerzésükhöz szükséges eszközöket (melyek korántsem merülnek ki anyagiakban). Konkrétabban fogalmazva, az előzőekben emlegetett jogok kontinuitásával párhuzamosan a nehéz helyzetbe került célnépességek reintegrálását szolgáló *gyakorlati eljárások kontinuitásának megteremtését és kooperációjuk egybehangolását* is biztosítani kellene. Akár „beillesztő közösségeket” is vizionálhatunk,<sup>14</sup> olyan közcélú kirendeltségeket, amelyek magukba olvasztják mindazokat a különféle intézményeket (financiális forrásaikkal és döntési jogköreikkel egyetemben),

11 Lásd François Dubet előszavát in Denis Castra, *L'Insertion professionnelle des publics précaires*, Paris, PUF, 2003.

12 Lásd Pierre Bourdieu elemzését arról, hogy mennyire nem képesek az algériai szubproletárok jövőidejűségben gondolkodni. (P. Bourdieu, A. Darbel, J.-F. Rivet és C. Seibel, *Travail et travailleurs en Algérie*, Paris, Mouton, 1964.)

13 Ennek a támasz-fogalomnak a kifejtéséhez, mely az individuusként való pozitív viselkedéshez szükséges források jelentette talapzat lenne, legyen szabad az alábbi munkára hivatkoznom: Robert Castel, Claudine Haroche, *Propriété privée, propriété sociale, propriété de soi*, Paris, Fayard, 2000.

14 Az RMI keretében működő helyi beillesztési bizottságok működéséről, s a tapasztalt elégtelenségekről lásd Isabelle Astier, *Revenu minimum et souci d'insertion*, Paris, Desclée de Brouwer, 1997.

amelyek jelenleg a munkahelyhez segítséssel, a társadalmi szegregációval, a szegénység és kirekesztés elleni küzdelemmel külön-külön foglalkoznak. Így azok a különböző típusú „partnerek”, amelyek manapság még elkülönülten s esetleges sorrendben kapcsolódnak be a hátrányos helyzetűek „újrakvalifikálásában” nekik jutó feladatokba, az egyes konkrét helyi szinteken erőiket, döntési és finanszírozási jogköreiket egyesítve központilag léphetnének föl. Egy ilyen működésmód bizonyára nem oldaná meg a munkaerőpiacból tartósan kiszakadt populációk fölvetette összes problémát, de minden bizonnyal döntő előrelépést jelentene egy olyan beillesztés-politika pályára állításában, amely eséllyel kísérelhetné meg, hogy visszatagozza őket a közös társadalmi rendbe.<sup>15</sup>

Általánosabb értelemben is elmondható, hogy a szociális védőrendszerek eszköztárát manapság olyan, individualizációra, személyreszabotságot-preferálásra való hajlam jellemzi, amely arra törekszik, hogy az ellátást a kedvezményezettek speciális helyzetétől és személyes magatartásától tegye függővé. Így határesetben a „jogosultság” szavatolt státusát akár ki is szoríthatná a rendszerből a kérelmezők és szolgáltatók

15 Ennek a „szűkkeblű”, ámde az aktív szociálpolitikák működésbe hozásához nélkülözhetetlen beillesztésnek a fogalmához lásd még P. Rosanvallon, *La Nouvelle question sociale*, Paris, Le Seuil, 1995, 6. fejezet. Elméletileg még egy másik módja is létezik annak, hogy kiküszöböljük a segélyezéshez való jog stigmatizáló jellegét. Az, nevezetesen, hogy mindenki számára feltételhez nem kötöttén biztosítunk egy garantált állampolgári jövedelmet. E megoldás körül azonban nehezen átlátható vita bontakozott ki, főleg az e mellett az álláspont mellett elkötelezettek által javasolt megoldások rendkívüli sokszínűsége miatt: egyetemes járadék, állampolgári jövedelem, létjogon járó jövedelem, garantált társadalmi jövedelem stb. Mi következik ebből a védőrendszerek minimális követelményeire vonatkozó gondolatmenetből? Nagyjából és sematikusán a következőket mondhatjuk. A legtöbb gondolatkísérlet-változatban egy minimum-jövedelem bevezetése jószérivel csak súlyosbítaná a helyzetet, s visszafordíthatatlanná tenné a munkaerőpiacot jellemző káros tendenciákat. Ezek a tervezetek ugyanis nagyon soványka létfenntartási jövedelmet biztosítanak, amely önmagában olyannyira elégtelen lenne a tisztas életvitelhez, hogy feltétlenül ki kellene egészíteni, vagyis a rászorultak kénytelenek lennének válogatás nélkül bármilyen munkát elfogadni. A munka és a védőrendszerek közötti összefüggés teljes fölszámolásával a minimum-jövedelem „fölszabadítja” a munkaerőpiacot, és egymaga válik az egyetlen lehetséges „szociális” ellentételezéssé – ami nagyon is megfelel a Milton Friedmann féle ultraliberalisoknak, hiszen utat nyithat a „vadliberalizmus” előretörésének. Ugyanakkor viszont lehetetlenné tenné minden, a normális munkaerőpiacra való visszatérés lehetőségének biztosítására törekvő aktív beillesztési stratégiát. Lehetne persze másképp is, ha „elegendő nagyságú” jövedelemről volna szó – hogy attól az André Gorztól kölcsönözzük a minősítő jelzőt, aki, miután sokáig hevesen kritizálta az elképzelést, végül mégis csak hívőül szegődött (vö. *Misères du présent, richesses des possibles*, Paris, Galilée, 1997) –, vagyis olyan összegű dotációról, amely biztosíthatná a kedvezményezettek társadalmi függetlenségét. Elég valószínű, hogy – szerényen számolva – nagyjából a Smic-nek (*salaires minimum interprofessionnel de croissance*) megfelelő nagyságú összegre lenne szükség. Vagyis egy minden állampolgárnak ellenszolgáltatás (értsd: munka) nélkül járó minimálbérrel lenne szó. Még ha figyelembe vesszük is, hogy ez a járandóság lehetővé tenné más szociális szolgáltatások megtakarítását (aminek persze óhatatlanul meglennének a maga bumeráng-hatásai), egyszerűen elképzelhetetlen, hogy a jelenlegi feltételek közepette bármiféle politikai lehetőség mutatkoznék egy ilyen intézkedés meghozatalára. Lehet tehát, hogy ez csak egy utópia, de az utópiák veszélyesek is lehetnek – ha tudniillik eltérítenek más alternatív megoldások kidolgozásától. (É kérdésekhez lásd egyébként a *Multitudes* folyóirat 2002/8-as különszámát, amelynek tanulmányai – a magam ott megjelent írását leszámítva – az ilyen intézkedések kidolgozása és pártfogásba vétele mellett kardoskodnak.)

közötti szerződéses alkuk modellje.<sup>16</sup> Egy ilyen fejlődésnek lehetnek pozitív hatásai is, ha és amennyiben azt a személytelen, áttekinthetetlen, bürokratikus eljárásrendszert szorítja ki, amely a homogén szolgáltatások elosztását nagy általánosságban jellemzi. Ennyi igazságtartalom kétségkívül van a „passzív kiadások aktiválása” jelszavában. Mindazonáltal a szerződési logika (mely paradigmáját a piaci csereviszonyban keresi) súlyosan alábecsüli a szerződő felek közötti egyenlőtlen erőviszonyok jelentőségét. Egy adott ellátás kedvezményezettjét kérelmezői pozícióba szorítja bele, s közben úgy tesz, mintha emennek alkupozíciója elég erős lenne ahhoz, hogy a szolgáltatást nyújtó intézménnyel kölcsönösségi alapon léphessen viszonyba. Márpedig ilyen helyzet csak nagyon ritkán fordul elő. Az egyénnek éppen azért van szüksége védelmekre, mert egyénként, önmagára utalva hiányoznak azok az erőforrásai, amelyekre függetlenségének biztosításához múlhatatlanul szüksége lenne. Ha pedig így van, akkor szerződés útján órá háritani a felelősséget azért, hogy hogyan is alakul a függetlenségét biztosítani képes folyamat, többnyire nem egyéb, mint visszaélni egy balek hiszékenységgel.

Az embereknek mind a mai napig egyetlen eszközt sikerült csak találniuk, amely képes fölébe kerekedni a filantrópia vagy a paternalista gyámkodás eljárásainak, melyek (akár hivatalos intézményi keretek között gyakorolják őket, akár a szociális segítségnyújtás szakemberei élnek velük) mind oda lyukadnak ki, hogy – jóindulattal, vagy gyanakvóan, de – vizslatni kell a nyomorultak életvitelét, megállapítandó, hogy tényleg érdemesnek mutatkoznak-e arra, hogy megsegítsék őket. Ez az egy eszköz pedig *a jog*. Egy jogot követelni lehet, mert kollektív érvényű, és mert törvényileg intézményesített garanciái vannak, amelyek az egyénnek, személyes tulajdonságaitól elvonatkoztatva, a társadalom teljes jogú tagjaként való elismerését fejezik ki, ebből következően elismerik, hogy „jogosult”, tehát „joga van” a társadalmi tulajdonból való részesedéshez, élvezheti a társadalmi tagság – az állampolgáriság – minden kiváltságát: hogy tisztességes módon adassék élhetnie, lakhatnia, gyógyulnia, s hogy elismerjék emberi méltóságát... Egy jog alkalmazhatóságának, illetve gyakorlásának feltételei természetesen válhatnak alku tárgyává, hiszen a jog egyetemes érvényessége nem tévesztendő össze alkalmazásának szabványosságával. Maga a jog és a jogosultság azonban nem képezheti alku tárgyát! Egyet lehet csak vele tenni: tiszteletben tartani és érvényt szerezni neki. Örömmel fogadhatjuk tehát az annak érdekében tett erőfeszítéseket, hogy a szociális védelmek kiterjesztése minél jobban igazodjék a felhasználók konkrét helyzetéhez és szükségleteihez, van azonban egy határ, melynek áthágása tilos. Tilos a védelemhez való jogot olyan piaci típusú alkuhelyzetként értelmezni, amelynek logikája szerint a juttatások elnyerésére egyedül a kedvezményezettnek érdemei, vagy esetleg helyzetük többé vagy kevésbé patetikusan látványa jogosítanak föl. Igenis egyértelműen ki kell mondani: a szociális védelmezés nem csak annyi, hogy a leginkább elesetteknek segélyeket osztogatunk azért, hogy föl ne forduljanak már. A szó igazi, teljes értelmében azt jelenti: mindenkinek kijár

<sup>16</sup> Lásd Robert Lafore, „Du contrat d’insertion au droit des usagers”, *Partage*, no 167, 2003. augusztus–szeptember.

az a biztonság, hogy bármi érje is, tagja marad a hozzá és egymáshoz hasonló emberek alkotta társadalomnak.

### *A munka biztonságossá tétele*

A másik nagy ütközőtér, ahol a szociális védelmek megújult formájú kiterjesztésével próbálkozni lehet, a *foglalkoztatási viszonyok és a szakmai életpályák biztonságossá tételének* terepe. Ha ezen eredményeket akarunk elérni, célszerű a jelenlegi helyzet minél pontosabb diagnózisát fölállítani. A fizetett munkaviszony társadalmában félreértés nélkül lehetett szociális állampolgáriságról beszélni, abban az értelemben, hogy a feltételekhez nem kötött jogok (Tocqueville szóhasználatával: a „közönséges jogok”) a szakmai-foglalkozási helyzethez kötődtek. Ennek az állampolgáriságnak a talapzatát a *foglalkoztatotti státus* képezte, mely szilárd kapcsolatot teremtett jogok és védelmek (munkajog, illetve szociális védelem) között. Az 1970-es években beinduló „nagy átalakulás” óta annak vagyunk szemtanúi, hogy ez a „párkapcsolat” – ha felelősen akarunk fogalmazni – szép lassan fölmorzsolódik. Fölmorzsolódik, erodálódik – és nem „összeomlott”, ahogyan azt a katasztrófákért lelkesedők kedvtelve nyilatkozzák, olykor már az abszurditást súroló szélsőségekig dramatizálva a munkaszituációk, illetve a munkához kötődő védelmek leromlásának folyamatát.<sup>17</sup> Amikor azzal riogatnak, hogy minden rombadőlt, illik néhány evidenciára föl hívni a figyelmet. Még ha törékennyé váltak is a védőrendszerek, ha veszélyben vannak is, azért még mindig egy védelmekkel körülbástyázott és minden ízében ezekre támaszkodó társadalomban élünk (lásd munkajog, társadalombiztosítás). Ha a munkához való viszony egyre problematikusabbá vált is, a munka azért még őrzi központi szerepét az emberek számára – azok számára is (sőt, talán éppenséggel leginkább azok számára), akik elvesztették a munkájukat, vagy akiket éppen az a veszély fenyeget, hogy hamarosan el fogják veszíteni (lásd a munkanélküliek és a bizonytalanná vált helyzetűek körében lefolytatott felmérések eredményeit). A munkaviszony–védelem kapcsolat, ha mára el is veszítette hegemónikus szerepét, azért még mindig meghatározó erejű: a „jogosultsággal” rendelkezők felől nézve még mindig a munkaviszony biztosítja a francia lakosság 90 százaléká számára az „ellátottságot”, még a munka-szférán kívül eső helyzetekben is (mint a nyugdíjas lét, illetve részlegesen a munkanélküliség).

Így tehát a lakosság nagy többségének társadalmi sorsa még mindig erőteljesen a foglalkoztatáshoz kötődik. Annyi különbség azonban van az előző időszakhoz képest (és ez roppantul nagy különbség ám), hogy a munka, ha nem veszítette is el a *fontosságát*, nagyon sokat veszített abból a *szilárdságából*, amelynek védelmet nyújtó képességét lényegileg köszönhette. A foglalkoztatási helyzetek és a szakmai pályautak általánossá tett

<sup>17</sup> Lásd például A. Gorz, *Misères du présent, richesses des possibles*, id. mű, vagy Viviane Forrester, *L'Horreur économique*, Paris, Fayard, 1996, valamint a munka fontosságának megszűntét jóslókató valamennyi prófétát, akiknek néhány évvel ezelőtt nagyon kedvezett a széljárás, mára azonban hallgatóközönségük szerencsére nagyjából szerteszéledt.

mozdulékonysága (lásd az előző fejezetet) a munka világán belül központi jelentőségűvé tette a biztonsághiányt. Ha komolyan vesszük ezt az átalakulást, benne fedezhetjük föl, mekkora is a kihívás, amellyel ma szembe kell néznünk: lehetséges-e az új védelmeket ezekhez a hipermozgékony munkapozíció-helyzetekhez kapcsolni? Nekem úgy tűnik, hogy a legtöbbel az kecsegtet, ha megpróbálunk olyan új jogokat alkotni, amelyek képesek biztonságossá tenni még a véletlennek kiszolgáltatott helyzeteket is, még a gyakorta megszakított pályáíveket is.

Innen nézve újra kell értelmeznünk a foglalkoztatotti státus mai szerepét. A fizetett munkaviszony társadalmában az állás jellemzőin és tartósságán múlik, hogy a dolgozó ember milyen „biztosítékokra” tehet szert. A dolgozó embernek van egy állása, melyet „betölt”, s ebből mindenféle kötelezettségei adódnak – ám vannak védelmei is. Ez az állapot egyfelől a foglalkoztatás feltételeinek tartósságához kötődik (a határozatlan időre szóló munkaszerződés az egyeduralkodó típus). Másfelől pedig a benne foglalt feladatok szigorú definiáltságához (precízen körülírt kvalifikációs követelményrendszerek; homogén foglalkozási kategóriák; „egységes” bértarifák; a munkaposztok stabilitása, folyamatos pályáívé...). A *foglalkoztatási viszony olyan státust biztosított*, amely javarészt független tudott lenni a piactól és a technológiai változásoktól, a bérből élő helyzetének stabil alapját képezhette.<sup>18</sup> Manapság egyre gyakrabban lehetünk szemtanúi a *foglalkoztatási viszony fragmentálódásának*, nemcsak a szó szűk értelmében vett munkaszerződések szintjén (lásd az ún. „atipikus” foglalkozási viszonyok számbeli növekedését a határozatlan idejű munkaszerződések rovására), hanem a munkafeladatok rugalmasabbá válásában is. Mindebből azoknak a jogi védelmet már nem (vagy csak nagyon gyengén) biztosító helyzeteknek az elszaporodása következik, amelyeket Alain Supiot „a foglalkoztatás szürke zónáinak” nevez:<sup>19</sup> részmunkaidős, időszakos foglalkoztatás; „független”, de felügyeletnek szigorúan alávetett munka; az otthoni munkavégzés új formái (internetes bedolgozás, alvállalkozói szerződés, hálózati bedolgozás stb.). Ezzel egy időben a munkanélküliség kontúrja is „bizonytalanabbá” lesz, egyre gyakoribb jelenség az aktív és inaktív állapot hosszú időszakon keresztül tartó váltakozása. Úgy látszik tehát, hogy a foglalkoztatottság az esetek egyre nagyobb számában szűnik meg strukturálisan stabil támaszként létezni, amelyhez állandó érvényű jogok és védelmek kapcsolhatók.

Lehetne minderre például azzal reagálni, hogy *a foglalkoztatási státus helyett a dolgozó személyét ruházzuk föl a megfelelő jogosítványokkal*. Ez olyan felfogása lenne az emberek professzionális helyzetének, amelyet nem valamely adott szakma művelése vagy egy meghatározott foglalkozási viszony határozna meg, hanem a munkavégzésnek mindazokat a külön-

18 Ami a foglalkozási viszony ilyen státusának létrejöttét, továbbá a közte és a liberális inspirációjú munkaszerződés közötti különbséget illeti, lásd Alain Supiot, *Critique du droit du travail*, Paris, PUF, 1994. A különböző foglalkozási viszonyoknak persze eltérő státusaik lehetnek, valószínűleg a közhivatali pályáké a legvédelettebb. Ezzel együtt általános tételként kimondható: valamennyi klasszikus foglalkozási viszony (beleértve a privátszektorbélieket is) státust jelentő állással jár, a munkajog garantálta védelemmel és a különböző társadalmi védőrendszerek nyújtotta biztonsággal.

19 A. Supiot, *Au-delà de l'emploi*, Paris, Flammarion, 1999.

böző formáit foglalná magába, melyeket élete során az egyes embernek esélye lehet ellátni.<sup>20</sup>

Így, még a szakmai pályafutás (és egyáltalán: a munkaviszony) megszakítása esetén is – adódjék ez akár munka elvesztéséből, akár a valamilyen átképzés, netán különféle egyéni vagy családi indokok következményeként – nyílhatna esély a jogok kontinuitásának helyreállítására.

Ellenünk vehető esetleg, hogy ez tipikusan olyan változtatás, amely több problémát generál, mint amennyit megoldani képes. Kétségtelenül előfeltételezi, hogy a dolgozónak van „igénybevételi joga”, s ezzel él is, amikor „lefedí” különböző életszakaszait. No de miből tartanánk fenn ezt az ellátórendszert, ki bonyolítaná adminisztrációját, milyen biztosítékok mellett, hogyan lehetne elfogadtatni a különböző szociális partnerekkel, mi lenne az állam szerepe ebben a fölállásban? Megannyi, ma még egyelőre nyitott kérdés, vagyis olyan terepen mozgunk, amely még jórészt föltáratlannak mondható. Ráadásul még az is kérdéses, hogy ez a „személyre szóló” új alkalmaztatási státus vajon a foglalkoztatás „szürke zónáira” terjedjen-e csak ki, vagy akarjunk többet, azt, hogy teljesen átstrukturálja a munkavégzés valamennyi formájához kapcsolódó védőrendszerek egészét. Ez pedig igencsak a lényegét érintő kérdés, mivel, ha az első értelmezés mellett kötünk ki, akkor arról van szó, hogy a védelmek egy – nagy vonalaiban már régóta adott – rendszerét újabb elemekkel egészítjük ki annak érdekében, hogy a jog adta védelmekben nem részesülő zónákat is biztonságot nyújtóvá tegyük. Ha viszont a második mellett döntünk, akkor a rendszert teljességgel új alapokra kell fektetnünk. Amiből viszont az következik, hogy teljes egészében föl kell adnunk a foglalkoztatás ma még nagyon is elfogadott klasszikus státusát, és nemcsak a közszolgáltatásban, hanem a magánszektor sok stabil centrumában is. A válasz valójában attól függ, hogy diagnózisunk milyen mélynek ítéli a foglalkoztatás jelenleg tapasztalt válságát. Az vitathatatlan, hogy az a munkához való, és Ford nevével fémjelzett viszony, mely a nagyipar talaján épült föl, s amelynek terjeszkedése együtt járt az ipari kapitalizmus kibontakozásával, mára erőteljesen fölbomlott. De kell-e vajon minden foglalkozási státust a „fordista” bérmunkaviszonyhoz igazítanunk?<sup>21</sup>

Akármi legyen is a válaszuk erre a kérdésre, kétségtelenül nagyon sok területen túl vagyunk már a váltáson, a foglalkoztatási viszony stabil rendszerből átmenetinek tekinthető rendszerré alakult át, amelyben változhatnak a szakírányok, előfordulhatnak kitérők, „szünetek” és – olykor –

<sup>20</sup> Uott, 89. old.

<sup>21</sup> Az az érzésem, hogy a „fordista” bérmunkaviszony kifejezéssel gyakran visszaéltek, amikor ezzel a fogalommal minősítették a fizetett munkaviszonyra épülő társadalom minden foglalkoztatási viszonyát, melyek pedig elég széles skálát fognak át (szakmunkástól felső szintű vezetőig; magánszektorban dolgozó irodistától köztisztviselőig). E megjegyzés egyáltalán nem elhanyagolható, ha arra keresünk választ, milyen mértékben kell „túllép-nünk a foglalkoztatáson”. Nekem olybá tűnik, számos olyan foglalkoztatási típus van még, amely nagyjában-egészében a hajdani „mesterségeknek” feleltethető meg, vagyis olyan stabil szakmai kvalifikációknak, amelyek biztosítják a szociális függetlenséget. Ha pedig így van, akkor kockázatos lenne „árnyékra vetődni” és maradéktalanul elvetni, fölszámolni a foglalkoztatási modellt. (E nézőpont bemutatására tett első kísérletem: Robert Castel, „Droit du travail: redéploiement ou refondation?”, *Droit social*, no 6, 1999. május.)

törések. A foglalkoztatási viszony változékonysága gyakran eredményez átmeneti állapotokat, nemcsak egy álláson belül, de állásváltoztatás esetén is, sőt, a munkaviszony és annak elvesztése (munkanélküliség) közötti átmenet során is. Ezért szükség lehet arra, hogy szervezetté tegyük az átmenet kezelését, az egyik állapotból a másikba való átálláshoz olyan „hidakat” építsünk, amelyeken az „átkelés” sem az erőforrások csökkenésével, sem státuvesztéssel nem jár. Ezt képviseli a „mobilitást a védelmekkel összeegyeztető átmeneti munkaerőpiacok”<sup>22</sup> programja. A szociális juttatásoknak a Supiot-jelentésben javasolt igénybevételi joga ebbe a gondolatmenetbe illeszkedik bele, ezt a logikát követi. De elképzelhető – általánosabb értelemben – az „átmenet jogainak” egy olyan, a dolgozók rendelkezésére álló sorozata, melynek révén a munkaviszonyon kívül töltött, ámde szociálisan védett életszakaszok integráns részei maradnak a szakmai pályafutásnak, nem jelentik annak megszakítását.

E felfogás logikája szerint a változásokra való fölkészülésnek központi helyet, jelentőséget kell kapnia. Lényegesen többről van szó, mint amit a jelenlegi „permanens továbbképzés” jelent. Itt a dolgozók *továbbképzéshez való jogának* bevezetéséről beszélünk, vagyis arról, hogy szakmai pályafutásuk során mindvégig hozzáférhessenek azokhoz a tudásokhoz és kvalifikációkhoz, melyek ahhoz szükségeltetnek, hogy megfelelhessenek a mobilitás jelentette kihívásoknak. Bernard Gazier megjegyzi: nem véletlen, hogy a dánoknál (akiknek az általuk „rugalmas biztonság” nevezett keretek között lényegében sikerült fönntartaniuk a teljes foglalkoztatottságot) született meg neologizmusként a *learnfare* (segély helyett tanulás), vagyis a képzés útján támogatás rendszere, mely az angolszászok autoriter *workfare*-je (segély helyett munka) helyébe lépve, a dolgozó kvalifikáltságának számottevő javításával kívánja biztosítani újra foglalkoztatottá válásának lehetőségét.

Ezek a kezdeményezések egyelőre még nem elegendőek ahhoz, hogy a munkaviszony biztonságát olyan konzisztensen szavatolják, mint ahogyan azt, *anno*, a klasszikus modell tette. Jelentőségüket inkább az méri meg, mi következik belőlük arra nézvést: *miként lehet a mobillá lett dolgozó számára igazi státust szavatolni, s így összebékíteni az egyéni mobilitást a társadalmi védőrendszerekkel?* Mit kezdjünk a klasszikus foglalkoztatási formák kereteibe be nem férő, új munkaformák számának jelentős megugrásával (nagyon sokan reménykedve várják egy harmadik vagy negyedik szektor, szociális gazdaság vagy szolidáris gazdaság – s más effélék – kifejlődését), ha nem akarunk szabad utat engedni az olyan tevékenységfajták elterjedésének, melyeknek státusa a munkajog és a társadalmi védelmek által nyújtottakhoz képest igencsak sérülékeny. A foglalkoztatási biztonsághiány kétségkívül ma is azzal jár, amivel valaha, a bérmunkás-társadalom kialakulása előtt: a társadalom tagjainak többsége számára egyet jelent a biztonsághiánnyal. A kérdés az, hogy vajon bele kell-e törődnünk abba, hogy a kapitalista piacgazdaság hegemoniájából mindez sorsszerűen következik.

A munkaszervezetet az elmúlt negyed évszázadban sokszorosan át-

<sup>22</sup> Lásd Bernard Gazier, *Tous „sublimes”. Vers un nouveau plein emploi*, Paris, Flammarion, 2003.

ható deregulációk, a társadalom világának tájképét átszabó és új formákba illesztő individualizációs dinamikák mélysége nem nagyon ösztönözhetnek arra, hogy túlzott optimizmussal nézzünk a jövőbe. Ezzel együtt sem állítható, hogy belőlük a katasztrófa-várás adódna a jövő egyetlen, lehetséges olvasataként. A fizetésből élők társadalmának – úgy, ahogy – sikerült egyensúlyi helyzetet teremtenie két, ellentétes követelmény között, nevezetesen a piac azon igénye között, hogy a lehető legkevesebb költséggel a javak maximumát állíthassák elő, illetve azon követelmény között, hogy a munkavállalók (akik – akárcsak a tőke – maguk is részt vesznek e javak létrehozásában) megfelelő védelmekben részesülhessenek. A kapitalizmus új keletű mutációja teljes sebességgel, frontálisan ütközött a fizetésből élők társadalmának szociális kompromisszumával. Mindazonáltal továbbra is nyitott kérdés, vajon két egyensúlyi állapot közötti átmenet időszakában vagyunk-e jelenleg (az ipari kapitalizmus és egy olyan kapitalizmus között, melynek minősítő jelzőjét illetően még bizonytalanul habozunk<sup>23</sup>) – vagyis a schumpeteri „termékeny rombolás” szakaszában, vagy pedig már a holnapi kapitalizmus mindennapi életritmusát vagyunk fölvevőben. Egyáltalán nem kell evidenciaként elfogadni, hogy az „emberi tőke” instrumentalizálásának a legvadabb formái felelnek meg leginkább az új termelési mód követelményeinek. Ha a dolgozónak kötelességévé válik a rugalmasság, a sokféleképp-használhatóság, a felelősségtudat, a kezdeményezőkézség és a változáshoz alkalmazkodás képessége, megfelelhet-e vajon mindezeknek az elvárásoknak a védelmek és a biztonság egyfajta minimuma híján? A munka egy magában bizonyul-e majd a profitmaximalizálás kulcselemének? Egyre inkább mutatkoznak jelei annak (még menedzseri és tulajdonosi körökben is), hogy kezdünk ráébredni, milyen, a termelékenységet visszatartó hatásai lehetnek a munkavállalók körében tapasztalható „kiégésnek” (*burn out*), az irányítás vagy az átstrukturálás kizárólag csak pénzügyi logikáknak engedelmesskedő koncepciói milyen romboló hatással képesek lenni a vállalati kultúrákra.<sup>24</sup> Másfelől, egyebek közt demográfiai okok következtében,<sup>25</sup> az sem evidens többé, hogy a jó húsz éve már a tömeges munkanélküliség kontextusa által meghatározott, s az alkalmazottak szempontjából egyetemlegesen kedvezőtlen erőviszonyoknak a jövőben is ilyeneknek kellene maradniuk. Akárhogy is, nem az a dolgunk, hogy proféciákat költsünk a jövőről. Éppen ellenkezőleg, azt kell hangsúlyoznunk, hogy – ha úgy vesszük – előrejelezhetetlen, alakulása jelentős részben épp attól függ, hogy mit teszünk (vagy nem teszünk) meg ma annak érdekében, hogy úrrá lehessünk fölötte. Ez a bizonytalansági helyzet nem érvényteleníti a védelmek kérdésének létjogosultságát. Épp ellenkezőleg. Azt jelzi, mily égetően aktuális. A társadalmi biztonsághiány fenyegető erősödése nagyrészt annak függvényében bizonyul majd

23 Ennek az „új kapitalizmusnak” a természetét és jellegzetességeit illetően termékeny vita található in C. Verelone (szerk.), *Sommes-nous sortis du capitalisme industriel?* Id. mű.

24 Lásd Daniel Cohen, *Nos temps modernes*, Paris, Flammarion, 1999.

25 2006–2007-től kezdődően az aktív korú francia népességben nagyjából 300 ezerrel kellene csökkennie a dolgozók létszámának. A legoptimistább beállítódásúak számára ez a trend azzal kecsegtet, hogy a 2010-es évek végére vissza fog állni a teljes foglalkoztatottság. De igen csak sokat kell „besegítenünk” a jövőnek, hogy ez valóra váljék.

visszaszoríthatónak, hogy megteremtjük-e a munka biztonságát, vagy nem.

### Végekövetkeztetések

Vallásosabb korokban az emberek gyakran éltek ezzel a fordulattal: „Isten óvjon!”. E szókapcsolat egy mindenki által mélyen osztott érzést fejezett ki. Mindenki őszintén hitte, hogy az esendő embernek, ha azt akarja, hogy az élet kiszámíthatatlan véletleneivel szemben tényleg védett legyen, szüksége van egy mindenható Gyámolítóra, aki magára vállalja az ő védelmét. A biztonság efféle Abszolút Megalapozója híján, ma a társadalomban élő emberre hárul az a nehéz feladat, hogy maga építse ki a védelmét biztosító rendszereket. Minden arra mutat azonban, hogy bár transzcendens jóakarónk figurája süllyesztőbe került is, szelleme még mindig lebeg fölöttünk, abban a csillapíthatatlan vágyban öltve testet, hogy az élet minden bizonytalansága ellen védettek legyünk. Egy hosszú távon kibontakozó, az állam kialakulásával és a demokrácia iránti igények erősödésével párban járó történeti folyamat eredménye az, hogy mind több mindenre terjednek ki a védelmek, melyek valószínűleg soha nem voltak még annyira átfogóak, mint napjainkban. Mindazonáltal meg kell állapítani, hogy a védelmünkre szolgáló több rétegű rendszerek nem hogy csökkentenék a biztonság-éhségünket, hanem éppenséggel fokozzák. A mai ember úgy tűnik föl, mint akit, okkal vagy ok nélkül (bár e különbségtevésnek sok értelme nincs, hiszen nem racionális kalkulálással van dolgunk), legalább annyira nyomasztanak a biztonságát illető gondok, mint hajdani elődeit, akiknek – jegyezzük meg közbevetőleg – igen csak jó okuk volt arra, hogy rettegenek életükért. Amikor rámutatunk erre a paradoxonra, az általunk alkalmazott társadalomtörténeti megközelítés két, látszólag egymásnak ellentmondó, valójában egymást kiegészítő állítás megfogalmazására készlet. Egyfelől le kell lepleznünk a biztonságra törekvés inflálódását. Másfelől határozottan hitet kell tennünk a védettség iránti szükséglet abszolút fontossága mellett.

*Le kell lepleznünk a biztonságra törekvés inflálódását, mert hiszen éppen ez a beállítódás az, ami végeredményben lehetetlenné teszi, hogy védve legyünk: társadalmi létmódunk lényegévé teszi a félelmet, márpedig ez a félelem steril, terméketlen marad, ha egyébre sem tud koncentrálni, mint a minden emberi lét természetes tartozékát jelentő ellenőrizhetetlen véletlenek kiküszöbölésére. Korábban jeleztük már, hogy a kockázatról való gondolkodást legújabbán jellemző „kisiklások” a biztonság (vagy pontosabban: az abszolút biztonsághiány) olyan mitológiájának szolgálnak táplálékul, amely határesetben az élet tagadásába torkollik. Nem szabad megfélemedkezni Italo Svevo *Zeno tudata* című regényének tanulságáról.*

Az élet olyan, mint a betegség, kríziseken és depressziókon keresztül halad a maga útján. Más betegségektől eltérően azonban, az élet mindig halállal végződik, nincs ellene gyógyszer. Az élet ellen adni „gyógykezelést” annyit jelentene, hogy testnyílásainkat, mintha csak sebek lenné-

nek, elzárjuk a világtól. Gyógyulásunk pillanatában már meg is fulladnánk.

Az élet: kockázat. Az, mivel beletartozik az is, aminek ellenőrzésére nincs mód. Jobban meg kellene értenünk, miért inflálódik a megelőzést illető aggodalom, mert ez szoros összefüggést mutat a biztonságunkon való aggodás inflációjával. Kétségtelen: jobb megelőzni valamit, mint a következményeit orvosolni, de a hatékony megelőzési technikák száma véges, és egyikük sem mondható csalahatatlannak. Ha pedig így állunk, akkor az egyetemes érvényű megelőzésre való törekvés ideológiája eleve kudarcra ítéltetett. De a veszély kiküszöbölésének ezzel az ideológiával járó heves vágya egyfajta, a modernitásra nagyon is jellemző szorongást táplál, amely megszüntethetetlen. Távoll álljon tőlünk bármiféle *pátosz*, azt azonban hasznos leszögeznünk, hogy az emberi létnek meghatározó jegye a végesség, s hogy az ember számára a bölcsesség ott kezdődik, hogy ráébred halandó voltára.

Am ha nem kérünk is a totális biztonság mítoszából, a mellett a nézet mellett nagyon határozottan elkötelezzük magunkat, hogy *a védettségre való igény kiiktathatatlan a modern ember sorsából*. Ahogyan azt – Hobbeszal kezdődően – a modern kor első nagy gondolkodói igen helyesen fölismerték, az egyéni és a társadalmi létbizonytalanság leküzdésének igénye veszi rá az embereket a belőlük, egyénekből társadalmat formáló szerződés elfogadására. A közelmúltban sokat beszéltek és írtak az *állampolgári biztonságvesztésről*. Én nem szaporítanám a szót, csak azt idézném, amit korábban már kifejtettem: az abszolút biztonságra való törekvés ellentmondásba kerülhet a jogállam elveivel; könnyűszerrel fajul biztonságkereső ösztöncselekvéssé, mely a gyanúba fogottak elleni hajtóvadászatba fordul át és a kikiáltott bűnbakok elítélésében elégül ki. A napjaink „veszélyes osztályaira” vonatkozó fantazmagóriák, melyek a külvárosokban élő fiatalokat veszik célba, jól példázzák a gondolkodás efféle kisiklásait. Mindazonáltal a biztonságra törekvés olyan igényt fejez ki, mely nem egyszerűen a rendőrségre, a bíróságokra és a belügyminisztériumra tartozik. A biztonságnak a szociális jogok között lenne a helye, hiszen a biztonság hiánya a társadalmi egyezség súlyos megsértése. Nap nap után a biztonság hiányában élni le az életünket, annyit tesz, hogy megtagadtatik tőlünk embertársaink társasága és társassága, annyit tesz, hogy kapcsolatok nélkül, fenyegetettségben kell élnünk. Ez a mindennapos bizonytalanság már csak azért is elfogadhatatlan, mert elsősorban azokat fenyegeti, akik leginkább meg vannak fosztva jövedelem, lakás-körülmények és védelmek terén mindazoktól az erőforrásoktól, amelyeket a biztosított szociális helyzet az ember rendelkezésére bocsát – vagyis azokat, akik a szociális létbizonytalanságnak is áldozatai. Anélkül, hogy belefognánk annak taglalásába, miért van ez így (mennyire igaz, hogy az állampolgári létbizonytalanság a szociális biztonságvesztés következménye), annyi bizonyos: az, ha emberek nap mint nap a biztonsághiány fenyegetésében élnek, erős korrelációt mutat azzal, hogy a létfenntartás anyagi nehézségeivel küzdenek. Ez pedig elég ok arra, hogy elveszük azt a gondolatot, hogy az emberek angyalok lehetnének, s úgy véljük, kötelességünk energikusan fölvenni a küzdelmet az állampolgári létbizonytalansággal. Nem mindegy azonban, milyen eszközöket választunk

ehhez, s nem könnyű kompromisszumot teremteni a közbiztonság és a polgári szabadságjogok között.

Annyi azonban biztosan állítható a jelen pillanatban, hogy a biztonsághiány elleni harcban szerepet kell kapnia – méghozzá nem elhanyagolható mértékben – a *szociális biztonsághiány ellen folytatott harcnak*, vagyis a szociális védelmek bővítésének és „újjrahangszerelésének”. Gondoljuk meg! Mit is jelent modern társadalmainkban „védtetnek lenni”? A rabszolga is részesült némi védelemben, ha gazdája nem volt túlságosan gonosz, s amúgy a tulajdonosnak érdekében állt, hogy rabszolgáját ellássa a legszükségesebbekkel. A patriarchális család védte a nőket, a gyerekeket és a cselédeket is, s az is sűrűn megesett, hogy a kivénhedt szolgát vagy cselédet akkor sem hagyták magára, amikor pedig hasznot már nem tudtak húzni belőle. A kliens-patrónus kötelékek, a maffiák, a szekták, titkos társaságok – általánosabb értelemben: valamennyi tradicionális *Gemeinschaft* – erőteljes védelmi rendszereket építenek ki, ámde azon az áron, hogy a tagoknak vállalniuk kell értük a szervezettől minden ízükben való függést. Ez kölcsönöz Saint-Just a Forradalom idején írt mondatának ízig-vérig modern színezetet.

Minden franciának meg kell adnunk azt a lehetőséget, hogy alapvető létszükségleteiért semmi egyébhez ne kelljen fordulnia, mint a joghoz, s a polgári állam keretei között ne kelljen függenie senkitől.<sup>26</sup>

Két évszázadnyi társadalmi konfliktus és kompromisszum után az állam, a szociális nemzetállam képében az „alapvető létszükségletek” körén túlmenően az ahhoz szükséges forrásokat is megadta, hogy mindenki (vagy legalábbis majdnem mindenki) részesülhessen a függetlenség valamilyen minimumából. Az individuumokból álló társadalomban pontosan ennyit jelent szociális értelemben „védtetnek lenni”: az *egyénnek jog szerint rendelkezésére áll a függetlenségét biztosító társadalmi feltételek minimuma*. A társadalmi védelmek megléte így tehát nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy megvalósulhasson az, amit Léon Bourgeois nyomán az *egymáshoz hasonló társadalmának* nevezhetünk – az a társadalmi formáció, amelynek kebeléből senki nincs kirekesztve, mivel mindenki rendelkezik az ahhoz szükséges jogokkal, illetve erőforrásokkal, hogy ne függjön senki mástól... hacsak nem kölcsönösségi viszonyok keretében. Ez akár a szociális állampolgáriság lehetséges definíciójaként is fölfogható. S voltaképp nem egyéb, mint szociológiai megfogalmazása annak, amit a politikában úgy hívunk: demokrácia.

Tudjuk, hogy az elmúlt negyedszázadban a szociális védelmek a fizetett munkaviszonyra épülő társadalom keretei között kiépült épületének falai megrepedeztek, s ma is tovább omladoznak a mind hegemónikusabb szerephez jutó piac csapásai alatt. Ezeknek az átalakulásoknak a mélysége és visszafordíthatatlan jellege miatt lehetetlen az eddigi rendszereket változatlanul megőrizni. De éppen ezért fontos, hogy az új körülmények között is sürgősen újra működésképes állapotba hozzuk őket, s hogy komolyan vegyük azokat a következményeket, amelyekkel a róluk való lemondás járna. Mivel semmiféle csodatevő receptem nincs, amit

<sup>26</sup> Saint-Just, „Fragments sur les institutions républicaines”, *Œuvres complètes*, Paris, éd. C. Nodier, 1831 [1984], 969. old.

kínálhatnak, az eddigiekben főleg arra szorítkoztam, hogy – amilyen pontosan csak lehet – kirajzoljam azokat a törésvonalakat, amelyek ma oly mértékig formálják át a védőrendszerek konfigurációit, hogy még az is kérdéses, vajon megmaradhat-e az egymáshoz hasonló társadalma. Összegezve, a következőket válaszolnám erre. Úgy tűnik föl, hogy manapság a szociális védelmek problematikája *a munka és a piac metszéspontjában* helyezkedik el. Abból a központi kérdésből kiindulva érthető meg, amelyet annak idején Polányi Károly tett föl, s amely égetően aktuálisnak bizonyul napjainkban is: lehet-e (s ha igen, hogyan és milyen mértékig) *megszelídíteni a piacot*? Ugyanis, mint arra már rámutattunk, amikor azt elemeztük, milyen szerepet játszik a társadalmi közös tulajdon a biztonságos társadalom létrehozásában, javarészt a piac egyfajta domesztikálásának volt köszönhető az, hogy le lehetett küzdeni a szociális biztonság-hiányt. És elsősorban a munka egyfajta újrapiacosításának számlájára írható, hogy azoknak a védőrendszereknek az eróziója következtében, amelyek a foglalkoztatáshoz kötődtek, ismét gyengülnek a szociális biztonságok, aminek következtében a fizetések munkát végzők létezésének biztonsága megrendül.

Ezekből a megállapításokból mindazonáltal nem az következik, hogy el kellene ítélnünk a piacot. „Elítélni a piacot”, ennek a világon semmi értelme nincs. Az, hogy a piacnak is, a munkának is egyformán központi szerepe van, megkerülhetetlen sajátossága annak a modernitásnak, amelybe még mindig be vagyunk ágyazva. Ez még akkor is így van, ha egymáshoz való viszonyuk mélységesen átalakult azóta, hogy Adam Smith ezt először megfogalmazta róluk. A piacgazdaság peremvidékén vagy belső zárványaiban kétség kívül számos érdekes szociális kísérletet követhetünk nyomon. Az azonban teljesen kizárt – s hozzáteszem: nem is lenne kívánatos –, hogy globális alternatívaként kiszoríthassák a piacot. Piac nélkül a társadalom nem lehetne egyéb, mint hatalmasra duzzadt *Gemeinschaft*, vagyis az emberi társasuláshoz olyan formája, melynek hajdani és napjainkbeli története egyformán azt tanúsítja, hogy struktúráját vagy kérlelhetetlen és könyörtelen uralmi viszonyok, vagy pedig meg-alázó patriarchális függelmi viszonyok adják. A piac felszámolására való törekvés velejéig reakciós elgondolás. Olyan fordított utópia, melyen már Marx is a hasát fogta, amikor „a feudális viszonyok elvarázsolt világát” tette nevétség tárgyává. Piac nélkül nincs életképes modernitás.

A kérdés tehát az, lehet-e vajon határt szabni a piac hegemóniájának, lehet-e korlátok közé szorítani. Ez egyszer már sikerült a bérmentés-társadalom keretei között, hála annak a nagy csendes forradalomnak, amit a piac és a munka – az állam égisze alatt kiérlelt – kompromisszuma gyümölcésének, a társadalmi közös tulajdonnak a létrehozása jelentett. Mára sem a piacnak, sem a munkának, sem az államnak nem olyan a struktúrája, mint akkor volt. Egymáshoz illeszkedésük, egymásba ízülésük kérdése azonban ma is aktuális. A mobillá vált munkához és a „könnyűlábú” piachoz ma egy *rugalmassá vált szociális állam* illenék. Ha azt mondjuk: rugalmas és aktív szociális állam, ez nem csak szónoki fordulat, hanem egy igénynek attól függetlenül való megfogalmazása, hogy van-e realitása teljesültének: soha olyan nagy szükség nem mutatkozott a szabályozásnak valamiféle társadalmi közintézményére, mint

## TANULMÁNYOK

napjainkban, hogy korlátot szabjon annak a piaci anarchiának, melynek egyedulalma egyenesen vezetne el egy olyan kettészakadt társadalomhoz, melyben csak nyertesek és vesztesek vannak, tehetősek és nyomorultak, befogadott tagok és kirekesztettek. Vagyis egy olyan társadalomhoz, amely éppen ellenkezője az egymáshoz hasonló társadalmának.

Szembenézni a bizonytalanságokkal annyit tesz: egyszerre és egyformán harcot indítani az állampolgári biztonságvesztés és a társadalmi biztonsághiány ellen. Meglehetősen széles körű konszenzus létezik manapság a tekintetben, hogy az állampolgári biztonság (a javak és a személyek biztonsága) biztosításához szükség van az állam erőteljes jelenlétére, ergo: védeni kell a jogállamot. A társadalmi biztonsághiány kapcsán ugyanígy konszenzusra kellene jutni abban, hogy meg kell menteni a szociális államot. Arról van szó ugyanis, hogy „individuumok társadalma” nem létezhet anélkül, hogy a szabályozások közösségi rendszerei ki ne kényszerítenének a társadalmi kohézió nevében valami olyan intézményt, mely a magánérdeken alapuló konkurenciaharcra szemben prioritást biztosít a közérdek érvényesítésének. Különben csak atomizált, egymással kapcsolatban nem álló individuumok alkotta „társadalomra” futja majd. Az még persze hátra van, hogy ez a közintézmény (bőlcsebb lenne intézményekről, központi és helyi, nemzetállami és transznacionális intézményekről beszélünk) meg is találja a maga *modus operandi*-jét abban a világban, melyre az individualizálódás és a kényszerű mobilitás nyomja rá bélyegét. A legkevesebb, amit ezzel kapcsolatban mondhatunk: ha ez sikerül, az bizony „nem semmi”, hiszen szokásunkká vált, hogy az állam akaratérvényesítését nemzetállami keretek között érvényesített nagy, homogén szabályozási törekvések formájában képzeljük el. De valószínűleg a jelenlegi felállásban ez az egyetlen adekvát válasz arra a kérdésre, hogy mit jelent „védetten élni”.

*Fordította Léderer Pál*

JUHÁSZ GÁBOR – TALLER ÁGNES

## A társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem az EU új tagállamaiban<sup>1</sup>

A tanulmány nyolc új kelet-közép-európai EU-tagállam társadalmi befogadásáról szóló nemzeti cselekvési tervein keresztül vizsgálja a társadalmi kirekesztés elleni küzdelmet. Az országok szociális helyzetének rövid összefoglalása után a nizzai célkitűzésrendszer mentén foglaltuk össze az egyes országok ismertett intézkedéseit. Tekintettel a nyitott koordinációs módszer keretében zajló együttműködés szankciómentességére, a tagállamok valós elköteleződését a cselekvési tervekben vállaltak mellett egyrészt a számszerűsített célok meglétével, illetve e célkitűzések mellé és az intézkedések megvalósítására rendelt forrásokkal próbáltuk mérni. A kirajzolódó kép alapján a társadalmi befogadási stratégia még több szempontból csiszolandó, mindazonáltal úgy gondoljuk, hogy a cselekvési tervek megírásához és végrehajtásához szükséges újfajta szakpolitika alakítási szemlélet (az indikátorok használata, az érintettek széles körével való egyeztetés) alkalmazása mindenképpen előremutató fejlemények.

### Bevezetés

A társadalmi kirekesztődés elleni küzdelmet az Amszterdami Szerződéssel emelték be a közösségi politikák közé, és a tagállamok képviselői a Nizzai Csúcson állapodtak meg arról, hogy a közös fellépésre a nyitott koordináció módszerét fogják használni. A társadalmi befogadási politika sajátos vonása, hogy a nyílt koordináció módszerének alkalmazását nem az alapszerződés írja elő, hanem az a tagállamok erre irányuló megállapodásának eredménye. A tagállamok konszenzuskészségének persze határai vannak: a társadalmi befogadás területén alkalmazott nyitott koordinációs mechanizmus újszerűsége annak teljes szankciónélküliségé-

<sup>1</sup> A tanulmány a Nemzeti Fejlesztési Hivatal támogatásával, a „Kutatási témák és területek az Európa Terv elkészítéséhez” című program keretében Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia társadalmi kirekesztődés elleni nemzeti cselekvési tervei alapján készült.



lyozza, hogy megvalósításához nem pluszforrások hozzárendelését, hanem inkább a meglévő források átcsoportosítását várja a tagállamoktól. Mivel a jelenlegi költségvetési időszakban a Közösség Strukturális Alapjai is csak igen közvetetten járulnak hozzá a nemzeti akciótervek megvalósításához, ezért a tagállami elköteleződés további fontos mutatójának tekintettük az akciótervekben feltüntetett intézkedésekhez rendelt források meglétét vagy hiányát.

A társadalmi befogadást szolgáló szakmapolitikai intézkedéseket a nizzai célkitűzésrendszer (a foglalkoztatás elősegítése és a forrásokhoz, jogokhoz, javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés mindenki számára; a társadalmi kirekesztés kockázatának elkerülése; a legsebezhetőbb csoportok segítése; minden érdekelt fél mozgósítása) mentén is elemeztük, noha több tagállam is másként strukturálta nemzeti cselekvési tervét. Dolgozatunkban az intézkedéseket csak tendenciák, intézkedéscsoportok, országok közötti különbségek-hasonlóságok mentén vizsgáltuk, mivel a cselekvési tervek az egyes intézkedések hátterét igen eltérően határozzák meg. Sokszor megelégednek már létező gyakorlatok, intézményrendszerek bemutatásával, vagy olyan programtervezetek ismertetésével, amelyekkel kapcsolatban a felelősöket, végrehajtókat, és a finanszírozási forrást nem tüntetik fel. Egyes esetekben csak általános fejlesztési irányok meghatározásával, máskor célkitűzéses megfogalmazásokkal találkozunk, és viszonylag gyakori annak feltüntetése is, ha egy projektet a Strukturális Alapok forrásainak bevonásával kívánunk finanszírozni.

### **Az újonnan csatlakozott kelet-közép-európai országok szociális helyzete**

A nemzeti cselekvési tervekben a szociális helyzet bemutatása a laekeni indikátor-rendszerhez igazodik, így képet kapunk a demográfiai trendekről, a foglalkoztatottsági és a munkanélküliségi arányokról, életkor és nemek szerinti bontásban, továbbá a szegénység kiterjedtségéről, a jövedelmi egyenlőtlenségek mértékéről, valamint a szociális védelemre fordított kiadásokról.

#### *Demográfiai trendek*

A kelet-közép-európai országok demográfiai trendjei hasonlítanak egymásra és az EU 15, korábbi tagállamáéra. Az új tagállamok mindegyikére jellemző a reprodukciót sem biztosító, alacsony születésszám és a népesség csökkenése. Ez utóbbi tendencia alól Szlovénia és bizonyos mértékig Csehország képez kivételt, ám a népesség növekedése itt sem a magas születésszámnak, hanem a bevándorlásnak köszönhető. Ugyancsak általánosan jellemző a népesség öregedése. Feltűnő ugyanakkor, hogy a cselekvési tervek nem tartalmaznak olyan kifejezett célokat, amelyekkel e folyamatokra hatást lehetne gyakorolni, holott azok közvetlenül befolyásolják a szociális védelmi rendszerek teherbíró képességét.

*Foglalkoztatottság, munkanélküliség*

A foglalkoztatottság szintje az újonnan csatlakozott nyolc kelet-közép-európai ország átlagában (59,25%) 2003-ban jelentősen elmaradt az EU 15-ökétől (64,23%). Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy nagyok a régióon belüli különbségek: a Cseh Köztársaság például már most teljesíti a lisszaboni stratégia egyik távlati céljaként meghatározott 70 százalékos foglalkoztatottsági arányt (70,4%), és a szlovén (62,6%), észt (62,6%), valamint a lett (61,8%) mutatók is közelítik az Unió régebbi tagállamainak átlagát. A többiek leszakadása azonban igen nagy: 6,7–13,5 százalékpontnyi. A kibővített Európai Unióban a foglalkoztatottság szintje Lengyelországban a legalacsonyabb. A foglalkoztatás terén mutatkozó átlagos lemaradás nagyobb a férfiak, mint a nők esetében, ami valószínűleg az államszocializmus teljes foglalkoztatásra törekvő, a nőket is a munkaerőpiacra terelő politikájának öröksége. A munkanélküliségi adatok tovább árnyalják a képet. Bár egyes tagállamokban a munkanélküliségi ráta jelentősen meghaladja a közösség régebbi tagállamainak átlagát (Lengyelországban, Szlovákiában és Litvániában), a nyolc kelet-közép-európai ország átlagában a különbség már nem ennyire szembetűnő. Ez az elmentmondás (jelentős negatív különbözet a foglalkoztatottság, minimális többlet a munkanélküliségi ráta tekintetében) két tényezővel magyarázható. Az új tagállamok egy része a piacgazdaságra való áttérés munkaerőpiacra nehezedő terheit az aktív korú idős munkavállalók nyugdíjazásával csillapította, másrészt figyelembe kell vennünk azt is, hogy a kelet-közép-európai országokban a munkavégzés jelentős részben a legális munkaerőpiacon kívül, a szürke- és a feketegazdaságban zajlik (1. táblázat). A nemzeti cselekvési tervek ezzel a problémával alig foglalkoztatáspolitikai aspektusból, hanem a társadalmi kirekesztődés szempontjából is igen súlyosak. A szürke- és feketegazdaságban alapvetően a munkaerőpiac perifériájára szorult csoportok tagjai tevékenykednek, foglalkoztatásuk jogon kívülsége éppen az ő munkajogi és szociális védelmüket rendíti meg. A be nem jelentett, vagy csak részlegesen bejelentett munkavállalók foglalkoztatása után nem, vagy csak részben fizetik meg a társadalombiztosítási járulékokat, illetve az adókat, ami fokozza a szociális ellátórendszerre nehezedő nyomást.

*Jövedelemegyenlőtlenségek, szegénység*

A gazdasági és társadalmi átmenet időszakában, ahogyan várható volt, nőtték a jövedelemegyenlőtlenségek és ezzel párhuzamosan nőtt a szegények száma is. A közölt adatok alapján a jövedelemegyenlőtlenségek és a szegénység kiterjedtsége vonatkozásában egységesülő Európa képe bontakozik ki előttünk: a Gini-együttható alapján a jövedelmek eloszlása az újonnan csatlakozott tagállamokban valamivel egyenlőtlenebb, mint a régiókban, a felső és az alsó jövedelmi ötöd által megszerzett javak vonatkozásában viszont valamelyest kisebb – az eltérések ugyanakkor nem mutatnak nagyságrendbeli különbségeket (2. táblázat). Több okunk

is van azonban arra, hogy óvatosan kezeljük ezeket az adatokat. A számítási módszerek alkalmazásával kapcsolatos, kelet-közép-európai tapasztalatlanúságra utal, hogy a 2003-ban elfogadott szlovák Közös Memorandumban a kvintilis eloszlás szerint számított jövedelmi egyenlőtlenségek mértékét mindössze 2,7-szeresre tették, és az adatot magyarázva arról írtak, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek mértéke Szlovákiában jelentősen kisebb, mint a többi csatlakozásra váró országban.<sup>6</sup> Egy év múlva a Társadalmi befogadási akciótervben ugyanezt az értéket (2003-ra) már 5,4-szeresre becsülték, amihez ezúttal azt a kommentárt fűzték, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek mértéke az újonnan csatlakozott tagállamok közül Szlovákiában kiugróan magas.<sup>7</sup> Hasonlóképpen tanulságos a magyar cselekvési terv is, amiben – az új tagállamok közül egyedülként – a szegénység mértékére vonatkozó adatokat kormányzati és nem-kormányzati számítás alapján is közlik, amiből az elfogulatlan elemző a dokumentum szerzőinek a kormányzati statisztikai adatbázissal szembeni fenntartásaira következtethet.

A laekeni mutatók inadekvátságát jelzi, hogy a segítségükkel végzett számítások szerint a szegénység veszélye a Nyugat-Európában élőkhöz képest kevésbé fenyegeti az Európa keleti felén élőket (3. táblázat). Ezt a nemzeti cselekvési tervekről készített uniós ún. közös jelentés kiemeli, miközben több cselekvési terv is jelezte az indikátoroknak a kelet-közép-európai szegénység mérésére való használhatatlanságát.<sup>8</sup> Még e mutatók alapján is aggasztó ugyanakkor a gyermekszegénység kiterjedtsége: az újonnan csatlakozó tagállamok közül hat (Csehország, Észtország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia) nemzeti akcióterve említi kifejezetten, hogy a szegénység veszélye a társadalmi átlagnál jóval magasabb a gyermekek körében. Az ilyen veszélyt nem jelző új tagállamokban (Lettország és Litvánia) is a szegénység veszélyének különösen kitett csoportnak tekintik a három- vagy többgyermekes, illetve az egyszülős családokat. Némileg meglepő módon az idősek (65 éven felüliek) relatív szegénysége Szlovénia kivételével alacsonyabb a társadalmi átlagnál, amit a nyugellátások kiterjedtségének köszönhető védelem magyaráz.

A nemzeti akciótervek összevetése alapján megállapítható, hogy Kelet-Közép-Európában a szegénység leginkább a munkanélkülieket (és az általuk vezetett háztartásban élőket),<sup>9</sup> továbbá az egyszülős,<sup>10</sup> a három- vagy többgyermekes családokat, illetve alapjában a gyermekeket fenye-

6 Joint Memorandum on Social Inclusion of Slovak Republic, 9. o.

7 National Action Plan on Social Inclusion (NAP/inclusion) Slovak Republic. Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic, Bratislava 14 July 2004, 5. o.

8 „A hazai szegénységi viszonyok reális bemutatásához az uniós indikátoroktól eltérő mutatókat tartunk megfelelőnek...” Nemzeti cselekvési terv a társadalmi összetartozásért, Magyarország, 11. o.; „Az EU relatív szegénységi küszöb számításának alkalmazása a szegénység kiterjedtségének alábecslését eredményezi Észtországban, csakúgy, mint más csatlakozó országokban” NAPs/inc. Estonia 2004–2006, 10. o. Hasonló problémákról ad számot a litván és a lengyel akcióterv is.

9 A munkanélküliséget mint a szegénység veszélyét keletkeztető okot a nyolcból hét ország akciótervében említették kifejezetten – az egyetlen kivétel Lettország.

10 Az egyszülős családokban élőket hét akcióterv tekintette a szegénység által fokozottan veszélyeztetettnek.

## TANULMÁNYOK

geti.<sup>11</sup> Az akciótervek kisebbik részében kapcsolják össze a szegénység kockázatát a fogyatékoság meglétével<sup>12</sup> vagy a roma etnikumhoz való tartozással<sup>13</sup>, noha a szakmapolitikai intézkedések közt több tagállam is szerepeltet az említett csoportba tartozók társadalmi beilleszkedését elősegítő intézkedéseket. Két akcióterv említi szegénységi kockázatként a lakóhely fekvését, noha más kontextusban az akciótervek jelentős része foglalkozik a települési és területi egyenlőtlenségek problémájával.

### *Szociális védelemre fordított kiadások*

Szociális védelmi kiadásaikról az új tagállamok akciótervei meglehetősen eshetőleges módon közölnek adatokat. Észtország és Lengyelország például egyáltalán nem közöl ilyen adatot, és a cseh akcióterv is csak az egészségügyi kiadások nélküli adatot tartalmaz. Az adatok hiánya így jelentősen megnehezíti az összehasonlítást. Annyi azonban talán kijelenthető, hogy Szlovénia kivételével, ahol a szociális védelmi kiadások aránya megközelíti az EU tizenötök átlagát, a kelet-közép-európai új tagállamok GDP-jük jóval kisebb részét fordítják erre a célra, mint a közösség régebbi tagállamai. A litván akciótervben el is ismerik, hogy a szociális biztonsági rendszer működtetésére szánt források a GDP arányában nem jelentősek, de figyelembe kell venni azt is, hogy – különösen a rendkívül gyors gazdasági fejlődést produkáló balti országokban – még úgy is nőtt a szociális kiadások reálértéke, hogy GDP-arányosan a korábbinál kevesebbet fordítottak erre a területre.

### **A társadalmi befogadást szolgáló intézkedések**

Bár igen változatos szerkezetben, de a nemzeti cselekvési tervek lényegében követik a társadalmi befogadás közösségi stratégiájának szerkezetét, ezért a tagállami intézkedéseket mi is a nizzai célkitűzésrendszer mentén vizsgáltuk.

### *A foglalkoztatáshoz való hozzáférés előmozdítását szolgáló intézkedések*

Az, hogy a társadalmi befogadás közös stratégiájának első célkitűzése a foglalkoztatás előmozdítására irányul, nyilvánvalóvá teszi a tagállamok társadalmi kirekesztés elleni fellépésének szoros kapcsolatát a Közösség foglalkoztatási stratégiájával. Míg azonban a luxemburgi folyamat keretében általános szinten törekszenek a foglalkoztatási célok elérésére, addig a társadalmi befogadási stratégiának a foglalkoztatáshoz való jobb

11 A három- és többgyermekes családok fokozott szegénységi kockázatáról hat akcióterv tett említést, a gyermekek magas szegénységi kockázatára négy akcióterv hívta fel a figyelmet.

12 Lengyelország, Szlovákia és Észtország esetében.

13 Magyarország, Szlovákia és Szlovénia esetében.

hozzáférést szolgáló intézkedései azt célozzák, hogy a munkaerőpiactól távolabbra sodródott csoportok tagjai visszatérhessenek a munka világába. Mivel az Európai Foglalkoztatási Stratégia számos konkrét célkitűzést tartalmaz (pl. a foglalkoztatás elérendő szintjével, vagy a tartós munkanélküliek bizonyos hányadának újrakezdési lehetőségeivel összefüggésben), s az újonnan csatlakozóknak már a társadalmi befogadási stratégia kialakítását jóval megelőzően ki kellett alakítaniuk foglalkoztatási stratégiájukat,<sup>14</sup> arra számítottunk, hogy ezen a területen, ahol a két stratégia „kiegészíti és helyel-közzel át is fedi egymást”<sup>15</sup>, számos konkrét célkitűzéssel és a hozzájuk rendelt források megnevezésével is találkozunk. Ebből kiindulva azt is vizsgáltuk, hogy a nemzeti cselekvési tervek mennyiben tartalmazznak inkább a foglalkoztatási stratégiába simuló általános intézkedéseket, illetve hogy azok mennyiben irányulnak a munkaerőpiacon kívül rekedt, leszakadó csoportokra.

A cselekvési tervek elemzése alapján úgy tűnik, hogy az új tagállamok esetében a foglalkoztatáshoz való hozzáférés előmozdítását szolgáló intézkedések csak kisebb részben célozzák kifejezetten a kirekesztett csoportokat, ehelyett többnyire az általános, mindenkire kiterjedő intézkedésekkel találkozunk. Leginkább még a magyar, észt, cseh intézkedéseket jellemzi az érzékenység a kirekesztődés különböző válfajai iránti. A munkaerő-piaci (re)integrációs intézkedések ezekben az országokban a fogyatékossgal élő embereket, a roma származásuk miatt hátrányt szenvedőket, a nőket és az időskorú munkavállalókat célozzák. A litván cselekvési terv egyes intézkedései a vidéki gazdálkodókat, mások az egyik nukleáris erőmű fokozatos leszerelése során állásukat veszítő embereket célozzák, míg Észtországban hangsúlyos a törekvés a volt elítéltek munkaerő-piaci reintegrációjára, valamint arra, hogy az államnyelvet nem beszélő orosz közösség tagjai saját anyanyelvükön vehessék igénybe a munkaerő-piaci szolgáltatásokat.

#### OKTATÁS ÉS KÉPZÉS

Mivel a munkaerőpiacra az oktatáson át vezet az út, több akciótervben (Magyarország, Litvánia) megjelennek az iskoláskorúakat érintő, a jó munkaerő-piaci starthelyzethez segítő intézkedések. E téren a magyar cselekvési terv egy HEF OP intézkedés keretében pl. az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges készségeket és kulcskompetenciákat fejlesztő tanítási programokat, valamint az idegen nyelvi oktatás fejlesztését, továbbá a roma származású és egyéb okok miatt hátrányos helyzetű fiatalok lemorzsolódásának megelőzését szolgáló intézkedéseket említi. Hasonló célt szolgál a karrier-konzultációs modul beépítése a litván alapfokú oktatásba. (A litván akcióterv az intézkedésekről azonban csak a célkitűzések szintjén számol be, tehát nem derül ki, hogy valós programról vagy tervről van-e szó.)

14 A foglalkoztatáspolitikai területén az Európai Bizottság már 1999-ben megkezdte az együttműködést a tagjelölt országokkal, aminek eredményeként 2001 végére sor került a nemzeti foglalkoztatáspolitikai középhosszú távú prioritásainak közös értékelésére. (Bővebben lásd: Nagy – Tóth 2004).

15 Juhász – Sziklai 2004, 304. o.

## TANULMÁNYOK

A tantervek és a szakképesítések modernizációja, valamint a munkaerő-piaci igényekhez való hozzáigazítása ugyancsak a cselekvési tervek fontos elemét képezi Szlovákia, Csehország, Magyarország, Litvánia és Észtország esetében. Az egész életen át tartó tanulás előmozdítása jegyében az új tagállamok főként információs központok alapításáról, a különböző oktatási formák akkreditációjának kidolgozásáról, a távoktatás bevezetéséről, a munkahelyi belső képzésekről, a felnőttképzés támogatásáról számolnak be (Magyarország, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia).

### SPECIÁLIS IGÉNYŰ CÉLCSOPORTOK FOGLALKOZTATÁSÁNAK ELŐSEGÍTÉSE

A foglalkoztatás elősegítése terén általános tendencia az elmozdulás az aktív munkaerő-piaci eszközök felé (a szlovén akcióterv például arról számol be, hogy míg 1998-ban a passzív és aktív eszközök aránya 3:1 volt, 2003-ra ez az arány 1,5:1-re változott). A képzésbe, közmunka-programba való bevonás, az álláskeresésben nyújtott segítség mellett az egyéni esetkezelés érdekében több helyen alkalmaznak a munkaügyi központokban a munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetűek számára speciális tanácsadó szakembereket. (Pl. Észtországban 2004-ben 17 fogyatékosügyi tanácsadót képeztek ki; Magyarországon minden munkaügyi központban három fős rehabilitációs csoport segíti a megváltozott munkaképességűek elhelyezkedését.)

Szintén a hátrányos munkaerő-piaci helyzetű, vagy kevésbé versenyképes munkaerő (a fogyatékosokkal élő emberek, a pályakezdő fiatalok, az idősebb munkavállalók, és a tartós munkanélküliek stb.) elhelyezkedését szolgálja a munkáltatói járulék- és bérköltségek csökkentése, részleges eltörlése, amiről a magyar, a lengyel, és az észt akcióterv adott számot. További, több tagállam cselekvési tervében megjelenő intézkedésként említhető: (a) támogatott munkahelyek létrehozása a fogyatékosokkal élő emberek valamint a nyugdíj előtt álló munkanélküliek számára; (b) a munkavállalással járó költségek egy részének megtérítése; (c) kvótarendszerek bevezetése; (d) speciális programok, illetve munkapasztalat-szerzési lehetőségek biztosítása a fiatal munkavállalók számára; (e) a munka és a családi élet összeegyeztetésének elősegítése pl. a gyermekgondozási szolgáltatások vagy a távmunka fejlesztésével. A volt elítéltek munkaerő-piaci integrációját elősegítő intézkedéseknek a balti államok és Csehország akciótervében szentelnek külön figyelmet.<sup>16</sup>

### A REGIONÁLIS KÜLÖNBSÉGEK CSÖKKENTÉSE

Noha a foglalkoztatási és munkanélküliségi adatok regionális összevetésben mindegyik újonnan csatlakozott kelet-közép-európai országban jelentős eltérést mutatnak, kifejezetten a regionális különbségek csökkentésére irányuló intézkedésekre csak néhány új tagállam akcióterve utal. A munkaerő mobilitásának előmozdítása érdekében Lettországból az

<sup>16</sup> Észtországban például a szabadulás előtt álló elítélteknek a börtönben dolgozó szociális munkással együttműködve nyújtanak segítséget az elhelyezkedéshez a munkaügyi központok.

infrastruktúra és a lakhatási feltételek fejlesztését célzó programot indítottak, míg Szlovákiában az új munkahely közelében való letelepedés megkönnyítésére személyenként 10 000 szlovák korona értékű támogatás igényelhető. Csehországban kiemelt támogatás jár azoknak a befektetőknek, akik olyan területen ruháznak be, ahol a munkanélküliség meghaladja a 14 százalékot.

#### A FOGLALKOZTATÁSBAN VALÓ RÉSZVÉTEL ELŐMOZDÍTÁSÁT CÉLZÓ INTÉZKEDÉSEK ÉS A TÁRSADALMI BEFOGADÁS ELŐSEGÍTÉSE

A társadalmi befogadás előmozdítására irányuló cselekvési tervében az új tagállamok többsége foglalkoztatási stratégiájának minden olyan elemét elővezette, amely akár csak közvetetten is érinti a társadalmi kirekesztődés munkaerő-piaci dimenzióját, így formailag sok számszerűsített célkitűzés található bennük. (Ez az egyetlen terület, ahol az új poszt-szocialista tagállamok túlnyomó többsége megjelölt valamilyen számszerű célkitűzést.) Ezek jelentős része azonban csak az általános foglalkoztatási stratégiában meghatározott célkitűzéseket ismétli meg, kifejezetten a kirekesztést elszennvedő csoportokra irányuló, számszerűsített célkitűzéssel viszonylag ritkán találkozunk. Feltétlenül ilyennek lehet tekinteni a tartós munkanélküliek arányának csökkentését (Magyarország, Észtország, Litvánia) vagy aktív munkaerő-piaci programokba való bevonását (Magyarország, Csehország, Litvánia). Több tagállam vállal kötelezettséget a fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatásának, illetve munkaerő-piaci helyzetének javítására. (Szlovákia 4500 fogyatékossgal élő ember védett munkahelyen való foglalkoztatását, Szlovénia és Csehország, Litvánia és Lengyelország a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásának közelebből meg nem határozott bővítését, Magyarország a Rehabilitációs Információs Centrumok hálózatának bővítését tűzte ki célul.) A számszerűsített célkitűzéseket illetően a kelet-közép-európai új tagállamok közti verseny éllavasai Magyarország és Szlovákia (4. táblázat). A magyar akcióterv szerint mintegy 8000 hátrányos helyzetű embert – főként romákat – terveznek bevonni olyan programokba, amelyek javítják a foglalkoztatási esélyeiket, további 10–14 ezer fő foglalkoztatását pedig a szociális gazdaságban kívánják megoldani. Szlovákia 18 ezer munkahely teremtését irányozta elő a hátrányos helyzetű csoportok tagjai számára, és közülük további 7 ezer fő vállalkozóvá válását próbálják előmozdítani. A munkavállalási készségek fenntartását és fejlesztését szolgáló programokban való részvételt 100 ezer fő számára kívánják felajánlani.

Még a számszerűsített mutatók ritka előfordulásánál is aggasztóbbnak tűnik a helyzet az intézkedések megvalósítását szolgáló pénzügyi források terén, azokkal ugyanis az akciótervek többsége egyáltalán nem foglalkozik. E tekintetben kivételt képeznek a balti államok, amelyek következetesen feltüntetik a programokhoz rendelt ESZA forrásokat és az ezekhez járuló nemzeti önrészt is. A közelebbi elemzés azonban azt mutatja, hogy a források csak annyiban érintik a társadalmi befogadási célrendszert, amennyiben annak célkitűzései belesimulnak a szélesebb foglalkoztatáspolitikai kontextusba. Feltűnő, hogy az akciótervekben szerep-

## TANULMÁNYOK

lő programokhoz egyáltalán nem rendelnek a strukturális alapokon kívüli, kizárólagosan a nemzeti költségvetést terhelő forrást. Ebből arra következtetünk, hogy a közös stratégia szűkebb célcsoportját képezők (a társadalmi kirekesztődés veszélyének fokozottan kitett csoportok) foglalkoztatásának elősegítését szolgáló intézkedések melletti elköteleződés az új tagállamokban gyenge, s mivel a nemzeti akciótervekben megfogalmazott célok megvalósításának nincsenek anyagi biztosítékai, azok kivitelezése kizárólag az éppen regnáló kormányzat politikai elköteleződésén áll vagy bukik.

### *A forrásokhoz, jogokhoz, javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztosítása, mindenki számára*

A közös célkitűzésrendszer meghatározza azokat a területeket, amelyeken mindenkinek – így a társadalmi kirekesztődést elszenvedő csoportok tagjai számára is – biztosítani kell az ellátásokhoz, szolgáltatásokhoz való hozzáférést. Ezek közé tartozik a szociális védelem rendszere, a lakhatás és a kommunális szolgáltatások, az egészségügyi ellátás, az oktatás, az igazságszolgáltatás, a kultúra és a sport. Az alábbiakban arról igyekszünk képet alkotni, hogy e kívánalmaknak miképp igyekeznek eleget tenni az EU kelet-közép-európai új tagállamai.

#### A SZOCIÁLIS VÉDELMI RENDSZER ÁTALAKÍTÁSA

A közösség által kibocsátott irányvonalak a szociális védelmi rendszerek átalakításának két fő irányát határozzák meg: olyan ellátások biztosítását, amelyek segítik, hogy az egyes személyek életszínvonala ne csorbítsa az emberi méltóságot, valamint a munkavállalás ellenőztönzőinek kiiktatását. A két célkitűzés nem kapott egyforma figyelmet az új tagállamok akcióterveiben. A szakmapolitikai intézkedések többsége inkább a megélhetést biztosító ellátások fejlesztésével foglalkozik, a munkavállalás ellenőztönzőinek megszüntetését célzó intézkedésekről csak az új tagállamok fele számolt be. Az akciótervek elemzése nyomán a szociális ellátások fejlesztésének két eltérő trendje bontakozik ki, ami földrajzi értelemben is kettéosztja a térséget. A balti államokban prioritást élvez a nyugdíjak, illetve a gyermeknevelési és gyermekvédelmi ellátások reálértékének emelése. Úgy tűnik, hogy a volt szovjet határokon kívül maradt, többi kelet-közép-európai országban a nyugdíjrendszer ellátásai megfelelő védelmet nyújtanak a szegénység és társadalmi kirekesztődés kockázatával szemben. Ezekben az országokban a szociális minimumot, illetve a létminimumot garantáló szociális ellátások (segélyek), valamint az ezek értékállóságát biztosító mechanizmusok kialakítása és erősítése van napirenden.

A munkavállalás ellenőztönzőit felszámolni hivatott lépéseket csak az új tagállamok szűkebb csoportja vette be nemzeti akciótervébe. Azoknak az országoknak, melyeknek akcióterve efféle törekvésekről egyáltalán számot ad (Csehország, Lengyelország és Észtország), a minimálbér emelését tekintik a legcélravezetőbb intézkedésnek. Figyelemre méltó a

szlovák és a szlovén megoldás, ami egyfelől az ún. aktiválási pótlék jelentős (50%-os) növelésétől, másfelől az alacsony jövedelmű csoportok adóterhének csökkentésétől, illetve a tartósan munkanélküliek foglalkoztatásának költségeihez való állami hozzájárulástól várja a segélyezési rendszer munka-ellenőztönző hatásainak csökkentését.

Az új kelet-közép-európai tagállamok akcióterveinek csupán fele tartalmaz a szociális védelmi rendszer átalakításával kapcsolatos számszerű mutatókat, amelyek mögött vagy a szegénységben élők arányának csökkentésének, vagy a nekik járó ellátások értékének növelésének célja rejlik (5. táblázat). Kivételt képez ebből a szempontból a magyar cselekvési terv, amely a szociális alapellátás kapacitásbővítését vetíti előre. Közben a tagállamok többsége meghirdeti a méltósággal élt élethez szükséges források, vagy más megfogalmazásban: a minimumjövedelem biztosításának szükségességét (Szlovákia, Csehország, Litvánia, Észtország), közülük csak néhány sorolja fel az ehhez vezető úton megteendő lépéseket is (a szlovák akcióterv vonatkozó része pl. megelégszik a szociális segélyek jelenlegi rendszerének bemutatásával). A harmadlagos indikátorok alkalmazása tekintetében üdítő kivételt képeznek a balti államok. Litvánia az átlagnyugdíj összegének emelését tűzte ki célul úgy, hogy az fokozatosan elérje az átlagkereset 60 százalékát. Az észt cselekvési terv több számszerűsített célkitűzést is tartalmaz, így az adómentes havi jövedelem 2000 koronára emelését, a létminimum értékének 50 százalékkal való megemelését (500-ról 750 koronára) valamint azt, hogy az átlagos öregségi nyugdíj értéké érje el egy képzetlen férfi munkavállaló keresetének 40 százalékát. Kevésbé konkrét célkitűzéseket találhatunk a cseh, illetve a magyar akciótervben. Előbbi a szegénység megelőzését biztosító megelőzési minimum rögzítésére, utóbbi a legnehezebb helyzetben élőknek juttatott pénzbeli ellátások kiegészítésére vállal kötelezettséget.

Néhány új tagállam a stratégiai célok közt említi a szegénység csökkentését (Magyarország, Lengyelország, Lettország, Litvánia és Észtország), de számszerű eredmények elérését csak az észt és a litván akcióprogram tűzi ki célul (a relatív szegénységi küszöb alatt élők, illetve a gyermekek szegénységi arányának mérsékelt csökkentésével).<sup>17</sup> A szegénység kezelésében az új tagállamok egy része ugyanakkor jelentős hangsúlyt fektet a saját erőfeszítések motiválására (Szlovákia és Lettország), a szegénységben élők aktivitásának fokozására (Szlovákia, Észtország), illetve a segélyezettek fokozott ellenőrzésére (Szlovénia). A célok elérésére szánt források megnevezésével az új tagállamok akciótervei rendre adósak maradnak. E tekintetben Litvánia az egyetlen kivétel, ám az ország cselekvési terve jobbra csak a dokumentum elkészítésének évében, 2004-ben felhasználható pluszforrásokat sorolja fel (20 millió litas a pénzbeli szociális támogatások, 18 millió litas a szociális nyugdíjak emelésére, 2,5 millió litas a nyílt gyermekjóléti gondoskodás fejlesztésére).

<sup>17</sup> Észtországban a relatív szegénységi küszöb alatt élők arányát 18-ról 15 százalékra, a relatív szegénységi küszöb alatt élő gyermekek arányát 2 százalékkal kívánják csökkenteni a periódus végére. Litvániában a relatív szegénység 5–10 százalékos csökkentését vették tervbe.

## TANULMÁNYOK

Hosszabb távú fejlesztési célként csak a szociális szolgáltatások színvonalának 2004–2006 közti fejlesztését tünteti fel, ami ESZA támogatással megvalósuló beruházás lenne, nem túl nagy, 12,98 milliárd litasnyi önrésszel.<sup>18</sup>

A szociális szolgáltatások fejlesztését a magyar, a cseh, a lengyel, a litván és a lett akcióprogram kezeli prioritásként. A fejlesztési célok meglehetősen eltérőek. A cseh, a magyar és a szlovén akcióterv egyes területeken a kapacitások bővítését irányozza elő (a szociális alapellátásokban, az otthoni segítségnyújtás, illetve az idősgondozás rendszerében). Litvánia a szociális infrastruktúra fejlesztésére, más tagállamok (Csehország és Lettország) a szociális szakemberek képzésére helyezik a hangsúlyt. E célkitűzések megvalósításához csak a litván és a lett akciótervben rendelkeznek forrásokat.

### MEGFELELŐ LAKHATÁS, VALAMINT A NORMÁLIS ÉLETHEZ SZÜKSÉGES KOMMUNÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK BIZTOSÍTÁSA MINDENKI SZÁMÁRA

A posztkommunista tagállamok akciótervei ezen a területen is meglehetősen féloldalasak. Számos, a lakhatáshoz segítő intézkedésről adnak számot, ugyanakkor csak elvétve találni bennük a kommunális szolgáltatások igénybevételét biztosító intézkedéseket.

Az akciótervek közös vonása, hogy nagy hangsúlyt fektetnek az – általában önkormányzati tulajdonú – bérlakások számának növelésére. Csehországban például az újonnan épülő lakások között 50 százalékos mértékűre akarják emelni a bérlakások arányát, máshol az önkormányzati bérlakásépítés, illetve az önkormányzatok lakásvásárlásának támogatásával találkozunk. A legtöbb akcióterv tartalmaz valamilyen szociális lakhatást biztosító intézkedést: Lettországban törvény rögzíti a „szociális apartmanhoz” való jogosultság feltételeit, Litvániában a nem-kormányzati szervezetekkel együttműködésben alakítják ki az ideiglenes elhelyezést biztosító lakhatási lehetőségek hálózatát, Szlovénia a rászoruló lakáshoz jutásának állami támogatásáról, illetve a bántalmazott nők és gyermekek elhelyezését elősegítő intézkedésekről számolt be. A lakhatási költségek kompenzálásával kapcsolatos intézkedésekkel, közelebbről a lakás fenntartásának terheit könnyítő támogatások emelésével a szlovák, a szlovén és a litván akciótervben találkozunk. Előremutatónak tűnik az észt gyakorlat, amely 2002 óta tiltja, hogy a gyermekes családokat köztartozás miatt kilakoltassák. Igen vegyes képet mutatnak a hajléktalanság leküzdésére, megelőzésére tett lépések. A szlovén akciótervben egyáltalán nem található a hajléktalannal kapcsolatos intézkedés, és a cseh dokumentum is csak arról számol be, hogy az ország egyelőre nem rendelkezik átfogó megelőzési stratégiával, csak egy általános, nem is kifejezetten a hajléktalant célzó szociális segítő programmal, aminek szolgáltatásait a hajléktalanok is igénybe vehetik. A többi tagállam a menedékhálózat fejlesztését, a zárttól a nyílt gondozási formák felé való elmozdulást jelöli meg elérendő célként (Litvánia, Lettország, Magyarország, Szlovákia,

18 A tanulmány írásakor egy litas kb. 73 forintot ért.

Lengyelország) és egyes országok a hajléktalanok aktiválását célzó programokról is beszámolnak (Lengyelország, Észtország).

Meglepő módon a kommunális szolgáltatások hozzáférhetőségét biztosító intézkedések csak a litván és a magyar akciótervben szerepelnek. Ezek körében Litvánia a közüzemi adósságok nyilvántartási rendszerének kialakítását és a díjhátralék csökkentését szolgáló támogatási rendszer fejlesztését említi, míg a magyar program az adósságkezelési szolgáltatás igénybevételének feltételeit javító és a jelzőrendszer kiépítését szolgáló – az akcióterv benyújtása óta részben már megvalósított – intézkedésekről ad számot.

Annak ellenére, hogy a lakhatás és az alapvető kommunális szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztonsága a társadalmi kirekesztődés megelőzése szempontjából kulcsfontosságú mozzanat, az EU új tagállamainak cselekvési terveiben csak kisebb jelentőséget tulajdonítottak ennek a kérdésnek. Mindössze három olyan ország akad, amelynek a cselekvési terve valamiféle számszerűsített célkitűzést tartalmaz, források hozzárendeléséről pedig csak két cselekvési terv számolt be. Csak a cseh akcióterv kapcsolja össze a harmadlagos indikátorok megjelenítését az ily módon számszerűsített célkitűzés megvalósítását szolgáló források biztosításával az önkormányzati bérlakás építés területén (6. táblázat).

#### AZ OKTATÁSHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS, A TÁRSADALMI KIREKESZTÉST SZENVEDŐ CSOPORTOK SZÁMÁRA IS

Mivel oktatási és képzési célkitűzések a közösség foglalkoztatáspolitikai stratégiájában is megjelennek, azt feltételeztük, hogy zömmel a nemzeti foglalkoztatási akciótervhez kapcsolódó, általános intézkedésekkel fogunk találkozni, és azokhoz képest csak kisebb súllyal szerepelnek a kirekesztődő csoportok oktatáshoz való hozzáférését biztosító intézkedések. Várakozásunk csak részben igazolódott be. A cselekvési tervekben ismertetett, egyébként rendkívül szerteágazó intézkedések jelentős része közvetlenül is kapcsolódik a társadalmi befogadás előmozdításához, ugyanakkor a számszerű célkitűzések többsége inkább általános jellegű intézkedéshez köthető.

A jó gyakorlatok közt említhetők azok a lépések, amelyek segítségével néhány új tagállamban garantálni kívánják a kirekesztődést elszenvedő családok gyermekeinek óvodai neveléshez való hozzáférését (Magyarországon és Észtországban), illetve 6 éves kor felett az óvodai nevelésben való kötelezővé részvételét (Lengyelországban). A balti államokban számos kezdeményezés célozza a speciális nevelési igényű tanulók integrált oktatásának kiépítését és fejlesztését. Az Európai Szociális Alap forrásaibanak igénybevételével a tanárok, illetve a pedagógusasszisztensek képzését helyezték előtérbe, de a balti akciótervekben fontos szempont, hogy a tanulási környezetet hozzáigazítsák a fogyatékossgal élő emberek igényeihez, illetve hogy növeljék a speciális nevelési igényű gyermekek oktatására felkészült intézmények számát. Lengyelország, Litvánia és Magyarország a szegény családokban felnövő gyermekek ingyenes iskolai étkeztetésének és tankönyvellátásának biztosítására vállalt kötelezettséget. Az iskolai lemorzsolódás csökkentését célzó intézkedésekről az új

## TANULMÁNYOK

tagállamok fele (Magyarország, Észtország, Litvánia és Szlovénia) számolt be, de számszerű célkitűzést csak az észtek cselekvési terve tartalmaz, ahol a periódus végére szeretnék elérni, hogy az alapfokú oktatásból csak a tanulók 0,4 százaléka maradjon ki. Szlovákia és Lengyelország a közép- és felsőoktatásban igénybe vehető szociális ösztöndíjakkal kívánja elősegíteni a hátrányos helyzetű családokból származó fiatalok oktatáshoz való hozzáférését. Figyelemre méltó az a lett kezdeményezés, amely az iskolába járás terheit könnyíti az iskolabuszok üzemeltetésével, valamint az előnyös megkülönböztetésen alapuló magyar intézkedés, amely a felvételi pontszámok csökkentésével könnyíti majd a nehézsorsú fiatalok bekerülését a felsőoktatási intézményekbe.

Mint említettük, a számszerű célkitűzések nagy része a nemzeti foglalkoztatási akciótervből ismerős paneleket ismétli (egész életen át tartó tanulás előmozdítása, közép- és felsőfokú oktatásban résztvevők arányának növelése stb.), s a feltüntetett források zöme is ezeknek az általános céloknak a megvalósítását szolgálja. A társadalmi befogadási stratégia megváltoztatása melletti elkötelezettségét csak négy tagállam erősíti meg számszerű célkitűzésekkel (Észtország, Litvánia, Magyarország és Szlovénia), a tervezett intézkedések végrehajtására szánt források összegét ugyancsak négy tagállam jelöli meg (Csehország, Lettország, Litvánia és Szlovénia). Feltűnő, hogy csak két akciótervben kapcsolódnak össze a számszerűsített célkitűzések és az intézkedésekre szánt források; Litvánia esetében, ahol a diákhitelzés rendszerének kiterjesztésére, illetve a gyerekek iskolába szállítására különítettek el forrásokat, valamint Szlovénia esetében, ahol jelentős összeget szánnak a befogadási stratégiához csak közvetetten kapcsolódó, egész életen át tartó tanulás valamint a szakmai képzés rendszerének fejlesztésére (7. táblázat).

### AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁSOK HOZZÁFÉRHETŐVÉ TÉTELE

Az akciótervek egészségügyi vonatkozású részében a kirekesztődéssel fenyegetett csoportokra fókuszáló intézkedésekkel szemben túltengenek az ország általános egészségügyi stratégiájának részét képező intézkedések (például az átlagéletkor növelése, a lakosság sportos életmódra ösztönzése stb.). Ez azért is érdekes, mert miközben deklaráltan több tagállam is fontosnak tartja az egészségügyi és szociális ellátások integrációját, az akciótervekben csak elvétve találkozunk az ezt előmozdító intézkedésekkel (leginkább az otthonápolás rendszerének fejlesztése kapcsán). A tagállamok hosszan ismertetik a lakosság általános egészségi állapotát javító programjait (például a szív- és érrendszeri betegségek, a dohányzás visszaszorítására, az antibiotikumok óvatosabb használatára, a korai halálokok csökkentésére, illetve a várólista rendszer áttekinthetővé tételére tett lépések), ám alig tudunk meg valamit a végrehajtásukra szánt források összegéről.

A társadalmi-gazdasági átalakulás nyomán az új tagállamokban is problémát jelent a társadalombiztosítási rendszerből kiesők egészségügyi ellátásának megszervezése. A cselekvési tervek alapján mindegyik új tagállam biztosítja, vagy biztosítani fogja a járulékot nem fizető állampolgárok számára is az egészségügyi ellátások összességének – vagy leg-

alább a sürgősségi ellátásnak az igénybevételét. Az egész térségre jellemző az egészségügyi szűrőprogramok ingyenessége. A balti államok külön programot dolgoztak ki a HIV-fertőzött betegek egészségügyi ellátásának biztosítására, illetve a fertőzés terjedésének megelőzésére, míg máshol a drog- vagy alkoholfüggők ellátásának fejlesztésén dolgoznak. A további tervezést segítik azok a programok, amelyek a különböző hátrányt szenvedő csoportok körében végzett felmérések alapján kívánják kidolgozni megsegítésük lehetőségeit. Ennek szellemében Lengyelországban a fogyatékossgal élő gyermekek egészségügyi szükségleteiről készítenek felmérést, míg Magyarországon a veszélyeztetett csoportok egészségügyi ellátáshoz való hozzáférését akadályozó tényezőket veszik górcső alá.

Számszerűsített célkitűzéseket csak négy új tagállam (a balti államok és Magyarország) cselekvési terve tartalmaz. Az ezekben szereplő, harmadlagos indikátorok jelentős része az általános egészségügyi stratégia végrehajtásába simul bele (az ügyfelek elégedettségi, illetve a sürgősségi ellátás mutatóinak javítása, az átlagéletkor növelése stb.), és csak kisebb részük vonatkoztatható szűkebben a kirekesztődés veszélyének kitett csoportok egészségügyi ellátásból való részesülésére. Ilyen intézkedés az alkoholizmus és a drogfüggőség elleni küzdelem, valamint a tuberkulózis visszaszorítására tett lépések sora. A speciális helyzetű csoportok (az akcióterv alapján a hajléktalanok és a romák) elérésének és a szolgáltatásokhoz való hozzáférésének problémáját csak a cseh akcióterv boncolgatja. Az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférés előmozdítására mindössze négy akciótervben rendelnek forrásokat, s csak a litván cselekvési terv tekinthető olyannak, mint amelyben e források kifejezetten a mutatók elérését hivatottak segíteni (8. táblázat).

#### TÖMEGKÖZLEKEDÉS

A tömegközlekedéshez való hozzáférés biztosítása nem jelenik meg minden új tagállam akciótervében, a kimaradók között találhatjuk Észtországot, Litvániát és Szlovéniát. A témával foglalkozó tagállamok akcióterveiben a következő célkitűzések szerepelnek: (a) a tömegközlekedés általános fejlesztése, mert annak drágasága és alacsony színvonala akadályozza a munkanélküliek elhelyezkedését; (b) a tömegközlekedés fejlesztése a rossz infrastruktúrával rendelkező régiókban (Csehország, Magyarország); (c) a tömegközlekedési eszközök akadálymentesítése (Magyarország, Szlovákia); (d) a közlekedési kedvezmények rendszerének fenntartása és lehetőség szerinti bővítése (Magyarország, Szlovákia, Lettország).

A tagállamoknak a fenti vállalások melletti elkötelezettségét némiképp megkérdőjelezi az, hogy azokhoz egyetlen ország sem rendel indikátorokat, és az intézkedések megvalósítását biztosító pénzügyi forrásokról is csak Litvánia számol be, konkrétan az iskolabuszok üzemeltetésével kapcsolatban.

## TANULMÁNYOK

### IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

A kirekesztődés folyamatát meggyorsítja és visszafordíthatatlanná teheti, ha a veszélyeztetett csoportok nem képesek jogaik megismerésére és érvényesítésére egy olyan világban, ahol a jogi információknak és a jogi képviselőnek általuk meg nem fizethető ára van. A tagállamok alapvetően kétféle módon törekednek az efféle hátrányok kompenzálására: jogi segítségnyújtó szolgáltatással, illetve a rászorulókat tehermentesítő eljárásjogi rendelkezésekkel. Az ingyenes jogi segítségnyújtás valamilyen, ha korlátozottan elérhető formában is, de mindegyik tagállamban létezik. Az akciótervekből kiderül, hogy eddig különösen a civil szervezetek voltak aktívak ezen a területen, de kapacitásuk csak korlátozottan volt elegendő a jogi segítség iránti igény kielégítéséhez. Ezt a felismerést tükrözi, hogy az új tagállamok felében nemrég vezették be, vagy most tervezik bevezetni a jogi segítségnyújtás intézményesített, normatív állami finanszírozással működő formáit (Csehország, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia). Akcióterveik megfelelő fejezetében a tagállamok egyáltalán nem használnak indikátorokat, és a programok megvalósításának forrásait sem jelölték meg. Figyelembe kell vennünk ugyanakkor, hogy ezen a területen a mutatók és a források hiánya önmagában nem feltétlenül jelenti a tagállamok a hozzáférés problematikája iránti érdektelenségét, hiszen a segítségnyújtáshoz való jog rögzítésével elvileg minden rászoruló számára biztosíthatók a szükséges szolgáltatások, akár anélkül is, hogy nevesítenék a hozzájuk rendelt forrásokat. Az akciótervek szükségszerűsége miatt azonban nem lehet tudni, hogy a perjogi szabályozás útján biztosított ingyenes jogi képviselőt vajon tényleg megillet-e mindenkit, s arról sem kapunk információt, hogy a szegényjogon biztosított, jogi segítség vajon nem alacsonyabb színvonalú-e a hagyományos módon igénybe vett jogi szolgáltatásoknál (amint azt Magyarországon az állampolgári jogok országgyűlési biztosa a kirendelt védelem intézménye kapcsán tapasztalta).

### KULTURÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK, SZABADIDŐS TEVÉKENYSÉG

Az akkor még 15 uniós tagállam nemzeti akcióterveinek talán leggyengébben kidolgozott része volt, amely a kulturális javakhoz és a szabadidő hasznos eltöltésének lehetőségéhez való hozzáférések biztosítását tárgyalta. Ezeket illetően az intézkedések java éppen csak érintette a társadalmi befogadás problematikáját. Hasonló a helyzet a kelet-közép-európai új tagállamok esetében is: a felsorolt intézkedések jelentős része nem kifejezetten a kirekesztődés veszélyének kitett csoportokra fókuszál. Csehország és Szlovénia egyáltalán nem ad számot az e téren tett intézkedéseiről, a lengyel és lett akcióterv pedig zömmel általánosságokat tartalmaz (könyvkiadás támogatása, a nemzeti kulturális örökség védelme, régiónkénti speciális kulturális programok szervezése). Más tagországok a múzeumok ingyenes látogatásának biztosítását, vagy a közkönyvtárak modernizálását tekintik a társadalmi befogadást előmozdító intézkedésnek, és alig néhány tagállam számol be a kisebbségi (főként roma), vagy általában a kirekesztődés veszélyének kitett csoportok kulturális aktivitásának támogatásáról (Magyarország, Szlovákia, Litvánia). Sportfejlesztés-

tési programmal csak a lett akciótervben találkozni, ott a fogyatékosokkal élő emberek sportolási lehetőségeinek javítását tekintik alapvető célnek.

A társadalmi befogadást középpontba helyező célkitűzések is leginkább más szakpolitikák megfelelően adaptált változatai: a könyvtárak és egyéb közművelődési intézmények akadálymentesítése a fogyatékosügyi politika része, hasonlóan a kisebbségek kulturális életének támogatását célzó programokhoz. Számszerűsített célkitűzéseket csak három ország (Lettország, Magyarország és Szlovénia) nemzeti cselekvési terve tartalmaz, ám még ezekben az országokban sem találkozunk annak egyértelmű szándékával, hogy a szükséges forrásokat hozzá kell rendelni a célterületekhez (9. táblázat).

#### INFORMÁCIÓS ESÉLYEGYENLŐSÉG

Az infokommunikációs technológiák használata csak mostanában kezd elterjedni, és az újonnan csatlakozó országok lakosságának nagyobbik része nem, vagy alig használja ezeket az eszközöket, így társadalmi kirekesztődést generáló hatásuk egyelőre viszonylag csekély. Ennek ellenére az akciótervek mindegyike viszonylag hosszan és részletesen foglalkozik e területtel. Az információs esélyegyenlőség előmozdításának módszereit az új tagállamok egy része a forrásokhoz való hozzáférés biztosítását (Magyarország, Lettország, Észtország, Lengyelország), illetve a társadalmi kirekesztés megelőzését (Szlovákia, Szlovénia, Csehország, Litvánia) szolgáló intézkedéseknél tárgyalja. Az akciótervek zöme olyan átfogó intézkedéseket tartalmaz, amelyek nemcsak, illetve nem kifejezetten a kirekesztődés veszélyének kitett csoportokat célozzák (például nyilvános internethozzáférési pontok kialakítása, az iskolák infokommunikációs eszközökkel való felszerelése, a szélessávú internetkapcsolat olcsóbbá és megbízhatóbbá tétele, a digitális írástudás széles körű terjesztése stb.). Kifejezetten a kirekesztődés által fenyegetett csoportokat célzó programokkal jóval szűkebb körben találkozhatunk. Ezek közt lehet említeni a munkanélküliek, illetve a romák, idősek, távoli településen élők számítógép-felhasználói ismeretekkel való felvértezését, valamint az információs környezetnek a fogyatékosokkal élő emberek szükségleteihez való adaptálását. Annak ellenére, hogy az informatika világa a közpolitika meglehetősen új területét képezi, az új tagállamok akcióterveinek többsége kijelöl valamilyen számszerű mutatót, ám közülük egy sem akad, amelyik a cselekvési tervében nevesítette volna az erre a befogadásra szánt forrásokat (10. táblázat).

#### A KISEBBSÉGEK INTEGRÁCIÓJÁNAK ELŐMOZDÍTÁSA

A térség etnikai sokszínűsége és a korábbi évszázadok gyakran véres etnikai konfliktusai miatt a kisebbségek társadalmi integrációjának előmozdítása igen fontos feladatnak tűnik az új tagállamokban. Az akciótervek azonban meglehetősen féloldalasnak látszódnak ebből a szempontból, mivel szinte kizárólag a romák integrációjának fontosságát hangsúlyozzák, más nemzeti kisebbséghez tartozók helyzetét érdemben nem vizsgálják. A romákra való fokozott odafigyelés feltehetően a kö-

## TANULMÁNYOK

zösség korábbi érdeklődésének köszönhető, hiszen a csatlakozási jelentések évről évre felhívták a tagjelölteket a romák társadalmi kirekeszttségének csökkentésére, míg – a baltikumi oroszokon kívül – más kisebbségek helyzetét illetően a brüsszeli értékelések kevésbé voltak kritikusak. E furcsa kettőséget tükrözi például, hogy a szlovák akcióterv nem tekinti aggályosnak, hogy az ottani magyarok körében a munkanélküliség aránya kétszerese az országos átlagnak. A cselekvési terv szerint a romákon kívül a többi kisebbség helyzete a többségi nemzetéhez hasonló. Hasonlóképpen meglepő, hogy a balti államok akciótervei alig fordítanak figyelmet az orosz kisebbség társadalmi helyzetének javítására, és arra vonatkozó számszerűsített célkitűzéseket vagy forrásokat pedig egyáltalán nem tartalmaznak.

Jóval gazdagabb ezzel szemben a romák beilleszkedését célzó kezdeményezések köre, ami a balti államok kivételével valamilyen formában az összes többi új tagállam akciótervében fellelhető. Noha az elérni kívánt célokat meghatározó mutatókkal csak a magyar akcióterv szolgál, három további cselekvési tervben (Csehország, Lengyelország, Szlovákia) nevesítik a roma felzárkóztató programok megvalósítását szolgáló források összegét. A romák integrációjának előmozdítását oktatási, foglalkoztatási és az életszínvonal emelését célzó programokkal kívánják elérni. A magyar és a lengyel akcióterv csak források lekötéséről ad számot, azok mértékéről már nem. A romák integrációjára szánt konkrét forrást csak a cseh és a szlovák akcióterv nevesít, utóbbi azonban egyes esetekben olyan alacsony összeget (például 18 millió szlovák korona elkülönítését a cigánytelepeken élők életkörülményeinek javítására), ami erőteljesen megkérdőjelezi a célkitűzések komolyságát. A magyar cselekvési terv azal tűnik ki a többi közül, hogy egyedül közöl olyan eredménymutatókat, amelyek lehetővé teszik a programok értékelését. A kisebbségek befogadását szolgáló kezdeményezéseket csak az új tagállamok fele támogatja források lekötésével, ám azok pontos összegét közülük is csak kettő (Csehország és Szlovákia közli) (11. táblázat).

### A SZEGÉNYSÉG ELLENI KÜZDELEM

Noha a közösségi dokumentumok a szegénység és társadalmi kirekesztés elleni fellépés részének tekintik a nyílt koordináción alapuló együttműködést, paradox módon a tagállamok nemzeti akcióterveinek többségéből hiányoznak a szegénység csökkentésével, vagy legalább a kezelésével kapcsolatos célkitűzések. A szociális helyzet bemutatása során – a laekeni mutatószámokat használva – mindegyik új tagállam beszámol a szegénység országon belüli mértékéről, és akcióterveikben a szegénység által leginkább fenyegetett csoportokat is azonosítják. A szegénység csökkentését illetően azonban csak a balti államok és Lengyelország határozott meg számszerű célkitűzéseket, míg Csehország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia egyáltalán nem tett ilyen vállalást. A stratégiai célkitűzések megvalósítására rendelt forrásokkal azonban még a mutatószámokat szerepeltető országok is adósak maradtak. A litván akcióterv ugyanakkor megemlíti, hogy a szegénység csökkentése érdekében 2004-ben 20 millió litusszal növelik a pénzbeli szociális támogatásokra fordított összeget,

ám ez vajmi kevésnek tűnik az akciótervben vállalt célkitűzés – a relatív szegénység 5–10 százalékos csökkentése – megvalósításához (12. táblázat).

#### REGIONÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK KEZELÉSE

Az új tagállamok akcióterveinek többségében megjelennek a területileg egyenetlen fejlődésből adódó problémák, ám a kezelésükre irányuló intézkedések csak a cseh, a litván és a magyar cselekvési tervekben szerepelnek. A cseh akcióterv szerzői ugyanakkor egyenesen a regionális egyenlőtlenségek csökkentését nevezik meg, mint az ország első számú stratégiai célját, és komoly összegeket rendelnek a tervezett intézkedések megvalósítására. A litván akciótervben csak a regionális egyenlőtlenségeket csökkentő politika általános irányát meghatározó szempontrendszer található, az intézkedések eredményességét mérő mutatók és a megvalósításukat szolgáló források megjelölése nélkül. A magyar akcióterv átfogó intézkedés-csomagot tartalmaz, esetenként az elérni kívánt célok számszerűsített közzétételével, ám a megvalósításhoz szükséges források mértékéről és rendelkezésre bocsátásuk módjáról a dokumentum nem számol be.

### **A társadalmi kirekesztődés kockázatának elkerülése**

A közös célkitűzésrendszer három fókuszpontban jelöli ki azoknak a kérdéseknek a körét, amelyek a társadalmi kirekesztés kockázatainak megelőzését célozzák: (a) az információs és kommunikációs technológiák lehetőségeinek kiaknázása, különös tekintettel a fogyatékossgal élő emberekre; (b) a társadalmi kirekesztődéshez vezető krízishelyzetek megelőzését szolgáló intézkedések foganatosítása; valamint (c) a családi szolidaritás megerősítését szolgáló intézkedések foganatosítása.

A legszorosabban a cseh és a szlovák akcióterv követi a közös célkitűzésrendszer szerkezetét: mindkét dokumentumban egyaránt megjelennek az információtechnológiában rejlő lehetőségek kiaknázását célzó programok, és nagy hangsúllyal szerepelnek a családi szolidaritás megerősítését célzó intézkedések. Az információs társadalomba való betagozódást célzó intézkedések mindkét ország esetében inkább általánosak, és kevésbé fókuszálnak speciálisan a kirekesztődés veszélyének kitett csoportokra. A családi szolidaritás megerősítését szolgáló intézkedések már célzottabbak: a cseh akcióterv az egyszülős és a sokgyermekes családok fokozott támogatását irányozza elő (ám ennek mikéntjéről hallgat), továbbá a gyermeki jogok fokozott védelmének és a családon belüli erőszak áldozatainak nyújtott segítség fokozásának szükségességét hangsúlyozza. A szlovák intézkedések az ápolásra szoruló otthoni gondozási feltételeinek megteremtése mellett a gyermekvédelmi gondoskodás rendszerének fejlesztésére helyezik a hangsúlyt.

A kirekesztődéshez vezető krízishelyzetek megelőzését szolgáló intézkedések igen változatos képet mutatnak. A balti államok akcióterveiben például visszatérő elem az emberkereskedelem áldozatainak nyújtott

## TANULMÁNYOK

szociális szolgáltatások fejlesztése, míg a magyar akciótervben az alapvető szükségletek kielégítésének megkönnyítését szolgáló intézkedések dominálnak (a megélhetési minimumot garantáló, munkára ösztönző és célzottabb szociális segélyezési rendszer kialakítása; a lakhatás biztonságának fokozása; a hajléktalanság mérése?). Több új tagállam foglalkozik a szabadságvesztésből szabadulók számára nyújtott reintegrációs szolgáltatások rendszerének kialakításával, a fogyatékossgal élő emberek munkaerő-piaci helyzetének javításával. A tervezett intézkedések azonban annyira szerteágazóak, hogy azokon belül nehéz több tagállamban is alkalmazott fókuszpontot találni.

A felsoroltakon kívül az akciótervekben szereplő intézkedések között található a nagy- és egyszülős családok támogatását, az idősek, a gyermekek, a munkaerőpiac perifériájára szoruló, a munka nélkül maradók, valamint a hajléktalanok fokozott védelmét szolgáló kezdeményezésekkel.

### A legveszélyeztetettebbek segítésére irányuló intézkedések

A legtöbb ország konzekvens a tekintetben, hogy a legveszélyeztetettebbek segítését szolgáló intézkedések lefedik a cselekvési tervek első, helyzetelemző fejezetében nevesített, különösen veszélyeztetett csoportokat. Az intézkedésrendszer tehát a legtöbb esetben igazodik a leírt szociális problémákhoz, kivéve Észtországot, amelynek cselekvési terve felsorolja ezeket a csoportokat, de nem tartalmaz a nekik címzett intézkedésekről szóló fejezetet. (Magyarország cselekvési terve pedig nem nevezi meg külön a csoportokat, csak az őket segítő intézkedéseket).

#### MUNKANÉLKÜLIEK

Annak ellenére, hogy a szegénység veszélyének kitett csoportok között a munkanélküliek mindegyik új tagállamban előkelő helyen szerepelnek, akciótervük megfelelő fejezetében a munkanélkülieket mindössze három ország említi a legveszélyeztetettebbek között. Ezt a hiányt részben magyarázza, hogy az akciótervek mindegyike külön fejezetben foglalkozik a foglalkoztatási intézkedésekkel. A foglalkoztatási fejezetben leírtakhoz képest csak Szlovénia rukkolt elő újabb intézkedéssel: a Szociálpolitikai Operatív program keretében 2,7 milliárd szlovén tolórt fordítanak 2004–2006 között (ESZA részfinanszírozással) tanácsadás, információnyújtás, oktatás és képzés útján a befogadás elősegítésére, valamint helyi foglalkoztatási programokon keresztül a munkába állás elősegítésére. Az EQUAL program keretében további 2 milliárd szlovén tolórt terveznek költeni foglalkoztatási célokra.

#### FOGYATÉKOSSGAL ÉLŐ EMBEREK

Fogyatékossgal élő embereket célzó intézkedéseket csak Szlovákia és Litvánia nem említi. Litvánia esetében ugyan a szociális jólétről szóló fejezetben esik szó a fogyatékossgal élő emberekről, annak a tipikus (Magyarországra is jellemző) problémának a kapcsán, melyet a munkaerő-

piacról való kivonulás, és a kedvezményekre való jogosultságszerzés céljából igényelt rokkantnyugdíjazás jelent. Míg Litvániában a fogyatékos-sággal élő emberek aránya a társadalomban alacsony (7%), a nyugdíjasok közt a rokkantnyugdíjat igénybe vevők aránya 35 százalékkal nőtt. (A fogyatékos-sággal élő emberek aránya a legtöbb európai országban 7–22% közötti. A különbségeket főleg a fogyatékos-ság definíciójának eltérései okozzák.)<sup>19</sup> Szlovénia, Lettország és Lengyelország a fogyatékos-sággal élő emberek foglalkoztatásának elősegítésére olyan hagyományos eszközöket sorol fel, mint a rehabilitáció, a védett munkahelyek működtetése, a munkáltatók pénzügyi támogatása (a pótlólagos költségek és a társadalombiztosítási hozzájárulások tekintetében). A nyílt munkaerőpiacra való belépést a vállalkozásindítás támogatása segíti Lengyelországban.

Az intézkedések széles skálájával találkozhatunk a fogyatékos-sággal élő emberek oktatásban való részvételének előmozdítása tekintetében is: Lengyelország az Állami Rehabilitációs Alapból finanszíroz számos speciális programot, továbbá lehetőséget biztosít a felnőttek, illetve a fogyatékos-sággal élő emberek képzését szolgáló munkáltatói alapok elkülönítésére. Magyarországon kampánnyal kívánják a látás- és hallássérült fiatalok felsőoktatásban való részvételét elősegíteni.

A cselekvési tervek többsége érinti a középületek és a közlekedési eszközök akadálymentesítésének kérdését. Lettország állami hozzájárulással biztosítja a tömegközlekedés ingyenességét a mozgássérültek számára, Magyarország a mozgáskorlátozott személyek parkolási rendszerének korszerűsítését vállalta. Magyarország és Lettország a házi segítségnyújtást és a nappali ellátást nyújtó intézményeket is fejleszteni kívánja. Az információ elérhetősége érdekében Magyarországon folytatódik a helyi regionális tolmácsszolgálatok fejlesztése.

## NŐK

A nőket egyedül Lengyelország említi a társadalmi kirekesztődés veszélyének fokozottan kitett csoportok közt, így ott a nők társadalmi integrációját külön cselekvési terv szolgálja (*National Action Plan for Women 2003–2005*), ami a nők foglalkoztatása terén a munkavállalói jogokról való tájékoztatást, a jogszabályok betartásának monitorozását és a nők oktatását szorgalmazza.

## A SZABADSÁGVESZTÉSES BÜNTETÉSBŐL SZABADULÓK

A volt elítéltek helyzetének javítását a vizsgált tagállamok fele (Csehország, Lengyelország, Litvánia és Lettország) tekinti erős prioritást élvező feladatnak. Csehország a szociális szolgáltatásokat is biztosító, ún. „félutas házak” kialakításával kívánja kezelni a börtönből szabadulók lakhatási problémáit, Lettország általános rehabilitációs programokat és a feltételes szabadlábra helyezés intézményének kialakítását említi, míg Litvánia a rehabilitáció fejlesztésén túl az egészségügyi ellátás színvona-

<sup>19</sup> Republic of Lithuania: National Action Plan Against Poverty and Social Exclusion in 2004–2006. 17. oldal. [http://www.europa.eu.int/comm/employment\\_social/news/2001/jun/napsincl2001\\_en.html](http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/news/2001/jun/napsincl2001_en.html)

## TANULMÁNYOK

lának javítását is szorgalmazza a fogházakban. Lengyelországban Reszocializációs és Elítélteket Segítő Tanács (*The Main Council for Social Re-adaptation and Aid to Prisoners*) alakult, mely az igazságügyi miniszter tanácsadó szerveként koordináló tevékenységet végez a bűnmegelőző állami és társadalmi szervezetek között, illetve részt vesz az ítéletvégrehajtásban és segítséget nyújt a reszocializáció során. Az állami és a civil szféra közti együttműködésre további jó példa a lengyel Igazságügyi Minisztérium és a Börtön-szolgáltatások központi Bizottságának (*Central Board of Prison Service*) közös tevékenysége. A bizottság folyamatosan frissíti az összes reszocializációban együttműködő, nem-kormányzati szervezetről szóló adatbázist, melyet a bíróságok számára is elérhetővé tesznek. A nem-kormányzati szervezeteket pedig értesítik az Igazságügyi Minisztériumból az ESZÁ-n keresztül elérhető forrásokról.

### SZENVEDÉLYBETEGEK, HIV-FERTŐZÖTTEK

A volt elítélteket is érintő problémák közé tartozik az alkohol- és drogfüggőség, illetve a HIV-fertőzöttség. E témákkal a magyar és litván cselekvési terv foglalkozik. Litvánia a családok bevonásával zajló rehabilitációs programokról számol be, melyek szervezésébe a nem-kormányzati szervezeteket és a vallási közösségeket is be kívánják vonni. Ezenkívül statisztikai információgyűjtés- és elemzést szerveznek azért, hogy a rehabilitációban kompetens intézmények megbízható adatokkal rendelkezzenek a droghasználat terjedéséről és a függőség mértékéről. A magyar cselekvési terv főleg a pszichiátriai- és szenvedélybetegek szociális- és egészségügyi ellátását fejlesztő intézkedésekről, drog-prevenációs programról, a közösségi alapú szolgáltatások bővítéséről, és az alkoholbetegeknek a munkahelyen és az alapellátásban való korai kezelésbevételét célzó intézkedésekről tesz említést. A HIV-fertőzötteket egyedül Litvánia tervezi a megfelelő egészségügyi ellátással, információnyújtással és pszichológiai szolgáltatásokkal segíteni.

### MIGRÁCIÓ

A bevándorlók és menedékkérők integrációját elősegítő komplex (társadalmi és munkaerő-piaci) integrációs programokról Szlovákia, Csehország, Magyarország, Litvánia és Lengyelország cselekvési terve szól. Magyarországon a külföldiekkel a munkájuk során kapcsolatba kerülő önkormányzatok és munkaügyi központok munkatársainak továbbképzését és egy, a jogszabályi háttér megteremtését szolgáló javaslat kidolgozását is tervezik.

### HAJLÉKTALANSÁG

A hajléktalanság területén Lettország az éjjeli és nappali menedékhelyek hálózatát, a szociális munkát fejlesztí, illetve állami támogatást nyújt az önkormányzatoknak szociális lakásokra. A magyar cselekvési terv szintén a nappali ellátás, illetve az utcai szociális munka fejlesztésére koncentrálna, melynek intézményes háttéréként hat regionális és négy fővárosi egészségcentrumot hoz létre a sürgősségi ellátás és ápolás biztosítására.

Lengyelország a hajléktalan-ellátásban a nem-kormányzati szervezetek munkájára épít. Szlovákiában a krízishelyzetek kezelését és a társadalmi integráció előmozdítását egyaránt szolgáló menhely-hálózat kialakítását kezdték meg.

#### AZ IDŐS EMBEREK

Az idősellátás terén számos új tagállam (Csehország, Lengyelország, Lettország és Magyarország) ösztönzi a házi ápolási rendszer fejlesztését, amihez Lengyelországban az ápolás-biztosítás bevezetésével kívánják előteremteni a forrásokat. Megjelennek a lakhatást támogató (szociális lakásállomány-fejlesztés, lakhatási támogatás), valamint a nyugdíjakkal kapcsolatos intézkedések (a nyugdíjak indexálása, 13. havi nyugdíj intézményének bevezetése Magyarországon), illetve a társadalmi attitűdformáló programok (Magyarországon az Idősbarát Önkormányzat Díj).

#### A MEZŐGAZDASÁGBAN DOLGOZÓK

A vidéken élő mezőgazdaságban dolgozó embereket csak a litván cselekvési tervben sorolták a veszélyeztetett csoportok tagjai közé, annak ellenére, hogy a vidéken élő, mezőgazdasági tevékenységet folytató népesség aránya néhány más tagállamban is meglehetősen magas. Litvánia a kompenzációs és beruházási támogatásokon, valamint a mezőgazdasági terület után járó juttatásokon kívül azoknak az 55 éven felüli idősebb gazdálkodóknak a támogatásait, akik a gazdaság vezetését átadják a fiatalabb generációknak, az átlagnyugdíjjal teszi egyenlővé. A gazdálkodók számára tréningeket szerveznek a könyvelés és számítástechnikai ismeretek elmélyítése céljából.

#### KISEBBSÉGEK

A kisebbségek helyzetének javítását szolgáló intézkedésekről, melyek mindenhol főleg a roma lakosságra irányulnak, Lettország kivételével minden ország beszámol. Magyarország és Lengyelország a romák társadalmi integrációját elősegítő kormányprogramot fogadott el. Lengyelország kiemeli az ösztönző társadalmi együttműködést a program végrehajtásában, és akciótervet állított föl a diszkrimináció és idegengyűlölet ellen is. Szlovénia foglalkoztatási akcióprogramot működtet, képzéssel, támogatott munkahelyekkel, közmunkával, és Magyarországhoz hasonlóan roma tanácsadók alkalmazásával a foglalkoztatási hivatalokban. A roma telepeken élők lakhatási, szociális és egészségügyi integrációjával a magyar és a szlovák cselekvési terv foglalkozik. Magyarország ezenkívül a programok széles skáláját vonultatja fel, pl. a romák jogvédelmét, az információs társadalomba való integrálásukat, a cigány kisebbségi önkormányzatok és cigány szervezetek működését, a romák egészségügyi ellátásának elősegítését szolgáló intézkedéseket, illetve Szlovéniához hasonlóan az oktatáshoz való hozzáférésüket, illetve kulturális értékeik megőrzését.

## TANULMÁNYOK

### NAGYCSALÁDOSOK, EGYSZÜLŐS CSALÁDOK

Annak ellenére, hogy az akciótervek szociális helyzetet ismertető része a három- és többgyermekes családokat, valamint az egyszülős háztartásokat a szegénység veszélyének leginkább kitett csoportok közt azonosítja, a nagy- és egyszülős családokat érintő intézkedésekről csak a lett cselekvési terv ad hírt. (A cseh akcióterv a kirekesztés megelőzését célzó intézkedések közt említi a többgyermekes és egyszülős családok támogatásának fokozását.) A lett kezdeményezések egyik csoportja pénzügyi segítséget kíván nyújtani (Ellátási Garancia Alap létrehozása a szülők nélkül felnövő gyerekek ellátásainak biztosítására, az adómentes minimálbér, az eltartott személyek utáni adókedvezmény, a gyermekek után járó juttatások megemlése). A másik csoportba a lakhatási problémákat orvosolni hivatott intézkedések sorolhatók (lakáshitel-fejlesztési program az öt- vagy többgyermekes családok számára, állami támogatás az önkormányzatoknak a szociális lakásállomány fejlesztésére, lakhatási támogatás bővítése stb.). A szülők munkaerőpiacra való visszatérését 4 órás nappali gyermekfelügyelet biztosításával támogatják. Litvánia külön figyelmet fordít a szülei nélkül nevelkedő gyermekek intézményes ellátásának fejlesztésére, illetve a nevelőszülői hálózat megfelelőségének biztosítása érdekében a nevelőszülői képzésre.

### GYERMEKEK

A gyermekeket Magyarország, Lettország és Csehország említi a legsérülékenyebb csoportok közt. A magyar cselekvési terv a gyermekszegénység elleni fellépést tekinti prioritást élvező feladatnak, amit pénzügyi ellátásokkal, gyermekétkeztetési kedvezmények és ingyenes tankönyvellátás biztosításával, a gyermekjóléti szolgáltatás fejlesztésével, ifjúsági programok támogatásával és célzott programokkal próbálnak megvalósítani. Lettország az erőszakot elszenvedett és a drogfogyasztó gyerekekre koncentrálnak (szakemberképzés; rehabilitáció). Csehország a fiatalok munkavállalásának elősegítésére helyezi a hangsúlyt: az Első Esély program keretében a 25 éven aluli munkanélkülieket már a munkanélküliség első hat hónapjában megpróbálják elérni és bevonni valamilyen képzésbe, vagy foglalkoztatásba. Litvánia szabadidős programokat tervez a veszélyeztetett gyerekek rehabilitációja érdekében.

### AZ EMBERKERESKEDELEM ÉS A PROSTITÚCIÓ ÁLDOZATAI

Lettország az intézkedéseiben a szakemberképzés és rehabilitáció erejéig kiterjed az emberkereskedelem áldozataira is. Litvánia e csoportot kiegészíti a prostitúció, illetve a szexuális erőszak áldozataival, és a probléma orvoslására a jogi keretek megalkotását, a távollét intézményének bevezetését, illetve megelőzést elősegítő programokat ajánl.

## **Minden érintett mozgósítása**

A közösségi stratégia feltételezi az összes, a társadalmi kirekesztődés jelenségével kapcsolatba kerülő szereplő (központi kormányzat, a közigazgatási szervek, települési önkormányzatok, szociális és civil partnerek, valamint maguk az érintettek, a kirekesztődés elszenvedői) bevonását a nemzeti cselekvési tervek elkészítésébe és az ott meghatározott célok megvalósításába. A továbbiakban a nemzeti cselekvési tervek alapján azt igyekszünk rekonstruálni, hogy mindez hogyan történt az új tagállamokban.

### *A nemzeti akciótervek elkészítése*

Az akciótervek közös vonásaként az új tagállamok mindegyike beszámol arról, hogy az érintetteket miként vonták be a cselekvési terv elkészítésének folyamatába, és arról is igyekeznek számot adni, hogy miképpen biztosítják részvételüket a végrehajtás folyamatában. A társadalmi befogadás nemzeti akcióterveinek előkészítése során általánosan alkalmazott megoldás a minisztériumok közti együttműködést elősegítő tárcaközi bizottság létrehozása, illetve ennél szélesebb körű együttműködés alapját képező, a kormányzat képviselőin kívül a szociális partnerek, a nem-kormányzati szervek, a helyi önkormányzatok, valamint a tudományos élet képviselőit is magában foglaló munkacsoportok kialakítása. Az együttműködésben résztvevők tevékenységének koordinálása a szociális ügyekért felelős minisztérium vagy annak valamelyik – a legtöbb esetben frissen, pl. a Társadalmi Befogadási Közös Memorandum elkészítése céljából létrehozott – szervezeti egységének feladatát képezte. A tervek elkészítésekor a szakmai és a szélesebb nyilvánosság bevonását az Unió más tagállamaiból, vagy a közösségi szervezetektől érkező szakértők részvételével megrendezett nemzeti szemináriumokkal biztosították. A tervekről folyó társadalmi párbeszéd elősegítése érdekében a tagállamok vélhetően kiterjedten használták az infokommunikációs eszközök kínálta lehetőségeket, ám azok konkrét alkalmazásáról csak a lengyel akcióterv számol be. Nem egy új tagállamban a már korábban létrehozott országos érdekegyeztetési fórumokon (fogyatékosügyi, ifjúsági, idősügyi tanácsok) is megvitatták az akciótervek előzetes változatait.

### *A nemzeti akciótervek végrehajtása*

Noha kézenfekvő lett volna, az akciótervek végrehajtása során nem mindig magától értetődő az előkészítés fázisában kialakított kooperáció további folytatása, ami mellesleg annak a jele is lehet, hogy a kelet-közép-európai országok kormányai nyugnek tekintik az effajta széles körű együttműködést a nem-kormányzati szereplőkkel. Sajátos, a kormányon belüli erőviszonyokat és együttműködést sejtet az is, hogy a lett akcióterv elérendő célként határozza meg azt, hogy a Népjóléti Minisztérium kap-

## TANULMÁNYOK

jon elegendő pluszforrást a települési önkormányzatokkal és a nem-kormányzati szervezetekkel való együttműködés kiépítéséhez.

### A TÁRSADALMI KIREKESZTŐDÉS ÁLTAL ÉRINTETT EMBEREK RÉSZVÉTELÉNEK ÉS ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSÉNEK ELŐSEGÍTÉSE

Az akciótervek alapján e közös célkitűzés megvalósítása tekintetében egyfajta munkamegosztás kezd körvonalazódni a tagállamokban: a feladatok egy részét a közigazgatás működését közvetlenül befolyásoló állami intézkedésekkel (elsősorban a közigazgatási eljárások átalakításával), más részüket a civil szféra mozgósításával próbálják teljesíteni. A közigazgatás működését érintő állami intézkedések közt leggyakrabban a jogvédelem és a jogorvoslat lehetőségeit szélesítő intézkedések szerepelnek. Kiemelkedik közülük a magyar akcióterv az érintettek érdekérvényesítő képességét fokozó számos intézkedésével (betegjogi, ellátottjogi és gyermekjogi képviselő biztosítása). Ehhez némileg hasonló intézkedésekkel csak a litván akciótervben találkozni (felmérések a kirekesztés veszélyétől fenyegetett csoportok körében, a jogorvoslati lehetőségek kiszélesítése azért, hogy minél teljesebb mértékben vegyék figyelembe a hatósági döntésekkel szembeni panaszokat; a települési önkormányzatok ösztönzése arra, hogy az érintetteket bevonják a helyi programokba). A tagállamok nagyobbik része a kirekesztés által fenyegetett csoportok érdekeinek megjelenítését az őket képviselő vagy nevükben fellépő civil szervezetektől várja. (Kizárólag erre hagyatkozik például a szlovák akcióterv.) Az akciótervekből kitetszően ugyanakkor az új tagállamok egy részének gondot okoz a civil szféra általános gyengesége (Lengyelország), illetve a civil szervezeteknek a társadalmi kirekesztődés témaköre iránt megmutatkozó érdektelensége (Észtország). Ez a területen tevékenykedő civil szervezetek erősítését célzó intézkedésekre sarkallt néhány országot (Észtországot Litvániát, Lengyelországot). Érdekesség, hogy az érintettek bevonását szolgáló megoldások egyáltalán nem szerepelnek a cseh és a szlovén akciótervben. (A szlovén akcióterv e kérdés kapcsán csak általánosságban említi a szociális párbeszéd szerepének fontosságát és az országon belül létrejött társadalmi megállapodást.)

### A TÁRSADALMI BEFOGADÁS ELVÉNEK FIGYELEMBE VÉTELE MINDEN ÉRINTETT SZAKPOLITIKÁBAN

A célkitűzés megvalósítását szolgáló intézkedések közül első helyen említhetjük a kormányzaton belüli együttműködés intézményesítését, amely alapvetően a befogadási akcióterv előkészítésekor a tárcák közt létrejött együttműködés továbbfolytatását vagy továbbfejlesztését jelenti. A közigazgatás központi szintje alatti regionális, megyei, vagy netán települési szintű szakigazgatási szervek közti együttműködés intézményesítése az EU tizenöt régebbi tagállamának sem volt erőssége, s úgy tűnik, az újonnan csatlakozott kelet-közép-európai országok sem igyekeznek továbbjutni ezen a téren. Údító kivételt képez Szlovákia, ahol a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni fellépést be kell építeni a régiók és a települési önkormányzatok stratégiai fejlesztési tervébe, ami lehetőséget teremt az egyébként rendkívül összetett problémahalmaz egységes szem-

léletű kezelésére. Hasonló potenciállal rendelkezik a magyar szociálpolitikai tanácsok hálózata is. A társadalmi kirekesztés által különösen veszélyeztetett romák befogadását elősegítő összehangolt intézkedések kialakítását szolgálja Szlovákiában a kormány tanácsadó testületeként működő Roma Ügyek Hivatala, és hasonló funkciót látnak el Magyarországon az egyes szaktárcáknál alkalmazott romaügyi referensek.

PÁRBESZÉD ÉS PARTNERSÉG KIALAKÍTÁSA A TÁRSADALMI KIREKESZTŐDÉSSEN ÉRINTETT ÁLLAMI ÉS PIACI SZEREPLŐK, VALAMINT A CIVIL SZFÉRA KÖZÖTT

A párbeszéd és partnerség kialakítása a demokratikusabb hagyományok tekintetében jóval fejlettebb EU- tagországoknak is problémát okozott, s úgy tűnik, így van ez a kelet-közép-európai tagállamok tekintetében is. Ennek egyik, a vizsgálatunk tárgyát képező régióra talán különösen jellemző oka a civil szféra fent már említett gyengesége és érdektelensége. A párbeszéd intézményesített formái zömmel vagy a kormányzatok által életre hívott konzultatív testületek (fogyatékosügyi, időügyi, fiatalügyi stb. tanácsok) munkájában, vagy a civil párbeszéd kevésbé formalizált eljárásaiban merülnek ki. A fogyatékos-, vagy pl. idősgüggyel foglalkozó tanácsok azonban funkciójuknál fogva alkalmatlanok a társadalmi befogadás kérdéskörének összes aspektusát átfogó konzultációs mechanizmus intézményesítésére, és alacsony taglétszámuk miatt aligha tudják biztosítani a szélesebb körű párbeszédet. A társadalmi párbeszéd egy másik – az uniós gyakorlatban Zöld és Fehér Könyvek formájában már régebb óta meghonosodott – metódusával, a tervezett szakpolitikai intézkedések nyilvánosságának biztosításával és megvitathatóvá tételével egyetlen tagállam akciótervében sem talákoztunk.

## Összegzés

Az Európai Unió új, kelet-közép-európai tagállamai az ezredfordulón még jóformán teljesen felkészületlenek voltak a közösség társadalmi befogadási stratégiájának végrehajtására. A csatlakozási tárgyalások során a közösség nem támasztott különösebb szociálpolitikai elvárásokat, csak a főként munkajogi harmonizációval és a társadalombiztosítási koordinációval foglalkozó *acquis* átvételét, valamint a szociális párbeszéd intézményeinek működtetését várta el a csatlakozó országoktól, ám a javak adott országon belüli újraelosztásának rendszerébe – azaz a nemzeti szinten művelt szociálpolitika tartalmi részébe – egyáltalán nem szólt bele. Jellemző, hogy a csatlakozni kívánó országok teljesítményét értékelő országjelentések a szegénység és a társadalmi kirekesztődés kérdésével nem, vagy csak alig foglalkoztak.<sup>20</sup> A Nizzai Csúcs döntése a társadalmi befogadás közös stratégiájának kialakításáról így váratlanul érte ezeket az országokat, a csatlakozási tárgyalások talán legkényesebb, befejező szakaszában, csak nehezen tudtak további energiákat mozgósítani a területen megkezdett nyitott koordinációs folyamatban való részvételre. A

20 Ferge 2004

## TANULMÁNYOK

helyzetet jól jellemezte a társadalmi befogadás témájában 2002 nyarán tartott, első magyar nemzeti szeminárium, amelynek fő témája az volt, hogy az addig csak szűk tudományos körökben használt, de a magyar cselekvési terv kialakítása szempontjából döntő fontosságú alapvető fogalmakat miként lehetne a közpolitika számára használható módon lefordítani. A felkészülési idő rövidegét további problémák is tetézték. A kelet-közép-európai új tagállamok nem, vagy csak hiányosan rendelkeztek azokkal a statisztikai adatokkal, amelyek használata alapvető fontosságú lett volna a nemzeti akciótervek kialakítása során (hajléktalanok, fogyatékossgal élő emberek, romák száma; a szegénység regionális adatai; diszkrimináció előfordulásának gyakorisága stb.).<sup>21</sup> A legtöbb új tagállamra jellemző a szakpolitikai tervezés széttöredezettsége, valamint a szociális és civil partnerekkel való együttműködés kezdetleges volta.<sup>22</sup> A közös memorandumok, és később a nemzeti akciótervek kialakítása során tudatosodott, hogy a laekeni indikátorok egy része – különösen a szegénységet mérők – alig használhatók arra, hogy pontos képet alkothassunk a gyakran szívszorító kelet-közép-európai szegénységről. A cselekvési tervek értékelésére alkalmazandó ún. elsődleges és másodlagos indikátorok pedig csak igen közvetetten alkalmasak a tagállamoknak a társadalmi befogadás területén kifejtett aktivitásának mérésére, így különösen érdekessé válik az újonnan csatlakozott országok teljesítményének elemzése.

Mindezt figyelembe véve az új tagállamoknak egyáltalán nem kell szégyenkezniük akcióterveik miatt, hiszen azok formai szempontból nem lógnak ki a közös stratégiából, és színvonaluk sem marad alatta a korábbi tagállamok cselekvési terveinek. Más kérdés, hogy a poszt-szocialista országok ténylegesen mennyire elkötelezettek az akciótervükben jelölt kezdeményezések mellett, holott a külső ösztönzők gyengesége megnöveli annak jelentőségét a közös célok végrehajtása tekintetében.

Összegzésként a következő megállapításokat tehetjük. Az új tagállamok bizonyos területeken az európai együttműködésben már korábban kialakított sablonjaikat építették be a társadalmi befogadás előmozdítását célul tűző cselekvési tervükbe. Ennek legjellemzőbb példáját a foglalkoztatáshoz való hozzáférés előmozdításával foglalkozó részek adják, amelyekben az általános foglalkoztatáspolitikai kezdeményezések dominálnak a kirekesztés veszélyének kitétt csoportok tagjait célzó intézkedések rovására. Az akciótervek másik sajátossága a számszerűsített célkitűzések és az egyes intézkedésekhez rendelt források közti, viszonylag laza korreláció. Ez sajátos taktikázást sejtet, tudniillik így a szakpolitikai elköteleződések nem válnak költségvetésiekké, azaz a társadalmi befogadási stratégia alig érinti a tagállamon belüli újraelosztási viszonyokat. A vizsgált nyolc új tagállam közül mindössze három (Csehország, Litvánia, Szlovénia) esetében találkozhatunk olyan számszerűsített célkitűzésekkel, melyek megvalósítására konkrét forrást is rendelnek (13. táblázat). Ezek a lakhatás, a foglalkoztatás, a szegénység, a gyermekvédelem, az egészségügy és az oktatás területén születtek. Az összesen nyolc ilyen

<sup>21</sup> Lendvai 2004

<sup>22</sup> Ferge – Juhász (2004)

célkitűzés közül pedig hat egyetlen országhoz, Litvániához kötődik. (Litvánia összes számszerűsített célkitűzéseinek feléhez rendel forrásokat.) Általában jellemző az is, hogy a cselekvési tervek a mutatószámokkal nem jellemzett intézkedéseknek is csak elenyésző részéhez rendelnek forrásokat, ami megkérdőjelezi a vállalások komolyságát. Költségvetési elköteleződéssel jobbra csak ott találkozunk, ahol az a Strukturális Alapokból (elsősorban az Európai Szociális Alapból) származó támogatások felhasználását is magában foglalja. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a kelet-közép-európai országok társadalmi befogadási politikájának alakítására a közösség tényleges befolyást csak akkor gyakorolhat, ha az intézkedések végrehajtását anyagi ösztönzőkkel is támogatja.

Végezetül a társadalmi befogadás közös stratégiájának egyik feltétlen – és jelentős források mozgósítását sem követelő – hozadéka, hogy az új tagállamokat újfajta szakpolitika-alakítási szemlélet meghonosítására ösztönzi. Bármilyen kezdetlegesek is, mégis egyedülállóak a számszerűsített célkitűzések, amelyekkel az adott területen folytatott politika eredményessége mérhető. Ugyancsak újszerű, a politikai akaratképzés módját megreformáló elem a kormányzaton belüli koordináció, valamint a kormányzati politika megvalósításában érdekelt felekkel folytatott konzultáció meghonosítása. Ez jelentős mértékben hozzájárul a szociálpolitika demokratizálásához, ami korántsem elhanyagolható szempont az államszocializmusban leginkább ettől szenvedő poszt-szocialista országokban.

### Táblázatok

1. táblázat Az árnyékgazdaság kiterjedtsége az újonnan csatlakozott kelet-közép-európai országokban a GDP százalékában

	Átlag 2000–2001	Az árnyékgazdaságban foglalkoztatottak aránya (az aktív korosztályok százalékában), 1998/99
Csehország	18,4	12,6
Észtország	34,3	33,4
Magyarország	24,4	20,9
Lettország	39,6	39,6
Litvánia	29,4	20,3
Lengyelország	27,4	20,9
Szlovákia	18,3	16,3
Szlovénia	26,7	21,6

Forrás: Schneider, F.: The size and development of the shadow economies of the 22 Transition and 21 OECD countries. Bonn: IZA, (2002) in: Study on the Social Protection Systems in the 13 Applicant Countries. Synthesis report, Second draft. GVG, Köln (2002). Cited in: EU Enlargement and its Impact on the Social Policy and Labor Markets of Accession and Non-Accession Countries. Slovak Republic, Draft Country Study. Bratislava, May 2003.

**TANULMÁNYOK**

**2. táblázat Jövedelemegyenlőtlenségek**

	(felső és alsó jövedelmi ötöd közti különbség)	Gini- együttható
Csehország (2001)	3,4	26
Észtország (2002)	6,1	35
Magyarország (2002)	3,2 (4,5)*	22,6 (29,6)*
Lettország (2002)	5,5	34
Litvánia (2001)	4,9	32
Lengyelország (2001)	4,5	30
Szlovákia (2002)	5,4	31
Szlovénia (2001)	3,1	22
EU15- átlag	4,4	28
KKE-8 átlag	3,8 / 3,9**	33,4 / 34,3**

\*Az első adat a Központi Statisztikai Hivatal, a második a Társi számítása

\*\* Az első átlagértéket a magyar Központi Statisztikai Hivataltól, a másodikat a TÁRSI-tól származó adatok alapján számoltuk ki.

Források: National Action Plans on Social Inclusion 2004 (Czech Republic, Estonia, Cyprus, Latvia, Lithuania, Hungary, Malta, Poland, Slovakia, Slovenia)

**3. táblázat Szegénység**

(A mediánjövedelem 60 százalékánál alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők aránya)

	Transzferjövedelmek figyelembe vételével			Transzferjövedel- mek nélkül
	Teljes népesség	0–15 évesek	65 éven	Teljes népesség felüliek
Csehország (2002)	8	12	6	36
Észtország (2002)	17,9	18	16	–
Magyarország (2002)	10	16	9	44
Lettország (2002)	16	19	10	43
Litvánia (2003)	15	20	12	24
Lengyelország (2002)	17	21	6	48
Szlovákia (2002)	21	30	13	43
Szlovénia (2001)	10,6	9	21	37
EU-15 átlag (2001)	15	19	19	39
KKE-8 átlaga	14,4	18,2	11,6	39,2

4. táblázat A foglalkoztatásban való részvétel előmozdítását szolgáló intézkedések: harmadlagos indikátorok és a célkitűzések megvalósítását szolgáló források

Ország	Számszerűsített célkitűzés	Cél megvalósítására rendelt forrás
Csehország	– 2006-ra a tartósan munkanélküliek 20%-a vegyen részt az aktív munkaerő-piaci programokban	
Észtország	– Teljes foglalkoztatási ráta 64,3%-ra emelése (2003: 62,6%) – Aktív korú fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatási rátájának 30%-ra emelése (2003: 26%) – Tartós munkanélküliek arányának 45%-ra csökkentése	– Befogadó munkaerő-piaci intézkedésekre 2004–2006 között 517 millió korona ESZA forrás – EQUAL 42,44 millió korona (25%-os önrésszel)
Lengyelország	–	–
Lettország	– Vállalkozások számának növelése 25/1000 lakosra	– Humánerőforrás fejlesztés és foglalkoztatás elősegítése prioritáson belül 118,9 ls-támogatás – EQUAL támogatás 10 699 349 euro
Litvánia	– Teljes foglalkoztatási ráta 70%-ra emelése – Munkanélküliségi ráta 2010-re ne haladja meg a 8%-ot – Ifjúsági munkanélküliség 15%-ra csökkentése 2010-ig – Tartós munkanélküliségi ráta 3,5%-ra csökkentése 2010-ig – Tartós munkanélküliek 25%-a vegyen részt aktív munkaerő-piaci programokban 2010-re	– Fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatására 2004-ben 4 millió litas – Szakmai rehabilitációs intézkedésekre 2005–7 között 14 millió litas – Foglalkoztathatóság növelésére 211,2 millió litas (ESZA+önrész) – HEFOP társadalmi kirekesztés megelőzése, társadalmi integráció előmozdítása 70,7 millió litas (ESZA+önrész) – A munkaerőpiac, az oktatás, a szakmai képzés és a szociális szolgáltatások infrastruktúrájának fejlesztésére 45 millió litas (ERFA+önrész)
Magyarország	– Teljes foglalkoztatási ráta 2006-ig 59, 2010-ig 63%-ra növelése (ezen belül nemi és életkori csoportok szerinti célkitűzések) – Tartósan munkanélküliek arányának 2,2%-ra csökkentése – 2006-ra a 12 hónapja munkanélküliek nagyobb hányadának ajánljanak fel újratekzési vagy átmeneti foglalkoztatást biztosító lehetőséget – Egész életen át tartó tanulásban résztvevők arányának 10%-ra emelése – 3 éven aluli gyermekek nappali gondozását biztosító férőhelyek számának 10%-os növelése – 2008-ig mintegy 8000 fő bevonásával hátrányos helyzetű (különösen roma) emberek foglalkoztathatóságának javítása – Szociális gazdaságban rejlő lehetőségek kiaknázása évi 10–14 ezer fő bevonásával (ROP)	

## TANULMÁNYOK

Ország	Számszerűsített célkitűzés	Cél megvalósítására rendelt forrás
	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Megváltozott munkaképességű emberek számára bővíteni fogják a RIC-ek hálózatát</li> <li>- 2006-ig kidolgozni az idegennyelv oktatás fejlesztésének programját</li> <li>- 2006-ig a felnőttképzésben résztvevők arányának emelése 10%-ra emelése (6%-ról)</li> <li>- 2004–2006 között 16 integrált szakképző központ felállítása</li> <li>- Szakiskolákban a lemorzsolódási arány 30-ról 15%-ra való csökkentése</li> </ul>	nincs
Szlovákia	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 18 000 új munkahely teremtése hátrányos helyzetűek foglalkoztatására és 7000 fő önfoglalkoztatásának elősegítése</li> <li>- 100 000 főre kiterjedő, a munkavállalási készségek fenntartását szolgáló program</li> <li>- 4500 fő védett munkahelyen történő foglalkoztatása</li> </ul>	nincs
Szlovénia	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Tartós munkanélküliek arányának 40%-ra csökkentése</li> <li>- Szakképzettséggel nem rendelkező munkanélküliek számát 25%-ra csökkenteni</li> <li>- Minden 6 hónapja munkanélküli pályakezdő és egy éve tartós munkanélkülit vonjanak be foglalkoztatási programba</li> <li>- Évenként 1%-kal bővüljön a foglalkoztatás a teljes népesség körében, 2006-ra 5%-ra csökkenteni a munkanélküliek arányát (a regisztráltakét 8%-ra)</li> </ul>	nincs

### 5. táblázat A szociális védelmi célkitűzések megvalósítását szolgáló intézkedések: harmadlagos indikátorok és a célkitűzések megvalósítását szolgáló források

Ország	Számszerűsített célkitűzés	Cél megvalósítására rendelt forrás
Csehország	Nincs	Nincs
Észtország	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 2%-kal csökkenjen a relatív szegénységi küszöb alatt élő gyermekek száma</li> <li>- A relatív szegénységi küszöb alatt élők aránya csökkenjen 15% alá (2003: 18%)</li> <li>- Az adómentes jövedelem 2000 koronára emelése</li> <li>- Az öregségi nyugdíj átlagos értéke érje el a szakképzetlen férfi munkavállalók bérének 40%-át</li> <li>- 2005-ben emelkedjen a létminimum értéke 500-ról 750 koronára</li> <li>- Szociális szolgáltatások elérhetőségének javítása: 2360-ról 1800 csökkenjen az egy családgondozóra jutó lakosok, 1820-ról 1340-re az egy gyerekjóléti szakemberre jutó gyerekek száma</li> </ul>	Nincs

*Juhász – Tallér: A társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem az EU új tagállamaiban*

Ország	Számszerűsített célkitűzés	Cél megvalósítására rendelt forrás
Lengyelország		Nincs
Lettország	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Minimálbér fokozatosan érje el az átlagbér 50%-át</li> <li>– Az eltartott személyek utáni adókedvezmény emelése 2005-ig 18, 2006-ig 22 ls-re</li> <li>– A szociális szolgáltatásokat nyújtó önkormányzatok számának 10%-os növelése</li> </ul>	Nincs
Litvánia	<ul style="list-style-type: none"> <li>– A relatív szegénység 5-10%-os csökkentése</li> <li>– A szülőktől elválasztott gyermekek számának 46-ról 20%-ra való csökkentése</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– 2004-ben 20 millió litast fordítanak a pénzügyi szociális ellátások fejlesztésére</li> <li>– A gyermekjóléti rendszer fejlesztése (a bentlakásos ellátás alternatívájaként 2,5 millió litással)</li> <li>– 2004-ben 18 millió litast fordítanak a szociális nyugdíjat kapók helyzetének javítására</li> <li>– 2004–6 között 12,98 millió litast fordítanak a szociális szolgáltatások infrastruktúrájának javítására (ESZA forrásokat is nevesítenek, igaz másokkal közös célkitűzésrendszerben)</li> </ul>
Magyarország	– 2006-ig 10%-os kapacitásbővítés a szociális alapellátásokban	Nincs
Szlovákia	Nincs	Nincs
Szlovénia	Nincs	Nincs

**6. táblázat A lakhatási célkitűzések megvalósítását szolgáló intézkedések: harmadlagos indikátorok és a célkitűzések megvalósítását szolgáló források**

Ország	Számszerűsített célkitűzés	Cél megvalósítására rendelt forrás
Csehország	– Újonnan épülő lakások közt 50%-ra növelni az önkormányzati tulajdonúak arányát	<ul style="list-style-type: none"> <li>– A 2003–2006 közti időszakban 1,215 milliárd CzK az önkormányzati kivitelezésű bérlakásépítés támogatására</li> <li>– 590 millió CzK a félutas házak kialakítására</li> </ul>
Észtország	Nincs	Nincs
Lengyelország	Nincs	Nincs
Lettország	Nincs	Nincs
Litvánia	Nincs	Nincs
Magyarország	– Bérlakás állomány jelentős 15%-os növelése 15 év alatt	Nincs

## TANULMÁNYOK

Ország	Számszerűsített célkitűzés	Cél megvalósítására rendelt forrás
Szlovákia	Nincs	Nincs
Szlovénia	- A periódusban 4500 non-profit elven épülő új bérlakás	- 2005-ben 1.6 milliárd tolar pluszforrást biztosítanak az önkormányzatoknak a megemelt lakbértámogatás finanszírozására

### 7. táblázat Az oktatási célkitűzések megvalósítását szolgáló intézkedések: harmadlagos indikátorok és a célkitűzések megvalósítását szolgáló források

Ország	Számszerűsített cél	Cél megvalósítására rendelt forrás
Csehország	Nincs	395 000 eurót fordítanak a romák integrációját biztosító oktatási módszerek kidolgozására és elterjesztésére
Észtország	- A periódus végére a tanárok 95%-a rendelkeznek releváns képzéssel - Az alapkülső oktatásból lemorzsolódók arányának 0,4%-ra csökkentése	Nincs
Lettország	Nincs	- Az oktatás fejlesztése és a folyamatos képzés rendszerének kialakítása ESZA támogatással (44 millió Ls önrésszel)
Lengyelország	Nincs	Nincs
Litvánia	- Minőségi alapkülső oktatás a gyermekek 95%-a számára - A fiatalok 95%-a részesüljön középfokú oktatásban - A fiatalok 60%-a részesüljön felsőfokú oktatásban	- A gyerekek iskolába szállítására 3,5 millió litast szánnak 2004-ben - Diákhitel kiterjesztésére 18 millió litas
Magyarország	- 2006-ig 6-ról 10%-ra emelni a felnőttképzésben résztvevők számát - 2006-ig 16 integrált szakképző központot felállítani - A szakközépiskolákban a lemorzsolódási arányt 30-ról 15%-ra csökkenteni - A 22 éven aluliak körében 88%-ra emelni a felső-középfokú végzettséggel rendelkezők arányát - 2006-ig 11 500 pedagógus és pedagógiai munkát segítő szakember vegyen részt az integrált oktatást szolgáló gyakorlatorientált képzésekben	
Szlovákia	Nincs	Nincs
Szlovénia	- Lemorzsolódás arányának 13-ról 5%-ra csökkentése - Egész életen át tartó tanulásban az aktív korú népesség 15%-a vegyen részt	- A periódusban 7,1 milliárd tolar támogatás az egész életen át tartó tanulás és a szakmai képzések fejlesztésének támogatására

8. táblázat Az egészségügyi célkitűzések megvalósítását szolgáló intézkedések: harmadlagos indikátorok és a célkitűzések megvalósítását szolgáló források

Ország	Számszerűsített célkitűzés	Cél megvalósítására rendelt forrás
Csehország	– Nincs, de vállalják, hogy 2003–2007 között kiépítik az integrált házi gondozás rendszerét	– 5–7 millió koronás költségvetéssel egészségügyi minőségfejlesztési programok
Észtország	– Az alkohol okozta halálozások arányának visszaszorítása (197/1000 lakosról 175/1000lakosra) – A HIV-fertőzöttek arányának csökkentése (70/100 000 lakosról 60/100 000 lakosra) – A naponta dohányzók arányának 45-ről 41%-ra csökkentése – A periódus végére a 13–15 éves korosztály körében ne haladja meg a 32%-ot a dohányzók aránya – A periódus végére emelkedjen az átlagéletkor 72 évre – A lakosság 40%-a sportoljon hetente kétszer (2002: 31%) – Az egészségügyi szolgáltatások elérhetőségével való elégedettség 52-ről nőjön 58%-ra – A szolgáltatások minőségével való elégedettség nőjön 65-ről 72%-ra	
Lengyelország	Nincs	Nincs
Lettország	– Az esetek 75%-ában biztosított legyen a sürgősségi ellátás elérhetősége: városon belül 15 percen, városon kívül 25 percen belül – A társadalombiztosítás további 39 betegsége terjedjen ki	– A gyógyszer támogatás mértékét az egészségügyi kiadások 20%-ára emelni
Litvánia	– A tuberkulózis új előfordulásának csökkentése 66/100 000 lakosról 55/100 000 lakosra	– TBC ellenőrzési programra 2003–2006 között 8,61 millió litas
Magyarország	– Alkoholbetegek számának 800 (900) ezerről 500 ezerre csökkentése – Drogfüggők száma ne haladja meg a 2002-es szintet – 2005-ig évente 8%-kal csökkenjen a cigarettafogyasztás – Egy évtized alatt 71, illetve 79 évre nőjön a várható élettartam – 2008-ra 10%-kal csökkenjen a korai halálozások aránya	
Szlovákia	Nincs	Nincs
Szlovénia	Nincs	– Társadalmi-gazdasági mutatók figyelembe vételével 100 millió tolar átcsoportosítása a házi orvosi szolgáltatáshoz való hozzáférés javítására – 100 millió tolar az otthonápolás kiterjesztésére

## TANULMÁNYOK

**9. táblázat A kulturális szolgáltatások, szabadidős tevékenységek hozzáférhetőségét szolgáló intézkedések: harmadlagos indikátorok és a célkitűzések megvalósítását szolgáló források**

Ország	Számszerűsített cél	Cél megvalósítására rendelt forrás
Csehország	Nincs	Nincs
Észtország	Nincs	Nincs
Lengyel-ország	Nincs	Nincs
Lettország	– 1200 fogyatékos adaptált sporttevékenységbe való bevonása – 49 840 ember bevonása a sportba az általános oktatási intézményekben – 35 369 tanuló sportba való bevonása az „interest educational program”-okban – 10 407 diák sportba való bevonása a felsőfokú oktatási intézményekben	Nincs
Litvánia	Nincs	Nincs
Magyarország	– 2012-ig minden településen alakítsanak ki mindenki számára hozzáférhető közművelődési teret	Nincs
Szlovákia	Nincs	Nincs
Szlovénia	– 215 db összesen 23.000 fiatalt elérő program indítása	Nincs

**10. táblázat Az információs esélyegyenlőség megvalósítását szolgáló intézkedések: harmadlagos indikátorok és a célkitűzések megvalósítását szolgáló források**

Ország	Számszerűsített cél	Cél megvalósítására rendelt forrás
Csehország	Nincs	Nincs
Észtország	– Évente legalább 20 ezer ingyenes IT tréning lehetőség felnőtteknek – A közösségi e-szolgáltatások és az igénybevevők arányát növelni: 2008-ig a lakosság 30%-a használja őket	Nincs
Lengyel-ország	– Számítógép-ellátottság és internet centrum minden településen és az iskolákban. – Elérni a számítógépes felszereltségű iskolák uniós átlagát	Nincs
Lettország	– Növelni a számítógépek számát az iskolákban: 5–15 számítógép/100 gyerek 2005-re	Nincs
Litvánia	– Elérni az EU-s átlagot az internet elterjedtsége terén (ez a lakosság 44%-át jelentené)	Nincs

*Juhász – Tallér: A társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem az EU új tagállamaiban*

Ország	Számszerűsített cél	Cél megvalósítására rendelt forrás
Magyarország	<ul style="list-style-type: none"> <li>– 2004-re minden településen álljon rendelkezésre könnyen elérhető, megfizethető és kiszámítható minőségű internet-hozzáférési pont</li> <li>– 2005-ig 4000 végpont kiépítése a Közháló programban</li> <li>– 2006-ig minden iskolában internet-hozzáférés biztosítása</li> <li>– 2006-ra a kiemelt célcsoportok körében mért (fogyatékosokkal élő, nők, romák, vidéki lakosok és idősek) átlagos internet-használati mutató közelítsen az átlaghoz</li> </ul>	Nincs
Szlovákia	<ul style="list-style-type: none"> <li>– 2005-re minden iskolában legyen legalább 6 internet-csatlakozással rendelkező számítógép</li> </ul>	Nincs
Szlovénia	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Évente legalább 20 közösségi hozzáférési pont nyitása 100 hellyel</li> </ul>	Nincs

**11. táblázat Az etnikai kisebbségek és bevándorlók befogadását szolgáló intézkedések: harmadlagos indikátorok és a célkitűzések megvalósítását szolgáló források**

Ország	Számszerűsített cél	Cél megvalósítására rendelt forrás
Csehország	Nincs	– Pedagógusok továbbképzése a helyi HEFOP részeként 359,000 eurós programmal
Észtország	Nincs	Nincs
Lengyelország	Nincs	– Kisebbségek integrációjának előmozdítására elkülönített (de közelebbről meg nem nevezett) összeg a költségvetésben
Lettország	Nincs	Nincs
Litvánia	Nincs	Nincs
Magyarország	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Képzés, munkaerő-piaci szolgáltatások és pszicho-szociális támogatásokat ötvöző programba 8000 hátrányos helyzetű (köztük hangsúlyosan roma) ember bevonása</li> <li>– Évente 10–14,000 fő bevonásával helyi foglalkoztatási kezdeményezések a négy leghátrányosabb helyzetű magyarországi régióban (csak horizontálisan jelennek meg a romák)</li> <li>– Évente 150–180 intézmény támogatásával óvodai és alapfokú oktatási-nevelési intézmény infrastrukturális fejlesztése a roma gyerekek nagyobb arányú bevonása érdekében</li> </ul>	<p>ESZA (de nem jelöli az összeget)</p> <p>ERFA (de nem jelöli az összeget)</p>

## TANULMÁNYOK

Ország	Számszerűsített cél	Cél megvalósítására rendelt forrás
		<ul style="list-style-type: none"> <li>- Befogadó munkahelyi gyakorlatok kialakítása (EQUAL - összegét nem közli)</li> <li>- Kultúrafüggetlen iskolaérettségi tesztek kidolgozása (HEFOP)</li> </ul>
Szlovákia	Nincs	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 18,6 millió Sk a társadalmi és környezeti feltételek javítására a romatelepeken</li> <li>- 1,71 millió euró a telepeken élők egészségügyi hozzáféréseinek javítására (460 ezer eurós önrésszel)</li> <li>- 20 millió Sk munkaerő-piaci tréningekre</li> </ul>
Szlovénia	Nincs	Nincs

**12. táblázat A szegénység csökkentését szolgáló intézkedések: harmadlagos indikátorok és a célkitűzések megvalósítását szolgáló források**

Ország	Számszerűsített cél	Cél megvalósítására rendelt forrás
Csehország	Nincs	Nincs
Észtország	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 2%-kal csökkenteni a relatív szegénységi küszöb alatt élő gyermekek arányát 2003-hoz képest</li> <li>- 18%-ról 15%-ra mérsékelni a relatív szegénységi küszöb alatt élők arányát</li> </ul>	Nincs
Lettország	Nincs	Nincs
Litvánia	- A relatív szegénységben élők arányának 5-10%-os csökkentése 2010-ig	- A pénzügyi ellátások fejlesztésére 2004-ben 20 millió litast irányoztak elő
Lengyelország	- A jövedelmi egyenlőtlenségek mértékének az uniós átlagra való csökkentése	Nincs
Magyarország	Nincs	Nincs
Szlovákia	Nincs	Nincs
Szlovénia	Nincs	Nincs

13. táblázat A társadalmi befogadás harmadlagos indikátorai és a kelet-közép-európai tagállamok cselekvési terveiben meghatározott célkitűzések megvalósítására szánt források országoként

Ország	Számszerűsített célkitűzés	Cél megvalósítására rendelt forrás	A számszerűsített célkitűzés megvalósítására rendelt forrás
Csehország	3 Újjonnan épülő lakások közt 50%-ra növelni az önkormányzati tulajdonúak arányát	4 A 2003–2006 közti időszakban 1.215 milliárd CzK az önkormányzati kivitelezésű bérlakásépítés támogatására	1
Észtország	23	2	–
Lengyelország	3	Nincs	–
Lettország	11	4	
Litvánia	12 1. Teljes foglalkoztatási ráta 70%-ra emelése 2. Munkanélküliségi ráta 2010-re ne haladja meg a 8%-ot 3. A relatív szegénység 5–10%-os csökkentése 4. A szülőktől elválasztott gyermekek számának 46-ról 20%-ra való csökkentése 5. A fiatalok 60%-a része süljön felsőfokú oktatásban 6. A tuberkulózis új előfordulásának csökkentése 66/100 000 lakosról 55/100 000 lakosra	13 Foglalkoztathatóság növelésére 211,2 millió litas (ESZA+önrész)  2004-ben 20 millió litast fordítanak a pénzbeli szociális ellátások fejlesztésére A gyermekjóléti rendszer fejlesztése (a bentlakásos ellátás alternatívjaként 2,5 millió litassal) Diákhitel kiterjesztésére 18 millió litas  Tbc ellenőrzési programra 2003–2006 között 861 millió litas	6
Magyarország	32	Nincs	–
Szlovákia	4	3	–
Szlovénia	9 Egész életen át tartó tanulásban az aktív korú népesség 15%-a vegyen részt	4 A periódusban 7,1 milliárd tolar támogatás az egész életen át tartó tanulás és a szakmai képzések fejlesztésének támogatására	1

## Felhasznált irodalom

- Dauderstädt, M. (2003) 'EU Eastern Enlargement: Extension or End of the European Social Model?', <http://fesportal.fes.de/pls/portal30/docs/FOLDER/POLITIKANALYSE/DaudHBS.pdf>
- EU Commission, 2003 'Commission staff working paper – Supporting document to Communication "Progress in the implementation of the Joint Assessment Paper on employment policies in candidate countries" COM(2003)37 final
- EU Commission (1994) 'European Social Policy - A way forward the Union: A White Paper. Luxembourg, COM(94)333
- EU Commission (2003a) 'Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Joint Report on Social Inclusion summarizing the result of the examination of the National Action Plans for Social Inclusion (2003-2005)
- EU Commission (2003b) "Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Joint Assessment Paper on employment policies in acceding countries' COM(2003) 663 final
- Ferge, Zs. (1992) 'Social Policy Regimes and Social Structure. Hypothesis about the Prospects of Social Policy in Central-Eastern Europe', in *Social Policy in a Changing Europe*, eds Z. Ferge and J.-E. Kolberg, Boulder: Campus and Westview
- Ferge, Zs. (2002a) 'European Integration and the Reform of Social Security in the Accession Countries', *European Journal of Social Quality* Volume 3, Issue 1–2
- Ferge, Zs (2002b) 'Új tagságunk az Európai Unióban – reményeink, kételyeink' *Esély* 2004. 2
- Ferge, Zs. and Juhász, G. (2004) 'Accession and social policy: the case of Hungary', *Journal of European Social Policy*, Vol 14 (3)
- Ferrera, M. 'Modernising the European Social Model: sharpening priorities, stepping up reforms' <http://www.progressive-governance.net/php/article.php?aid=314>
- Guillén, A. M. and Palier, B. (2004) 'Introduction: Does Europe Matter? Accession to EU and social policy developments in recent and new member states.', *Journal of European Social Policy*, Vol 14 (3)
- Hungary (2004) 'National Action Plan on Social Inclusion. Hungary 2004–2006' [http://www.europa.eu.int/comm/employment\\_social/soc-prot/soc-incl/nap\\_incl\\_2004\\_hu\\_en\\_version.pdf](http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/soc-incl/nap_incl_2004_hu_en_version.pdf)
- Juhász Gábor – Sziklai István (2004): A szegénység és kirekesztés elleni küzdelem. In: Gyulavári Tamás (szerk.): Az Európai Unió szociális dimenziója. Bp., OFA Klub
- Kovács, J. (2002) 'Approaching the EU and Reaching the US? Rival Narratives on Transforming Welfare Regimes in East-Central Europe', *West European Politics* Special Issue 2 (1): 175–205
- Kutí, É. (2004) 'Kinek a pénze? Kinek a döntése? Bevételi források és döntéshozók a nonprofit szektor finanszírozásában. (Whose Money? Whose Decision? Resources and decisions concerning the financing of the non-profit sector. Research Group on the Non-profit sector. Budapest: Non-profit Kutatócsoport
- Kvist, J. (2004) 'Does EU enlargement start a race to the bottom? Strategic interaction among EU member states in social policy', *Journal of European Social Policy* 14 (3): 301–318
- Lemke, C. (2001) 'Social Citizenship and Institution Building: EU-Enlargement and the Restructuring of Welfare States in East Central Europe', Center for European Studies Program for the Study of Germany and Europe, Working Paper series 01.2 (April 2001), <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/Lemke.pdf>

- Lendvai, N. (2004) 'The indigenisation of social inclusion policy in post-communist Europe and its implication for EU social policy after enlargement. <http://www.apsoc.ox.ac.uk/Espanet/espanetconference/papers/ppr.2A.NL.pdf>
- Nagy Katalin – Tóth Renáta (2004): Foglalkoztatáspolitikai. In: Gyulavári Tamás (szerk.): Az Európai Unió szociális dimenziója. Budapest, OFA Kht
- Potucek, M. (2002) 'Enlargement of the European Union, globalization, and social policy in the New Member States', [http://www.martinpotucek.cz/prezentace/enlargement\\_tbilisi.pps?10](http://www.martinpotucek.cz/prezentace/enlargement_tbilisi.pps?10)
- Potucek, M. (2004) 'Accession and social policy: the case of the Czech Republic' *Journal of European Social Policy*, Vol 14(3)
- Protocol No. 7 on the application of subsidiarity and proportionality, annexed to the Amsterdam Treaty
- SEC(2004)848 'Commission staff working paper. Social inclusion in the new member states. A synthesis of the joint memoranda on social inclusion' Brussels 22.6.2004
- Slovakia (2004) 'National Action Plan on Social Inclusion 2004-2006. (NAP/inclusion) Slovak Republic.' Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic, Bratislava 14 July 2004  
[http://www.europa.eu.int/comm/employment\\_social/soc-prot/soc-incl/nap\\_incl\\_2004\\_sl\\_en\\_version.pdf](http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/soc-incl/nap_incl_2004_sl_en_version.pdf)
- Tallér Á. (2005): A nyitott koordináció módszere az európai szociálpolitikai együttműködésben.
- Tanasescu, I. and Bédoyan, I. (2004): 'European Social Dialogue after Enlargement'. Paper for the 2<sup>nd</sup> Annual ESPAnet Conference. Oxford, 9–11 September 2004
- United Kingdom National Action Plan on Social Inclusion 2003-5, [http://www.europa.eu.int/comm/employment\\_social/news/2001/jun/napincl\\_uk\\_annex.pdf](http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/news/2001/jun/napincl_uk_annex.pdf)

MÉSZÁROS ZOLTÁN

## Szakértői szemmel a prevencióról<sup>1</sup>

A fókuszcsoporthoz tartozó kutatás beszámolója

A Nemzeti Stratégia egyik kiemelt területe a drogprevenció. Az egyre inkább a mindennapokban tapasztalható drogprobléma hatására nemcsak a preventív intézkedések (intézményi háló megszilárdítása, kampányok, szakmai fórumok, rendezvények, mentálhigiénés programok, továbbképzések, önkéntesek és társadalmi aktivisták bevonása), de az egészségnevelési módszerek is sokat változtak az utóbbi években. Bár sok pozitív szörványos kezdeményezés indult meg ezen a téren, a különböző programokra épülő szakmai protokoll még nem épült ki. Emellett a szakmai munka összehangolása (állami, gazdasági és civil szféra kapcsolata) is töredezett. És ami talán fontosabb: a megelőzésben részt vevő személyek véleményklímájának a prevenció módszerekkel kapcsolatos mélyebb, feltáró vizsgálatai is hiányosak. Jelen dolgozat azt mutatja be, hogy a több fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés alkalmával feltárt szakértői vélemények miként strukturálódnak a drogproblémával, prevencióval kapcsolatban. A beszélgetést három csoportülés keretében bonyolítottuk, hasonló típusú résztvevőkkel (azaz a prevenció munkában érintett szakemberekkel), annak érdekében, hogy a különböző foglalkozási területről szerzett fölfogásukban kirajzolódó mintázatok bemutathatóvá váljanak.

### 1. Bevezetés

A drogprevenciót végző szakemberek munkája több szempontból is fontos lehet. Egyrészt mert ezek az emberek többet és máshogyan találkozhatnak a drogkérdéssel, így a munkájuk során szerzett tapasztalataikat – egy fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés módszertani sajátosságainak köszönhetően – egy ötletbörzén is meg oszthatták egymással, s így a kutatás számára értékes gondolatok is ütközhetnének. A segítő munka alapján az a feltevésünk, hogy a másokkal való törődés értékei miatt a szakmá-

<sup>1</sup> A jelen tanulmány részét képezi a GYISM által 2004–2005-ben pályázati úton finanszírozott „Szakértői szemmel – a prevenció hatásvizsgálata” című kutatásnak.

ban dolgozók viszonylag világos képpel rendelkeznek arról, hogy milyen az ideális segítő, milyen módszerek hatékonyak és kevésbé hatékonyak.

A fókuszcsoporthoz módszer célja az volt, hogy valóságghú képet mutasson be a prevencióban bármilyen okból érintett szakemberek illetve intézmények droggal, drogozással, és a jelenlegi szakmai munka megítélésével kapcsolatos attitűdjeiről, illetve annak változásairól.

## 2. A vizsgálat módszertani alapjai

A probléma kritikai észrevételeihez és konstruktív javaslataihoz, valamint a vélemények árnyalt artikulálása céljából nélkülözhetetlen a szakértők és önkéntes ex-drogos segítők (szintén a szakértői körbe sorolhatók) körében végzett fókuszcsoporthoz vizsgálatok használata is. Előnye – a szociológus kutatóiskola egyik friss tanulmánykötete (Barbour & Kitinger, 1999.) valamint Robert K. Merton és chicagói iskolájának állásfoglalása, az ún. „Kommunikációs hatásvizsgálatok” alapján –, hogy egy közvetlenül nem befolyásolt, de fókuszált interjú-technikáról van szó, amely a tények feltárása céljából kevésbé befolyásolja az interjút. Robert K. Merton azt írta, hogy a non-direktív megközelítés lehetővé teszi az interjúalany számára, hogy olyasmikkel kapcsolatban fejezze ki véleményét és reakcióit, amelyek az ő számára bírnak központi jelentőséggel, s nem olyasmikkel kapcsolatban, amelyekről az interjúkészítő föltelezte, hogy fontosak. (Merton 1957.)

Azaz egyrészt a moderátor kidolgoz egy *guide*-ot (meghatározva ezzel a vizsgálat fő területeit, és felállítva azokat a hipotéziseket, amelyek kritériumul szolgálnak az interjú során szerzett adatok relevanciájának megítéléséhez). Másrészt a csoportos interjú e speciális módszere az előre elemzett szituációban részt vevő emberek szubjektív élményeire fókuszál, arra törekedve, hogy megismerje az ő *definíciójukat a helyzetről*. A lehetséges formák közül a *mini csoportot és a triádot* tartottam használhatónak a kérdéskör vizsgálatakor. Ennek az oka abban keresendő, hogy ez a 3–6 főből álló csoport a résztvevők sajátosságai miatt válik szükségessé. Lényegében azért használtam ezt a változatot, illetve változatokat mert a teljes csoportlétszám (értve ezalatt 8–10 főt) összehozása egy helyre, egy adott időpontban nagy nehézségekbe ütközött volna, másrészt a célcsoport szakemberekből áll, tehát átlagon felül tájékozott az adott témában. Véleményük ezért nagyobb súllyal bír, mint a laikus többségé. A mélyinterjúhoz közeli részletességgel szerettem volna a véleményeket, javaslatokat egyénekre bontva megismerni, de ehhez segítséget jelentettek a csoport-interakció előnyei. A legtöbb szakirodalomban ilyenkor a kisebb létszám az ajánlott, mert több kibontakozási lehetőséget kínál egy-egy résztvevőnek, miközben a többiek motiválását és bevonódását is biztosítja.

A *guide* alapján a beszélgetést három csoportülés keretében bonyolítottam le, hasonló típusú résztvevőkkel (azaz a prevenció munkában érintett szakemberekkel), annak érdekében, hogy a különböző területről szerzett fölfogásukban kirajzolódó mintázatokat bemutassam. A beszélgetések elemzése támpontokkal szolgál ahhoz, ahogyan a prevenció

## TANULMÁNYOK

munkát, és általában a prevenciót, illetve a droggkérdést a résztvevők értelmezték.

A mintavételi eljárást illetően, a teljes kutatás során, kutatócsoportunk először megvizsgálta, hogy milyen intézmény-típusok folytatnak primer prevenció munkát. Hat kategóriára osztottuk az intézmény-típusokat: 1. egyházi és nem egyházi civil szervezetek, 2. rendőrség, 3. droggkonzultációs központok, 4. klasszikus szociális intézmények, 4. ifjúsági irodák, 5. iskolák, 6. TEGYESZ. Ezen intézmények vizsgálata, illetve a fókuszcsoportos vizsgálat során az intézményekben dolgozó szakembereket válogattuk be.

A csoportinterjúkat 2005. május 12–13-án végeztük a 11. kerületi Humán Szolgáltató Központban. A három, hat illetve négy fős csoportok résztvevői valamennyien a prevencióban érintett szakemberek.

Az alábbi táblázat a szervezett csoportok főbb jellemzőjét tartalmazza:

Csoportok	Időpont	Program jellege	Intézmény
1. csoport	május 12. csütörtök	Prevenációs tanácsadás Függő fiatalok és hozzátartozói számára tanácsadás	Önkontroll Egyesület
		Szülő és diák prevenációs program, drámapszichológia	18. ker. Nevelési tanácsadó
		Túcsere program, tanácsadás és információs szolgáltatás	Önkéntes segítő, Kék Pont
2. csoport	május 12. csütörtök	Szülő, tanár, diák droggprevenációs program	18. ker. Nevelési tanácsadó
		Kerületi védőnőknek és család- gondozóknak egészségnevelés kortárssegítő programok	18. ker. Egészségügyi szolgálat Mentálhigiénés Központ
		Tanácsadás, elő és utógondozással, elterelés és közösségi ellátás, iskolai droginformáció	Válaszút Misszió Egyházi Drogkonzultációs Iroda
		Általános és Középiskolai prevenáció	Iránytű Ifjúsági Iroda
		Telefonos segélyszolgálat, táboroztatás	13. ker. Családsegítő szolgálat
3. csoport	május 13. péntek	Felvilágosítás, tanácsadás	TEGYESZ
		Egészségnevelés, iskolai droggprevenáció	Szentágotai János Egészségügyi Szakképző Iskola
		D.A.D.A., Ellenszer, Biztonságos Iskola Program	BRFK, Bűnmegelőzési osztály
		Egészségnevelés, felvilágosító tanácsadás	Kontyfa Ált. és Középiskola

Csoportok	Időpont	Program jellege	Intézmény
		Szabadidős programok, tanácsadás Mentálhigiénés egészségnevelési program	22. ker. Gyermekjóléti Szolgálat Ifjúsági Irodája

A résztvevők száma nem egyezett meg az intézmények számával, mert előfordult, hogy egy intézménytípusból több szakember is érkezett. Ennek oka az volt, hogy ők más-más területen dolgoznak, így más tapasztalataik is vannak. Hiányzott a csoportülésről a TEGYESZ és a szakképző iskola képviselője.

### 3. A kifejezést segítő módszerek

A csoportos beszélgetés során éltem a lehetőséggel, és a csoporttagok segítségével készítettem egy mátrixot. A beszélgetés elején a bemutatkozó körben mindenki röviden felvázolta a saját programját, amit flip chartra rögzítettem. A csoportülés második harmadában a csoporttagok egymást ösztönözve és egymással megvitatta megfogalmazták azokat a programelemeket, amelyek szerintük biztosíthatják egy prevenció program hatékonyságát. Ezek a programelemek is felkerültek a táblára.

A kifejezést segítő módszerek közül a csoportosítási lehetőséget használtam. Azért ezt, mert arra voltam kíváncsi, hogy a *hatékony prevencióval* mint fogalmi dimenzióval kapcsolatban milyen értékek, fogalmak párosulnak. A csoportosítás segítségével pedig ki tudtam zökkenteni a csoportot a nagyon racionálissá váló „szakértői” hangulatból, és lehetőséget kapott a spontaneitás. Újabb, friss energiákat mozgósíthattam a lankadó figyelem felrázása érdekében a kifáradás jeleit mutató csoportban. A csoportülés végén a csoporttagoknak a mátrixba került itemek mentén kellett értékelniük egyenként a saját tevékenységüket. Az erről készült táblázat a tanulmány 5.6. fejezetében található.

### 4. A fókuszcsoportos vizsgálat hipotézisei

Jelen tanulmány egyik legfőbb célja az, hogy bemutassa, milyen fogalmi keretben jelenik meg a prevenció és a drogprobléma a szakemberek fejében. Ezen belül kiemelten foglalkoztam a következő kérdésekkel:

Milyen fogalmi készletük van a szakembereknek a prevencióval kapcsolatban?

Hová helyeznék el a drogzó kérdésben a prevenciót, és mennyire tartják azt fontosnak?

Milyen kitekintésük van a szakembereknek más módszerekre, és ismerik-e azok működését? Mennyire tájékozottak más módszerekről?

Szükséges-e az összefogás a programok kidolgozásához, és van-e lehetőségük olyan fórumokon részt venni, ahol metodikai kérdésekről esik szó?

Milyen szempontok fontosak vagy előrevivők, s milyen szempontok akadályozók a prevenciót végző szakemberek számára?

Melyek azok a programelemek, amelyek biztosítani tudnák egy program hatékonyságát?

## 5. Diskurzusok a csoportokban

A csoportos interakciók és viták több diskurzusba ágyazottan folytak. Diskurzuson azon jelek összességét értjük, amelyek a társadalmi gyakorlat megtestesüléseként jelentést hordoznak (Wodak, 1997).

A résztvevők többfajta diskurzust használtak a téma megvitatására. Válaszaik egyik legfőbb jellemzője éppen az volt, hogy mindenki a saját területéről hozott elméleti és tapasztalati tudására támaszkodott.

### 5.1 A prevenció általános fogalma

A prevenció általános fogalmával minden csoport tisztában volt, azonban minden csoportra jellemző, hogy az iskolás megközelítésen túllépve nemcsak a hagyományos hármás felosztást használják (primer, szekunder és terciér drogprevenció), hanem a gyakorlati tapasztalataikra támaszkodva egy átfogóbb tevékenységeit körvonalazzák.

*„Szerintem egészen érdemes visszamenni az egészségtudatig, tehát érdemes kitágítani a kört. Még mielőtt bármi is történne a gyermekkel és a családdal, fontos az egészséges állapot és a mindennapi életvitel megfelelő kezelése, a mindennapok megfelelő feldolgozása, még mielőtt beleesne a szenvedélybetegségbe. Egy általános fejlesztés, amely segítségével kiegyensúlyozottabban és ép gondolkodással lehetne kezelni a dolgokat.” (3. csoport)*

Más csoportok is fontosnak tartották, hogy a drogprevenció ne csak a veszélyeztetett korcsoportokra vonatkozzon, hanem olyan informális jellegű, családias, kapcsolati fejlesztésekre lehetőséget biztosító találkozási alkalmakat jelentsen, melyben mind a szülő, mind a gyermek részülhet a prevencióban.

*„Úgy végezni megelőzést, hogy a családokat is belevenni, hogy együtt készülhessenek fel a dolgokra szülők és minden családtag a drogfogyasztással kapcsolatos ártalmakra, kellemetlenségekre.” (1. csoport)* Van egy fontos hozadéka is a szélesebben vett prevenciónak: a foglalkozásokban, illetve a találkozási alkalmakban rejlik, manapság meglazult családi kötelékeket összefűző, kohéziós lehetőség. *„A tervezés és a beszélgetési alkalmak már eleve egy lehetőséget biztosítanak minden családtagnak a felvilágosítóval együttesen történő információszerezéshez, ezen felül összetartó és csoportképző ereje is van.” (1. csoport)*

A kutatásban résztvevők többsége szerint a prevenció mára a lakosság fejében a tényleges preventív tevékenységnek csak szűk értelmezéseként él. *„A lakosság fejében a prevenció egyenlő a drogprevencióval, a megelőzés szélesebb kontextusáról, mint például az egészséges életmódra nevelésről meglehetősen kevesen beszélnek.” (2. csoport)*

E logika mentén tovább haladva olyan vélemény is felmerült, hogy

az alapfogalmak (pl. szabadidő, család, sport, egészséges életmód, normális életstílus) nem kapcsolódhatnak még a kommunikáció szintjén sem a droghoz. „(...) a szabadidős tevékenység vagy bármi egyéb alternatívája a drognak. Szerintünk ezek az alapértékek a normálisak, és az alternatíva a drogfogyasztás.” (3. csoport)

## 5.2 A prevenció helye és fontossága a droproblémában

Minden résztvevő egyöntetűen azt mondta, hogy a prevenció fontos tevékenység mind a szakemberek, mind a lakosság számára. A legtöbben éltek a szűkítés lehetőségével, és az iskolát emelték ki, mint a jelzőrendszer azon tagját, amelyen keresztül a leginkább meg lehet közelíteni a veszélyeztetett csoport tagjait. A tapasztalataik keserűek mind az iskolai vezetőség, mind a lakosság hozzáállását és témakezelését illetően. A lakosság részéről működik egyfajta háritás, ami gátolja a bevonódást. „Az emberek fejében lévő fogalmi kavargás, hogy mit is jelenthet a prevenció, ártalomcsökkentés, drogozás stb., következménye, ami sokszor előfordul, hogy amiatt nem igénylik a prevenciót, sőt háritják is, mert véleményük szerint pontosan a droggal való találkozás időpontját hozzák előbbre (...)” (1. csoport) Holott sok szempontból a társadalmi szerepekkel együtt járó problémákra való reagálási készség kialakítása már maga a prevenció. „A családdal, a médiafogyasztással való viszonya, a társkapcsolatai, ezek eleve prevenciók készségeket igényelnek. (...) ha eleve erős valaki, mert fejlesztik, ismeretei vannak a dolgokról, akkor nem a közeg irányítja. Ha már felül tudott emelkedni a befolyásokon valamennyire, attól kezdve máris prevencióról van szó.” (3. csoport)

Az iskolák kötelező plusz feladatnak tekintik a prevenciót, és kampányjellegű akcióprogrammal próbálják teljesíteni. „Legtöbbször az iskolákkal van a baj, annak ellenére, hogy a leginkább elérhetőek a jelzőrendszer ezen szintjén lennének a veszélyeztetettek. Ezeken a helyeken legtöbbször csak egy kötelező nyűg, amit ki kell pipálni.” (1. csoport) A legnagyobb hibája az, hogy csak ismeretátadáson alapuló, tematikus osztályfőnöki órákat jelent. „(...) a pedagógusok által tartott órákban nincsenek benne olyan programok, amelyek háttérkézségeket fejlesztenének.” (1. csoport) Voltak egyenesen elítélő vélemények is ezen programokhoz. „A kampány jellegű felvilágosításoktól irtózom, szerintem annak semmi értelme sincs, ha valaki egy osztályban egyszer 45 perc alatt mesél valamit a drogról.” (2. csoport) Bár az utóbbi időben talán már enyhült az iskolák érdektelensége, és növekedett az igény a programok iránt, még mindig erősen vezetői habitus kérdése, hogy beépítik-e a képzési keretbe. Az összefogás és szemléletformálás hiánya is nehezíti a kapcsolatfelvételt. A gyakorlatban az iskolát és speciális segítő szervezetet egyaránt bevonó, komplex programok igen nehezen megvalósíthatóak. „(...) inkább össze lehet kötni valahogy a különböző típusú programokat. Például az indirekt prevenció végezhető úgy is, hogy a testnevelés órákat bevonják a programba, illetve más tanórákon is lehet erről beszélni (pl.: az irodalomban hogyan jelenik meg a droghasználat), de ehhez a pedagógusoknak rendelkezniük kell egy sajátos szemlélettel.” (2. csoport)

A résztvevők úgy gondolják, hogy talán az is hátráltathatja a közeledést a prevenció szakmai megítélése vagy fontossága és a lakossági fel-

## TANULMÁNYOK

fogás között, hogy hiányzik egy olyan szakmai protokoll, melynek mentén minőségi módszerekről, egységes fogalmi keretokről lehetne beszélni. A kiigazodás és a tisztánlátás nem biztosított. Javasolt alternatíva az iskolák bevonására a pedagógusoknak előzetesen szervezett prevenció, ezáltal a pozitív viszonyulás hatására a sokszor tapasztalt idegenkedő, olykor elutasító attitűd megváltoztatható. Az objektív és hiteles szakemberektől kapott ismeretek kiszélesítésével a tanárok pozitív kommunikációt folytatnak a gyerekekkel, a szakemberről és munkájának fontosságáról, ezáltal könnyítve a szakember munkáját (az érdeklődés felkeltése), másrészt növelve a hatékonyságot (a szakember tekintélyének megalapozása, releváns személyként való színrelépése, a goffmani szerepalakítás értelmében.)

A prevenció fontosságát a résztvevők mindegyike hangsúlyozta, több okból is. Egyrészt azért, mert akiknél a függőség kialakul, ott a lehetőségek köre erősen korlátozottá válik, ezért érdemes a korai megelőzés. Másrészt a prevenció hatására sokkal nagyobb tömegek érhetőek el. Egyes vélemények szerint a szülők számára a legfontosabb talán a primer prevenció. Esetükben olyan elvárásokat kell nagyon finom módszerekkel lebontani, amelyek a jelenlegi helyzetben erősen idealisztikus elképzelésnek tűnnek. Elvárásuk szerint gyermekeik lehetőség szerint kapcsolatba se kerüljenek a kábítószerekkel. A szakemberek szerint éppen annak tudatosítására lenne szükség, hogy ez megtörténhet, és ha már megtörtént, akkor legalább a megfelelő ismeretek mozgósításával kezeljék a kérdést, hiszen a helytelen hozzáállás csak súlyosbító faktor.

Annak, hogy ez az elképzelés él a szülők fejében, az az oka, hogy egy teljesen más korszakban szocializálódtak, ahol a jelenség egyáltalán nem volt megfigyelhető. Másrészt a témát sajnálatosan mindig fel tudják használni politikai korteskedés eszközeként. „(a droghelyzet) megítélését nagyban hátráltatja az, hogy társadalmi szinten nincs megegyezés. Olyan szempontból, hogy nincs egy egységes fogalmi keret, illetve nézőpont, hogy hogyan is lehetne kezelni ezt a jelenséget. A politika sokszor átítatja és ezáltal elfedi a valódi jelentőségét a dolognak.” (1. csoport) Egy másik vélekedés is ezt erősíti meg: „Verbális szinten fontos csak a kormányzatoknak, az államnak, de ez a későbbiekben, amikor anyagi támogatást kellene megszavazni, már jelentős megszorításokkal bír.” (3. csoport)

A mindenkori kormányzat számára két szempontból tartották fontosnak az átfogó prevenciót. „Tehát két aspektust tudnék említeni, ami miatt fontos lehet ez az állam számára: a humánusabb szemléletformálás és a gazdaságosság.” (3. csoport) Humánusabb eljárás lévén, emberközelibbé tehető, mert kisebb az elrettentő hatása a kommunikáció szintjén „a kormányzatok számára és az intézmények számára jobb, mint a korrekció, ami a már kialakult baj kezelésére vonatkozik.” (3. csoport)

Az egyén szempontjából kívánatos, hogy a prevenció „ne csak a drogra fókuszáljon, hanem az egészséges életmódra, illetve az önismeretre trenírozzon”. (2. csoport)

### 5.3 A prevenció működési mechanizmusa

A válaszok alapján szétválaszthatjuk a tartalmi és a formális szempontokat. Tartalmi szempontból nélkülözhetetlen, hogy minél korábban kezdődjön meg a preventív tevékenység. Azzal azonban, hogy a mostani középiskolás generáció helyett már az alsóbb tagozatokban is kiépítenék a prevenciót, egy új tartalmi elemmel gazdagodna a fogalom. Nem a szűken vett drogprevenciót jelentené, hanem egy komplex életmódformálást, illetve egészségtudatos elvek gyakorlati alkalmazásának elsajátítását. *„Nem maga a drogprevenció a fontos, hangsúlyozom, hanem a társakkal és a körülöttük (értsd: gyerekek) lévő társadalommal kapcsolatos viszonyaik. Sokkal fontosabb, hogy az egészséges élettel foglalkozni tudjanak, arra gondot fordítsanak, illetve a megfelelő ismereteik és készségkészletük meglégyen. Illetve az is fontos lenne, arra is törekszem, hogy ez minél kisebb korcsoportban elkezdődhessen.”* (3. csoport) Szintén konszenzus volt azt illetően, hogy a szülők szerepe ebben a folyamatban nélkülözhetetlen. *„Fontos, hogy a gyerek már nem kapja meg a szülőktől, aki nem ebben nevelkedett, azokat a képességeket, amiket neki alkalmazni kellene.”* (3. csoport) Egy olyan generációs szakadékot kell áthidalnia a szakembereknek, amelyben a szülők szocializációs készlete sokszor kevésbé felel meg a mai életvezetési helyzeteknek. *„Szóval, amikor elkezdenék ezt oktatni, akkor már alsó tagozatban kéne elkezdeni az életnevelést, életminőséggel kapcsolatos elvárásokat, és az életvezetést tanítani. Ez persze nem a kezdet, hiszen a legfontosabb a szülő lenne ebben a körben, ők sokszor ronthatnak vagy javíthatnak az elhangzottakon. De mindenesetre kapna egy modellt az iskolától, egy külön szakembertől. Nagy hangsúlyt kap a gyakorlati nevelés (...)”* (3. csoport)

Konkrét módszertani elemek említésére is sor került. A működési mechanizmus fontos követelményeként említették, hogy bemutatható legyen a tágabb keretekben értelmezett egészségtelen mentális és fizikai élet, és a későbbiekben a szűken vett drogprobléma, hogy milyen hatásai és mellékhatásai lehetnek egy problémának, vagy az is, hogy milyen új ismeretekhez segít hozzá, esetleg az is, hogy milyen képességeket kondicionál. *„Ha ezeket sikerül ötvözni, és elég korán elkezdeni bevezetni a dolgot a gyerekek körében, akkor véleményem szerint a mai fiataloknál jelentős drogfogyasztási probléma nem lesz. Ezt eleinte lehet úgy, hogy nem mint fő témát érinti a prevenció a drogot, csak vonatkozó mellékesként van jelen a beszélgetésben, aztán ezen folyamat közben egyszer – kortól függően – beemeli témának. Az, hogy biztos ki fogják próbálni kíváncsiságból, kalandkeresésből tény, de talán így, ha kondicionálva vannak, akkor függővé nem válnak.”* (1. csoport)

Formai szempontból a vélemények teljesen egybecsengtek. Mindenki fontosnak és nélkülözhetetlennek érezte az iskola szerepének a kérdésben betöltött funkcióját. A megváltozott családi szerepek, az, hogy a demokratizálódásnak köszönhetően sok, de rendszerezetlen információhoz férnek hozzá könnyen a gyerekek, az iskola szerepének változása (igény a komplexitásra) miatt szükséges lenne egy folyamatos iskolai foglalkozás. A félismeret általában nem ismeret, csak téves információ. Jelen helyzetben a prevencióval foglalkozó intézmények annyit tehetnek, hogy beérik az olyan szempontok érvényesülésével, mint pl. amelynek egyike az egyik csoportban megfogalmazódott: *„Prevenció esetében, amit az intéz-*

## TANULMÁNYOK

*mény adni tud, az nem más, mint egy biztos pont, ahová kérdés, probléma esetén be lehet jönni. Hatásvizsgálatról igazán csak azok esetében tudnak beszélni, akik személyesen keresik fel őket.” (2. csoport)*

A továbblépéshez biztosítani kellene szociális és mentális ügyekben járatos szakember státusát az oktatási intézetekben, vagy kapcsolatfelvételre készítenék az iskolákat a külső prevenció munkát végző szakemberekkel. Ezen törekvés haszna abban rejlik, hogy gyakorlati ismereteken alapuló, az életkori igényekhez igazított életvezetési tanácsokat kaphatnának a gyerekeknek, akár információs formában, akár szimulációs, akár drámapszichológiai vagy audiovizuális eszközöket használó módszerekkel is.

### 5.4 Az összefogás hiánya és a fórumok

Minden csoporttag egyértelműen a protokollokra és módszertani konszenzusos egyeztetésekre vonatkozó információs szakmai fórumok hiányát említette. S bár CD-n ugyan megjelentek különböző információs anyagok a szakemberek számára is, de ezek hiányosságai között említették a konkrét módszertani leírásokat. A kiadványok legtöbbször segítségnyújtó helyek címeit, drogtörténetet és kutatási ismereteket tartalmaznak, amire persze szükség van, de ez a szakmai előrelépéshez kevés. A résztvevők elvétele találkoztak olyan ismertető anyagokkal, melyek rövid, pár mondatos leírást adtak a programról (a Rácz féle szerkezetben), de nem engedtek ennél bővebb betekintést. Pedig lenne arra igény, hogy kicserélhessék gondolataikat, hogy tájékozódhassanak mások munkájáról, és esetkonferencia jelleggel beszélhessenek is mindezekről. Ennek okát a kutatásban részt vevő szakemberek a konkurenciaharcra magyarázták. Mivel e programok állami támogatásához főleg pályázati úton lehetett hozzájutni, a helyzet magában hordozza a piaci versenyszempontot, ám annak szabályozása nélkül. *„Nincs valódi fórum.” Vagy: „Habár vannak már kezdeményezések ez ügyben, pl. a szakmai információs portál létrehozása, azonban ez is hasonlóan kevés információt fog adni, mert a konkrét módszereket nem írják le, csak címlista lesz.” (1. csoport)*

Ahogy minden szakma, így a prevenció munkája is igényelné a szakmai továbbfejlesztést, de az elhangzottak alapján elmondható, hogy a folyamatos egyéni fejlődés nincs kielégítően biztosítva, csak annyiban, hogy elvégez valaki egy tanfolyamot vagy iskolát és a megszerzett tudásából próbál boldogulni. S ha léteznek is konferenciák, ezek hatékonyságáról a legtöbbször negatívan vélekedtek. *„Vannak workshop jellegű találkozók, de azok a frontális, előadásszerű eseteket jelentik inkább. Inkább konferencia jellegű. Idealisztikus a dolog, ha a gyakorlati súlyát nézem, mert ha valaki rendelkezik egy olyan módszerrel, ami jól működik, akkor nincs lehetőség kicserélni.” (3. csoport)* A szakmai információcserére tett kezdeményezéseket illetően pozitívumként említették a helyi KEF-ek munkáját, de a szervezettel kapcsolatban azt is érzékeltették, hogy ez – feltételezhetően újszerűsége miatt – még nem működik eléggé hatékonyan. Említették még azt a lakossági kerekasztal-beszélgetést, melyet a budapesti Szociális Forrás Központ kezdeményezett, de amely a téma iránti fokozott lakossági

és szakmai érdeklődés miatt elvesztette az informatív, tanácsadói és módszerismereti arculatát. Jelenleg a szakmai együttműködésen alapuló tapasztalatcsere egyetlen módja a kapcsolati hálóra alapozott, informális tájékozódás. „A fórumok hiányában azonban kevés lehetőség van más szakemberekkel megvitatni a kérdéseket. Így egy esetben működik ez jól: amikor két szakember találkozik, és informális úton tudnak egymással tapasztalatot megosztani. Ez azonban esetleges.” (3. csoport) A kezdeményezés ilyen esetekben mindig a program megvalósítójának vagy a pályázónak a mentalitásán múlik. „(...) ha lelkiismeretes a szakember, akkor találhat olyan alapítványt, felveheti velük a kapcsolatot, akik ilyen prevenciós munkát végeznek. Tehát ha más munkájába nem is nagyon lehet bepillantásom, azért informális úton lehet megismerkedni módszerekkel.” (3. csoport) Felvetődött egy olyan konstruktív javaslat is, mely szerint az IKT eszközök nyújtotta előnyöket kihasználva szakemberek számára működtetett front office jellegű szolgáltatást építenének ki. Egy internetes fórumon zajó tapasztalatcsere kialakítása jelentős segítség lenne, nemcsak a munkájukat szétszórta végző szakembereknek, hanem a programok finanszírozóinak is. További megoldási lehetőségek is felmerültek. „Egy szakmai levelező rendszer is jó lenne, ahol a különböző szakemberek, programok szerint lehetne választani és segítséget kérni. Vagy jól lehetne használni az olyan, nyugaton már forgalomban lévő kiadványokat is, mint amilyen a practice book, amiben le lenne írva, hogyan ajánlott megtervezni egy-egy módszert.” (1. csoport)

### 5.5 Előrevivő és akadályozó tényezők a prevenciót végző szakemberek számára

A résztvevők szerint lehet beszélni elavult (vagy ahogyan az egyik résztvevő megfogalmazta „klasszikus”) és modernebb eszközöket felhasználó, komplexebb programokról. Előrevivő, ha egy program sokszínű, sok eszközzel operál. Fontos, hogy a sokrétű technikák folyamatosan egymásra épüljenek. Egy program alkalmazásánál mindenképpen előrevivő szempont, ha ez olyan elemeket tartalmaz, amelyek a maguk sokszínűségével biztosítani tudják az információ beépülését. A hiány abban fedezhető fel, hogy hiába találunk ki programokat a szakemberek, ha nem egy konkrét iskolával közösen valósítják meg ezeket. Ennek híján csak ritkán kerülhet sor a program szélesebb körű alkalmazására. Ezen a ponton kell megjegyezni, hogy intézménytípus szerint két fontos szereplőt említenek a programok kivitelezésével kapcsolatban: az oktatási intézményeket, illetve a szociális intézmények közül az alapellátást végző családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokat.

Az előbbieket szerepe azért kiemelten fontos, mert a legfőbb színtere a gyerekekkel és családokkal való kapcsolattartásnak. „Az iskola az a terep, ahol igazán hatni lehet, az iskolákban kellene egy olyan ember, aki kimondottan az ilyen programokért felelős, akihez a diákoknak szabadon lehet fordulni.” (2. csoport) Az iskolák feladata abban állna, ha megválogathatnák az egyes programokat. Így elkerülhető lenne, hogy új ismeretek átadása nélkül, és kihagyva az egymásra épülés vagy a mélyebb tudatosulás lehetőségét, kampányprogram-szerűen végeznék, vagy végeztetnék a prevenciót. A

kutatásban részt vevő szakemberek a kampány jellegű programokon az olyan, 45 perces órai foglalkozást értik, amely elsősorban frontális típusú előadást jelent, jobb esetben egy önkéntes gyermekvédelmi felelős, rosszabb esetben egy pedagógus közreműködésével.

Az iskoláknál alulmotiváltságot is lehet érzékelni. Ennek okai között az anyagi és ismereti hiányt említették. „(...) homályos is ez a pedagógusok számára, ez az egész droprobléma. Félinformációkkal rendelkeznek, rettegnek, hogy mi van akkor, ha egy drogos gyereket találnak, kihez fordulhatnak, nem sértenek-e jogszabályt. Nincs egy kialakult menete annak, hogy ő mit tegyen, illetve mit tehet. Mindig a következményektől tarthat.” (3. csoport)

Sajnos azt, ami nem kötelező, illetve kötelező ugyan, de elmaradását nem szankcionálják, azt az egyes oktatási vagy szociális intézmények nem is tartják fontosnak és mérvadónak. A programok megszervezése és iskolai érvényesítése esetleges jellegű, mindig a vezető vagy lelkes pedagógus felvilágosultságától, illetve a kérdéssel kapcsolatos attitűdjétől függ. Oktatási reformra is született javaslat. Megoldás lehetne a problémára, ha a megelőző foglalkozásokat be lehetne építeni a NAT-ba, mint kötelező órát. Ezáltal biztosított lenne a folyamatos képzés, a folyamatos kapcsolattartás a gyerekekkel, tehát nőne a hatékonyság és lenne visszajelzés is, így az évek során nyomon lehetne követni az egyes programok hatását, illetve hatékonyságát, s a programok monitoring rendszerét is erre építve lehetne kialakítani.

„Ha a lexikális tudásban benne van, hogy melyik országnak mi a fővárosa, akkor az egészségnevelés órában is benne lehetne a drogozás. És nemcsak a drogozással, hanem mindenféle társadalmi problémával kapcsolatos, gyakorlati ismeretet adó, folyamatos, a tanterembe beépülő órák kellenének, ahol szakemberekkel kiegészülve történne a foglalkozás.” (1. csoport)

Gyakran az iskolák maguk is ellenállnak a prevenciónak, a félelmek miatt. „A gyermekvédelmi felelősök sokban segíthetnének. Fontos, hogy nyitottak legyenek a kérdésre az iskolák is. Fontos legyen, hogy olyan intézmény végezze, amelyeknek sikerül a családi modellekkel is foglalkoznia, illetve a konfliktuskezelésre is megtanítt.” (1. csoport)

Nagyon jó tapasztalataik voltak a szakembereknek az olyan programról, melyekben a foglalkozást először a tanároknak tartották meg, és csak ez után a diákoknak. Ez azért volt nagyon praktikus, mert a prevenció előadásokkal kapcsolatos előítéleteiket sokszor sikerült pozitív irányba átfordítani. A többség arról számolt be, hogy a tanárok minderről azt hiszik: egyszerűen drogismeretről van szó. A foglalkozáson hallottak jelentősen megváltoztatták a hozzáállásukat, s ezután fontosnak és hasznosnak értékelték a prevenciót, illetve az egészségfejlesztést. Ez kettős haszonnal kecsegtet: egyrészt mint a társadalom felnőtt tagja, a megfelelő helyen és súllyal kezelheti a problémát, illetve az erre adott válaszokat. Másrészt a pedagógusok a tanulók felé is egészen mást közvetítettek a prevencióval kapcsolatban az ilyen bevezető órák után. Ahogy az egyik résztvevő megfogalmazta: „Az lenne a jó, ha a dropprevenció az egész iskolára, mint intézményre tudna hatni, ehhez viszont nélkülözhetetlen a felnőttek bevonása is.” (2. csoport)

Egy másik vélekedés szerint „Nem biztos, hogy a dropprobléma hangoztatott súlya mellett csak elenyésző pályázati pénzeket kellene adni a prevenció

tevékenységekre. (...) Érdemes lenne elgondolkozni azon, hogy ha ez fontos ügy, akkor erre külön költségvetést kellene szánni, mert nincs összhangban a hangoztatott és a tényleges támogatás. Nem hiteles a kommunikációja a dolognak." (3. csoport)

A szociális intézményekkel kapcsolatban a probléma ott kezdődik, hogy az egész szféra megítélése sem megfelelő ahhoz, hogy az emberek bizalommal igénybe vegyék a szolgáltatásokat. „Ahogy nincs presztízse a szakmának, úgy nincs presztízse és ismertsége a segítő munkának sem. A fiatalok számára ciki igénybe venni a segítő intézményeket.” (3. csoport)

A szociális és gyermekvédelmi törvény által szabályozott intézmények feladatköre nincs egyértelműen körvonalazva, illetve az emberek fejében a szociális szolgáltatást végző intézményekhez negatív kép kapcsolódik. Az információhoz való hozzáférés hiányosságai miatt (ami a szaktárcának köszönhető), sok esetben nem is tudják, hogy hová milyen problémákkal lehet fordulni. Mindenekelőtt ennek tisztázására kéne sort keríteni, hatékony kormányzati kommunikációs és propaganda tevékenységgel, illetve a jelzőrendszerek tényleges működtetésével. Sokszor maguk a szakemberek sincsenek tisztában azzal, hogy milyen jogaik, lehetőségeik vannak. A válság kezelésére kialakult hatásköri és felelősségmegosztási sémák követhetlenné váltak. Tisztázatlanok az igazgatási szintek, a különböző szociális és jóléti törvények hatálya alá tartozó ágazatok és al-ágazatok közötti munkamegosztás és együttműködés elvei, szabályai, a „jóléti határterületek” ellátási felelősségei. Saját kutatási tapasztalataim alapján is elmondhatom: széles körben, és joggal kifogásolják, hogy az önkormányzatoknál nem biztosítható a szociális normatívák megfelelő elosztása – vagyis hogy ezeket ténylegesen a megadott feladatok teljesítésére fordítsák. Mivel a finanszírozási és szabályozási problémák eleve megnehezítik a szociális szféra munkáját, és jelenleg a normatívák felhasználásának ellenőrzése sem kielégítő, így ez a terület is gyakran nélkülözi a hatékony munkavégzést. Általánosságban elmondható, hogy a legtöbb esetben pályázati pénzekből próbálják finanszírozni a prevenció programokat, így azok esetlegessé válnak, fejlesztésük és folyamatosságuk akadályokba ütközik. Elengedhetetlen feltétel „ (...) a szociális szakma presztízsének emelése, valamint a szakemberek munkájához kapcsolódó ellenérzések...” (3. csoport) pozitív irányú megváltoztatása, kommunikációs mix segítségével.

Alapprobléma, hogy a segítő szolgáltatásokat a lakosok nem merik megkeresni, vagy nem is ismerik. Ennek több oka lehetséges: 1. nem ismerik az ellátórendszer szolgáltatási oldalát, 2. nem tudják megfogalmazni a problémáikat, 3. nem nyitottak a szociális intézmények felé. „Egyrészt azért, mert a szegénység segítése kapcsolódik hozzá, vagy hatóságnak tekintik. Nem egy olyan helynek, ahol a problémáikat orvosolhatják.” (3. csoport)

Jelenleg a „(...) a szociális intézményekben a drogprevenció kevésbé hatékony, mert nagyon esetleges, hogy a gyerekek betévednek-e”. (2. csoport) Ettől függetlenül ki kell jelölni az irányokat, intézményi szinten ki kell dolgozni a feladatokat és stratégiákat. Az egyik résztvevő szerint „(...) az lenne a legideálisabb, ha a prevenció tevékenység szektorközi maradna, mert így mindenki a saját orientációjából lát rá erre a dologra, ezáltal lényegesen sokszínűbb és hatékonyabb lehetne.” (2. csoport) Arra a kérdésre, hogy kinek lenne

## TANULMÁNYOK

a feladata a szociális ágazatban a feladatellátás, egybehangzóan a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokat jelölték meg. Ismervén azonban ezen intézmények fennmaradásért vívott harcát, feladatainak körvonalazási törekvését, érdemes lenne elgondolkozni a hallottakon, és racionális megoldások kialakítására ösztönözni.

*„Egyelőre azt lehet tapasztalni, hogy nagyon kevesen szálltak még be ilyen jellegű munkába a különböző szociális intézetekből. Fontos lenne, mert sokszor ők találkoznak az iskola mellett először, akár kezelési szinten is a problémás esetekkel.” (1. csoport)* Egy másik vélekedés szerint: *„Mindenképpen a gyermekjóléti szolgálatok szükségesek. Jellemzők azonban a fogalmi keveredések: szakmailag nincsenek élesen elválasztva a családsegítő és a gyermekjóléti szolgáltatás működési körei. Ezért néha itt is problémák adódhatnak. Fontos lenne az olyan csoportos lehetőségek megragadása, ahol a szülőknek lehetne elsősorban felvilágosítást tartani. Talán az iskola és a családsegítő szolgálat el tudja látni ezt a feladatot.” (1. csoport)*

A gyermekjóléti vagy a családsegítő szolgálatok „hozott” problémára reagálnak, de az elsődleges probléma csak ritkán a prevenció. Előnyük mégis abban rejlik, hogy tevékenységük során sok olyan problémás esetet találkoznak, melyekben ugyan más és más társadalmi problémák jelentik a hozott fő problémát, ami miatt a kliens igénybe veszi a szolgálatot, de a gondozás vagy esetkezelés során felvetődhetnek és prognosztizálhatóvá válhatnak a drogozással kapcsolatos gondok is.

Mindenképpen előrevivőnek tartanak, ha a koordinációért és működtetésért felelős felügyeleti szervezetek feladatuknak tekintenek a módszertani fórumok, kerekasztal beszélgetések, esetmegbeszélés jellegű csoportmegbeszélések biztosítását. Egy olyan lehetőséget, amely interaktivitásra épül, és amelyben mind a szakembernek, mind a szolgáltatást igénybe vevőnek lehetőség nyílik a módszerrel is tájékozódni. *„Nincs az iskolák és a szociális intézmények, pláne a civilek felé információs átjárhatóság, továbbítás.” (1. csoport)* Mindezt a kutatóintézetek honlapjaihoz hasonlóan kéne felépíteni, melyeknél a módszertani tájékoztatóval, egységes definíciós alappal mindenki a megfelelő szolgáltatást tudja igénybe venni. *„Bár a rendőrség berkein belül létezik a biztonságos iskolákért program, mely keretén belül a területben lévő iskolák gyermekvédelmi felelőseinek tartunk előadásokat különböző dolgokról, társadalmi problémákról. Mivel lehetőség van arra, hogy a több területet érintő objektív szempontot megismerhessék, pl. civil szervezetek és a rendőrség néha nem egyező szempontjait meg lehetett vitatni. Egy jó beszélgetés lett belőle. Erre lenne szükség.” (3. csoport)*

A résztvevők szerint a konkrét tevékenységek szintjén megfogalmazódtak igények a gyerekek oldaláról a felvilágosításra. Ahol a prevenció jól működik, tapasztalataik szerint ott nagy számban alakulnak kortárssegítő csoportok is, és a szülők is sokkal jobban bevonhatóak. Az lenne az ideális, ha mindenhol sok szörványos, kisebb támogató közösség tudna szerveződni.

### 5.6 A hatékony prevenció programelemei

Lássuk, milyen szempontok alapján érvényesülhet a hatékonyság egy program megvalósítása során. Az 'x' azt jelentette, hogy tartalmaz a program ilyen elemet, a '?' azt, hogy nem teljesen valósul meg, a '-' pedig azt, hogy nincs ilyen elem.

Az első csoport táblázata és a hozzá tartozó fogalommagyarázatok

	Szülő és érintett rehabilitációs és prevenció program	Szülő és diákot megcélzó prevenció	Tűcsere-program	Tanácsadás és információnyújtás
Interaktivitás	x	x	-	x
Folyamatosság	-	-	x	?
Visszacsatolás	x	x	-	x
Sikerélménnyel járjon	x	x	-	?
Ne legyen száraz, tényközlő	?	x	-	x
Gondolatébresztő	x	x	-	x
Személyiségformáló	x	?	-	x
Társas	x	x	-	x
Ne legyen felületes	x	x	-	x
Objektivitás	x	x	x	x
Rugalmas (igényekhez alkalmazkodó)	x	x	x	x

A fogalmak magyarázata:

1. *Interaktivitás* – kölcsönösség legyen, ne csak egyirányú információközlés.

2. *Folyamatosság* – fontos, hogy ne egy akcióprogram legyen, hanem lehetőség nyíljon az újbóli kapcsolatfelvételre, illetve hogy a program folyamatos korcsoportokhoz kötött fejlesztéshez, ismeretek megszilárdításához kapcsolódjon.

3. *Visszacsatolás* – a szakemberek és kívülállók is szerezhessenek ismereteket a programról.

4. *Sikerélménnyel járjon* – ez a speciális feltétel korcsoportokhoz igazítottan jelenik meg. Lényege a játszva tanulás, hogy észre se vegyék és úgy sajátítsanak el új ismereteket, s hogy pozitív érzet kapcsolódjon a fejlesztéshez.

5. *Ne legyen száraz, tényközlő* – érdekes, változatos elemekben gazdag legyen a program, hogy sikerélménnyel is járjon.

6. *Gondolatébresztő legyen* – a foglalkozás során érintsenek valódi értékeket, mozgassák meg a résztvevők gondolkodását, oldják a rögzüléseket.

7. *Személyiségformáló legyen* – a foglalkozás készségfejlesztést is jelentsen.

8. *Társas legyen* – több egyént is belevonjon a foglalkozásba, de a csoport ne legyen nagyobb 10–15 főnél.

9. *Ne legyen felületes* – több legyen egy iskolai óra alatt egyirányúan leadott ismeretanyagból, legyen idő az elmélyülésre.

## TANULMÁNYOK

10. *Objektivitás* – a drogproblémát több szempontból is mutassa be, a szerek hatása szempontjából a várható hatásmechanizmusok pozitív és negatív oldalait egyaránt ismertesse.

11. *Rugalmas (igényekhez alkalmazkodó) legyen* – vagyis a megfelelő korcsoportok tudáskapacitásához, illetve elvárásaihoz igazodjon. Az iskola döntési lehetősége legyen, hogy milyen szervezeteket, milyen programokat hívjon meg a prevenció elvégzésére.

A második csoport táblázata és a hozzá tartozó fogalommagyarázatok

	Mentál- higiénés program, prevenció közép- és ált. iskolá- ban	Tanár, szülő, gyermek csoportos prevenció- program	Iskolai mentál- higiénés- óra	Gyermek- táborok prevenció- foglalko- zással	Tele- fonos drog- segély	Kortárs segítő csoportok	Védőnői képzés	El- terelés	Tanács- adás
Inter- aktív	x	x	x	x	-	x	x	x	-
Kiscso- portos	?	x	x	x	x	-	x	x	-
Vissz- acsatolás	x	x	x	?	?	x	x	?	x
Szülők bevonása	?	?	-	?	?	-	-	x	x
Család szerepének hangsú- lyossága	?	?	-	x	x	-	x	x	x
Folya- matos	x	x	x	?	x	x	x	x	x
Nem a drogra fókuszál	x	x	x	x	?	-	x	x	x
Helyet- tesítő alternatí- vát adó	x	x	-	?	?	x	-	x	x
Szélesebb spektr- umon mozgó	?	x	-	?	?	?	x	?	x
Készség- fejlesztő	x	x	-	?	?	x	x	x	-

A fogalmak magyarázata:

1. *Interaktív* – interaktív legyen, ne csak egyirányú információközlés.
2. *Kiscsoportos* – a prevenció foglalkozások csoportjai 10–15 fősek legyenek.
3. *Visszacsatolás* – a prevenció programok után legyen lehetőség a kapcsolattartásra.
4. *Szülők bevonása* – a prevenció foglalkozásokba a szülőket is be kell vonni, mert a tapasztalatok szerint a szülők is tévképzetekben élnek a témával kapcsolatban (fel kell őket világosítani, hogy milyen jelekből ismerhető fel a drogfogyasztás).

5. *A család szerepének hangsúlyossága* – az elsődleges terep a megelőzésre, ezért fontos szerepének hangsúlyozása, a család bevonása a prevencióba.

6. *Folyamatosság* – a prevenciós foglalkozások ne egy alkalmat jelentenek, hanem hosszabb távon tudjanak működni.

7. *Nem a drogra kell fókuszálni* – a megelőzésben ne a szerek bemutatásán legyen a hangsúly, hanem ez komplex foglalkozást jelentsen (életmód, önismeret stb.).

8. *Helyettesítő alternatívát adó* – pozitív szemlélet, a drogot helyettesítő alternatívák, választási lehetőségek felkínálása.

9. *Szélesebb spektrumon mozgó* – azokat is el lehessen érni, akik az oktatásból kikerültek, a prevenció ne csak az iskolákra korlátozódjon. Másrészt a prevenciós tevékenységet korábbi életszakaszokban el kéne kezdeni, általános iskola alsó tagozatában.

10. *Készségfejlesztő* – a foglalkozások kreatív módon, megfelelő magatartásformák elsajátítására is lehetőséget adjanak.

A harmadik csoport táblázata és a hozzá tartozó fogalommagyarázatok

	Iskolai drogprevenció	Információ és tanácsadás szabadidős keretek között	Mentálhigiénés foglalkozás	Ellenszer program
Sikerhez juttasson				
a foglalkozás	?	?	x	?
Érdeklétté tegye a szakmát	x	–	?	x
Érdeklétté tenni az				
egyéneket/csoportokat	?	x	x	x
Hitelesség	x	–	x	x
Szemléletváltozással járjon	?	–	?	–
Bevónódás	x	?	?	x
Közös definíciós háttér	x	x	x	x
Új ismereteket nyújtsanak	x	x	x	x
Ne legyen üzleti alapú				
a prevenció	x	x	x	x
Folyamatosság	x	x	x	x
Igényekhez igazított	x	?	x	x
Modern eszközöket				
használjon	x	?	x	x
Egységes legyen	x	x	x	x

Fogalmak magyarázata:

1. *A megfelelő korosztályban örömeztet keltsen vagy sikerhez juttasson a foglalkozás* – ez azt jelenti, hogy a foglalkozás ne legyen unalmas, kényszeredett, hogy pozitív élmények kapcsolódjanak hozzá, s így mind a szakemberekhez, mind a foglalkozáshoz a későbbiekben is pozitív viszony kapcsolódhat.

2. *Érdeklétté tegye a szakmát* – fel kell kelteni a szakmai érdeklődést, a prevenció fontosságának felismerésével.

3. *Érdeklétté tenni az egyéneket ill. csoportokat* – az igénybevevőket arra

## TANULMÁNYOK

kell kondicionálni, hogy a későbbiekben is igénybe vegyék a szakemberek segítségét.

4. *Hitelesség* - ami elhangzik, azt mindig a megfelelő embertől, és minden aspektust bemutatva hallják (ne hallgasson el információt, hiszen a gyerekek elég tájékozottak, csak el kell őket igazítani az információk között).

5. *Szemléletváltással járjon* – vagyis játszva tanulás legyen. Észre se vegyék, és úgy sajátítsanak el új ismereteket.

6. *Bevonódás* – a foglalkozások a személyes átélésre alapozzanak.

7. *Közös definíciós háttér* – fontos, hogy a közölt gondolatok egyértelmű, tisztázott fogalmakon alapuljanak.

8. *Új ismereteket nyújtsanak* – a meglévő tudáskészlet feltérképezése alapján elsősorban új nézőpontokat, dimenziókat kell felvillantani.

9. *Ne legyen üzleti alapú a prevenció* – ezzel az általános hozzáférhetőség biztosítható.

10. *Folyamatosság* – fontos, hogy ne egy akcióprogram legyen, hanem olyan sorozat, amelyben lehetőség nyílik az ismételt kapcsolatfelvételre, illetve a folyamatos korcsoporthoz kötött fejlesztésre.

11. *Igényekhez igazodjon* – vagyis vegye figyelembe a megfelelő korcsoportok tudáskapacitását illetve elvárásait. Az iskola dönthessen abban, hogy milyen szervezeteket, milyen programokat hívjon meg a prevenció megvalósításához.

12. *A modern eszközök használata* – mivel a gyerekek számára pl. sokkal fontosabbá vált a vizualitás, így mindenképpen alkalmazni kell az audiovizuális eszközöket, vetítéseket.

13. *Egységes legyen* – azaz a különböző szintereken használt fogalmak ugyanazt magyarázzák (protokoll megalkotása).

## 6. Következtetések

Ne feledjük, hogy a fókuszcsoporthoz beszámoló, így ez a tanulmány sem azonosak egy országos reprezentatív mintán alapuló kérdőíves vagy mélyinterjúval kutatással, ezért messzemenő következtetéseket nem szabad levonni az írottakból. De a további tervezéshez, a szakmai fórumok témafelvetéséhez, általában a problémafelvetések, a prevenció tevékenység metodikájának kialakításához nélkülözhetetlen véleményeket kínál.

A következőkben a teljes kutatás összegzéseként mindenféle értékelés nélkül szeretném egy csokorba gyűjteni és vázlatpontokra bontva bemutatni azokat a fejlesztési irányokat, amelyeket a szakemberek a beszélgetések során megfogalmaztak.

1. A szakemberek *felkészültek, de folyamatos továbbképzésüket, fejlődésüket nem érzik biztosítva*. Ezen a módszertani szakmai fórumok kiépítésével, és a *szakmai protokollok* részletes megfogalmazásával lehetne javítani.

2. A szakmai munkát illetően a *több eszközt és módszert használó, prevenció programok lennének a kívánatosak*. Ezzel szemben elavult és a hatékonyságát tekintve kétségesnek tartják az olyan kampány jellegű, egyirányú előadásokat, amelyek az iskolai 45 perces órákon, egyszeri információátadáson alapulnak.

3. Fontos és kívánatos lenne egy *monitoring rendszer kiépítése*. A minőségbiztosítás alapjait egy olyan kamara jellegű *érdekszövetség felügyelné, amely garantálna egy szakmai listát*. A piaci jellegre utaló szempontrendszer szerint a címetek, szakembereket, részletes módszertani leírásokat tartalmazó lista alapján könnyebben lehetne kiválasztani a *szolgáltatás célszerű, igényekhez alkalmazkodó formáit*.

4. *Alapvető igény, hogy jó kommunikációs stratégiával változtassunk a lakosságnak a prevenciós tevékenységről kialakult felfogásán*. Jelen pillanatban prevención a legtöbbben a drogprevenciót értik. Egybehangzó vélemény volt, hogy segíteni kell a fogalom értelmezésének kiszélesítését. *A prevenciónak csak egy szelete a drogprobléma, az értelmezésnek tehát a mentális egészségfejlesztés, a mindennapi társadalmi problémák kezeléséhez szükséges készségek területét is magába kell foglalni*.

5. A szülők szocializációs helyzete miatt hozzáállásuk gyakran kevésbé felel meg annak, amit a mai életvezetési helyzetek megkívánnának, ezért a prevenciós programokkal kapcsolatos elvárásaik is távol állnak a valóságtól. Sok esetben elhárítással élnek, és nemcsak a szülők, hanem a pedagógusok is. Ennek hátterében a részleges ismeretek vagy a politikai eszközként felhasznált dezinformációk is ott állnak. A szélesebb tartalommal megtöltött prevencióba vagy egészségfejlesztésbe *mindenképpen be kell vonni a szülőket és pedagógusokat is*.

6. *A programok kidolgozásának szektorközivé kell válnia*. Több szakembernek/szakterületnek is részt kell vennie a munkában. Ezt ma hátráltatja a *szociális szakma presztízsének gyenge mivolta, valamint az, hogy a szakemberek munkájához ellenérzések kapcsolódnak*.

7. *Az IKT eszközök nyújtotta előnyöket kihasználva ki kell építeni a szakemberek számára működtetett front office jellegű szolgáltatást*. Egy *internetes fórumon* zajló tapasztalatcsere kialakítása jelentős segítség lenne, nemcsak a munkájukat szétszórta végző szakembereknek, hanem a programok finanszírozóinak is, betekintést nyújthatna a szakmai munka fejlődésébe.

8. *A programok kivitelezése legfőbb színterének az iskolának kell lennie*, hiszen a gyerekekkel és családokkal való kapcsolattartás esetlegességét az oktatási intézetek tudják a legjobban kiküszöbölni. Megoldás lehetne a problémára, ha *megelőző foglalkozásokat lehetne beépíteni a NAT-ba, kötelező órakként*. Ezáltal biztosítani lehetne a programok folyamatosságát, állandó kapcsolattartást a gyerekekkel, tehát lehetőség nyílna a visszacsatolásokra, így a minősítő rendszer megalapozására.

*TANULMÁNYOK*

**Irodalomjegyzék**

- Barbour, Rosaline S. & Kitzinger, Jenny eds (1999): Developing focus group research: politics, theory and practice. London: Sage.
- Merton, Robert K., Marjorie Fiske and Patricia L. Kendall (1956): The Focussed Interview. New York: The Free Press.
- Paksi Borbála és Demetrovics Zsolt (2003): A drogprevenció gyakorlat megismerése. Bp., L'Harmattan Kiadó
- Rácz József (2001): Prevenció programok értékelése. Bp., ISM kiadványa
- Wodak, Ruth (1997) Gender and Discourse. Sage: London.

SZABADOS TÜNDE

## A fogvatartottak szociális kapcsolatrendszere

Az A. V. P. Hungary Közhasznú Egyesület munkatársaként 2002-től dolgozom börtönszociális munkásként. A börtönben szerzett munkatapasztalataimat a humánökológiai rendszerelmélet alapján igyekeztem feldolgozni. Az első részben általános információkat gyűjtöttem össze a fenti témában, melyet az interperszonális szint elemzése követ. A családi és az egyéb kiscsoportok szintjén a családi háttér elemzése mellett a családalapítás és a kapcsolattartási lehetőségek kaptak nagyobb hangsúlyt. Ezt követi a rendszerszemléletnek megfelelően a helyi közösségi, a kulturális és társadalmi hovatartozás szintje. Tapasztalataim szerint a fogvatartottak szabadulás utáni segítésében a legfontosabb a személyre szabott életvezetési tanácsadás, a munkaerő-piaci integrálódásra felkészítő programok valamint a munkalehetőség biztosítása. Valódi eredmények eléréséhez külső segítséget kellene nyújtani, egy összetett, az életük szinte minden területét felölelő program kidolgozásával.

*„Az ember nem a világot költi át, ami reménytelen és gyermeki vállalkozás lenne; inkább csak a maga viszonyát a világhoz, ami szintén nem egyszerű.”*  
Márai Sándor

A szociális munkások emberekkel, pontosabban szociális környezetben élő és egymásra hatással lévő emberekkel foglalkoznak. Gordon és Schutz (1982) írta le, hogy a szociális munka az a szakma, amely leginkább összpontosít az ember és környezetének kölcsönhatására.

A humánökológiai rendszer-elmélet (Welch, 1987) a szociális munka egyik kiindulópontja. Az ember társadalmi működését 7 szintre osztja. A szintek egymásra épülnek, koncentrált köröket alkotnak, s kölcsönös egymásra hatással működnek. Így könnyen megérthetjük az ember és környezete között fellépő kölcsönhatásokat. Közepén az ember áll, aki azonban nem pusztán passzív szemlélő, hanem aktív alakítója viselkedésének a környezet különböző szintjein:

1. Legelemből kör: az ember fizikai valóságában vagy testileg (szükségeimet ki kell elégítenem, biológiai lény vagyok).
2. Intrapersonális szint: az ember lelkileg, pszichés lényként (a gon-

dolkodás és az érzelmek szintje; fontos, hogy magammal milyen viszonyban vagyok, hogyan érzek és gondolkodom).

3. Interperszonális szint: az egyes emberek közötti interakciók (valaki beszél hozzám és én válaszolok, olyan emberek tartoznak ide, akikkel szoros kapcsolatban állunk, a kölcsönös egymásra hatás jellemző).

4. A családdal és más kiscsoportokkal tartott kapcsolatok (élünk valahol, azon belül van a családom és más közösségekkel is tartom a kapcsolatot).

5. Helyi közösségekben kialakított kapcsolatok rendszere (egy adott helyi közösséghez tartozunk: falu, város stb.).

6. Kultúra, intézmények szokásai, normái (közös kultúránk van).

7. A társadalom szintjén is tartozom valahová, állok egy szinten.

A szociális munka során tapasztalt problémák a személyen belüli, személyközi és környezeti rendszerek kölcsönhatásából jönnek létre. A rendszeren belüli működési zavarok azonban nagyon gyakran a többi rendszerre is hatással vannak.

Ha az alapvető fizikai szükségletek (étel, hajlék, biztonság) kielégítetlenek, akkor ezen a szinten nem jól működik a természetes támaszrendszer. Az intraperszonális szint jó működése esetén a közérzet és az érzelmek pozitívak, az önértékelés megfelelő. Probléma esetén azonban a hangulatok és érzelmek általában negatívak, vagy nem jól kontrolláltak. Önértékelési problémák jelentkezhetnek, gondok adódhatnak a problémamegoldó és a döntéshozó képességekben. Az egyéni értékrendszer is jelentősen befolyásolja az emberi viselkedést. A visszaeső bűnözők pszichológiai vizsgálata azt mutatja, hogy feltűnően sok közöttük a csak a máának élő, a mai cselekmény holnapi következményeivel nem számoló, infantilis vonásokat mutató személyiség. A börtönlakók értékrendjét célzó felmérések arra az eredményre jutottak, hogy ők is ugyanarra törekednek, mint a társadalom többsége. A különbség annyi, hogy a bűnözők ezeket a társadalmilag elfogadott célkitűzéseket társadalmilag nem jóváhagyott eszközökkel próbálják elérni. Ez a különbség az életmódban és a szemléletmódban egyaránt mélyreható következményeket vonhat maga után.

A két alapszinten felmerülő hiányosságok nagyban befolyásolják a rájuk épülő szintek minőségét, működőképességét, az emberi lét milyenségét.

Az A. V. P. Hungary Közhasznú Egyesület munkatársaként a börtönben szerzett szociális munka tapasztalataimat a fenti rendszerelmélet alapján igyekszem a későbbiekben összegezni, ehhez azonban először fontos lehet néhány általános információ a hazai börtönviszonyokról.

### A magyarországi börtönviszonyok

A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának adatai szerint a bírósági ítéletek száma az utóbbi években hatvanötzerről százezerre nőtt. Évente tizenkétezer embert ítélnak szabadságvesztésre. Hazánk 10 155 000 fős lakosságához viszonyítva magas a fogvatartotti létszám (16 710 fő, a

2003. november 6-ai adatok szerint). A 100 000 lakosra jutó fogvatartotti létszám (167) is kiemelkedően magas. A büntetés-végrehajtási intézetek befogadó képessége 11 310 fő, ami azt jelenti, hogy a 32 büntetés-végrehajtási intézet telítettsége jelenleg 147 százalék, ami az Európai Unió országai közül csak Görögországban tapasztalható. A börtönök túlszűfolt-sága növekvő problémát jelent Magyarországon. Jelenleg a börtönökben az intézmények befogadó képességénél mintegy 50 százalékkal többen raboskodnak (szemben az 1998/99-ben regisztrált 40 százalékkal). Az EU országjelentése megállapította, hogy „A magyar börtönök nagy részét a XIX. század második felében építették, és a rabokat gyakran a nemzetközi normáktól elmaradó körülmények között tartják. Az örök száma alacsony az őrizeteskhez viszonyítva.” (Magyarország. Országjelentés az emberi jogok érvényesüléséről, 2001.) Az Európai Börtön szabályzat olyan materiális és morális körülmények megteremtését írja elő a büntetés-végrehajtási intézményekben, amelyek között biztosítható az emberi méltóság tiszteletben tartása. Magyarországon még a kelet-közép-európai országokkal összevetve is igen magas a szabadságvesztésüket töltők aránya. Az Európa Tanács az utóbbi években különösen nagy figyelmet szentel a börtöntúlszűfolt-ság felszámolására. 1999-ben külön javaslatot fogadott el ebben a témakörben, s felhívta a tagállamok kormányait, hogy tegyenek megfelelő intézkedéseket a börtöntúlszűfolt-ság és a „börtönlakosság inflációjának” csökkentésére. A börtön-kapacitás fejlesztését az Európa Tanács nem javasolja, mert az ügysem jelentené a kérdés tartós megoldását; járható útnak tekinti viszont azt, hogy a szabadságelvonással járó büntetések kiszabását rendkívülivé tegyék. Ilyesmire a szándéka szerint csak az olyan súlyos bűncselekmények esetében kerülhetne sor, amelyeknél másfajta büntetés kiszabása egyértelműen inadekvát lenne. A szabadságvesztésnek egyetlen olyan bűnmegelőző hatása van, amely jól meghatározható. Bizonyos bűnözőkre vonatkozóan ugyan a bebörtönzés átnevelő vagy elrettentő hatása megehetősen kicsi, de a bűnelkövetés számát csökkenti és főként védi a társadalmat a bűnelkövetők egy jelentős részétől, hiszen amíg be vannak zárva, vagyis aktivitásukat ideiglenesen visszaszorították, nem követhetnek el bűncselekményt. A magyar büntetés-végrehajtási intézetek rendszere nem olyan differenciált, mint az Európai Unió tagállamaié. Vannak ugyan különleges biztonságu körletek, amelyek nagyjából megfelelnek a szigorúan őrzött, magas biztonságu európai intézetek követelményeinek, de ilyen intézetek nincsenek, csak intézet-részek. A legtöbb magyar intézetre a közepes biztonságu fokozatú minősítés a legjellemzőbb. A félig nyitott és a nyitott rezsimek – kivéve egy kecskeméti intézet-részt – hiányoznak a magyar büntetés-végrehajtási rendszerből. A szabadságvesztés végrehajtásának jelenlegi magyarországi gyakorlatában a fokozatok (fegyház, börtön, fogház) bírói ítélet által meghatározott zártsága érvényesül. Az uniós börtönrendszerek a hazai gyakorlattól működési filozófiájukban és az intézetek tipizáltságában is eltérőek. A fogvatartottak személyiségfejlesztésére, oktatására, szakképzésére, a családi kapcsolataik fenntartásának elősegítésére, ellátására, egészségük megőrzésére sokkal nagyobb figyelmet – és természetesen nagyságrendekkel magasabb pénzüsszegeket – fordítanak, mint a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben.

### Az interperszonális szint

A legtöbb ember általában megbirkózik az életében felmerülő problémákkal, részben a saját, pszichés erőforrásai, részben a környezet természetes támogatása révén. Vannak azonban olyan helyzetek, melyekben a természetes támaszok nem jönnek létre, összeomlanak, vagy nem megfelelően funkcionálnak.

Az interperszonális szint esetében ez azt jelenti, hogy hiányoznak az alapvető támaszt és szeretetet nyújtó kapcsolatok, vagy ezek a kapcsolatok destruktívak, ill. azokká válnak. Az érzelmi kötődések nem nyújtják a biztonság és az odatartozás érzését, ezért sérül a személyes értékesség érzete, zavarok keletkeznek az önértékelésben.

Figyelmet kell fordítanunk a negatív társadalmi támaszrendszerekre is, melyek hibás viselkedéseket idézhetnek elő, és nagy szerepet játszhatnak azok fenntartásában is. Ez a probléma a kábítószerfüggők és a fogvatartottak körében egyaránt felmerül.

A fogvatartottak vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a család, a társaság és a baráti kör alapvetően befolyásolja az egyén életútját, döntéseit. Amikor megpróbálkozik ezek felszámolásával, megriad attól, hogy egyedül marad, elveszíti a korábbi kapcsolatait, és ez akkor is riasztó számára, ha már felismeri azok visszahúzó hatásait. Amikor valaki eljut addig, hogy kilép a korábban beállt rendszerből, ezek a kapcsolatok a legritkábban maradnak meg vagy fordulnak át barátságba.

Magyarországon 31 büntetés-végrehajtási intézet működik, amelyből 14 végrehajtó ház, vagyis olyan hely, ahol az elítélteket tartják fogva. A fővárosban és 16 megyében ún. előzetes házak működnek, ahol az előzetes letartóztatottakat helyezik el. Három megyében nincs előzetes ház, ott a végrehajtó házakban tartják fogva az előzetes letartóztatottakat is.

A büntetés-végrehajtási intézetek lakói rendkívül zárt közösségben élnek, külső kapcsolataik beszűkülnek.

Az előzetes letartóztatásban lévők létszáma 1997 és 2001 között 378 fővel nőtt; a nem jogerősen elítéltek száma 315 fővel, a jogerősen elítéltek száma 3120 fővel emelkedett.

A fogvatartottak 12 százaléka nem fejezte be az általános iskolát, 52 százaléka csak a nyolc általánost végezte el. Az elítéltek legnagyobb létszámában a 29–39 éves korosztályba tartoznak, ezt követi a 25–29 éves korosztály. A 17 év alatti fiatalok (2001-ben 118 fő) vagy a 60 évnél idősebb (2001-ben 143 fő) fogvatartottak száma elenyésző. Az elítélteket legnagyobb számban az egy-két év időtartamú, továbbá az öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztési időtartamokra ítélték (Bökönyi István, 2002).

Az intézetekben fogvatartottak döntően a vagyon-, élet- és testi épség elleni erőszakos bűncselekményeket elkövetők kriminológiai csoportjához tartoznak. Egyre nő a fogvatartottak között azoknak a létszáma, akik a szervezett bűnözői körökhöz tartoznak, és bűnöző életmódot folytatnak. Ezen csoport nagysága 2002-ben mintegy 10 százalék.

A tények azt mutatják, hogy a magyarországi börtönökben igen szűkösen léteznek olyan helyek, melyek a fogvatartottak oktatását, képzését, sportolását, szakmai tevékenységét, művelődését, a napi egy óra időtar-

tamú szabad levegőn tartózkodását segítenék. Korábban működtek képző intézmények a börtönökben (általános iskolák, szakképző intézetek), de ma már egyre kevesebb az ilyen jellegű lehetőség. Az egyetlen szolgáltatás, amelyhez mindenki hozzájuthat, a börtönkönyvtár.

Mihelyt a foglyok rádöbbennek arra, hogy mit jelent korábbi szabadságuk elvesztése, kifejlesztenek és elfogadnak bizonyos életmódbeli szerepeket, hogy ezáltal pótolják veszteségeiket (Sykes, 1958).

A legnagyobb gond az, hogy az intim szférájuk szinte teljes egészében megszűnik. A zárkák leggyakrabban 4–20 fősek, és csak a legszükségesebb berendezéssel szerelték fel ezeket. Még ma is előfordul, hogy a WC nincs fallal leválasztva. Zárkánként általában egy televízió van. Az intézmények a jogszabály rendelkezései alapján egy héten két fürdési napot kötelesek biztosítani.

A fogvatartottak élete szigorúan szabályozott keretek között zajlik, s csak nagyon kevés helyzetben van döntési lehetőségük. Sokan úgy élik meg, hogy olyankor sem befolyásolhatják a saját életüket, nem hozhatnak döntéseket, amikor pedig a helyzetük személyes autonómiát követel. Ezért gyakran csak az adott pillanat a fontos számukra, annak szűkre szabott lehetőségeivel, mivel a múlt szorongató emlékeket idéz, a jövő pedig távoli és látszólag nem kiszámítható, különösen nem az előzetes letartóztatottak szeme előtt. Az emberek közötti viszonyok a fogvatartottak között nem kiegyensúlyozottak, a bizalom mint alapvető feltétel nincs jelen, s kapcsolataikat pillanatnyi érdekeik is befolyásolhatják.

A zárkán belül a zárkafelelős vezető szerepet tölt be, feladata többek között a rend megtartása, a szabályok betartatása, és az, hogy jelezze az általa ismert konfliktusokat, problémákat az intézmény vezetése számára.

A fogvatartottakra azonos szabályok vonatkoznak, de természetesen azonnal kialakulnak a hierarchikus (alá-fölérendeltségi) viszonyok közöttük, a fizikumok különbözősége, a börtöntapasztalatok, az eltérő agresszivitási szint, az érdekérvényesítési képesség, a kinti ismeretségek felhasználása, érvényesítése stb. alapján.

*B. R. egy vidéki kisvárosból származik. Elmesélte, hogy már többször volt büntetve, zárka- társai közül több embert kintről is ismer. Társai között vannak rokonok, akik azonos településről jöttek, ezért számára nem okoz gondot a beilleszkedés. Ha valakivel problémája van, tudja, hogyan kell intézni a dolgokat.*

*S. I. arról beszél, hogy bár ő a legidősebb a zárkában (57 év), mégis felső ágyat kapott, mert a többiek az alsók közül egyiket sem engedték át neki, pedig számára nehézséget okoz a mászás. Először van benn, igyekszik alkalmazkodni az írott és íratlan szabályokhoz, de a korkülönbségből, az eltérő érdeklődéséből és életformájából adódó nézeteltérések megviselik. Zavarja, hogy az ő rovására szórakoznak a többiek, ezért inkább keveset szól, visszahúzódik, egész nap alvást színlel vagy olvas, igyekszik elkerülni a konfliktusos helyzetek kialakulásának a lehetőségét is.*

*B. CS. szerint neki a rengeteg szabály és a zsúfoltság okozta a legtöbb problémát, azok után, hogy a külső kapcsolatai szinte teljes egészében megszűntek. Az addigi párja eltűnt, nem ír, beszélőre nem jön el, már a korábbi albérletükből is elköltözött. Ő könnyen elfogadja az új embereket, szerinte az állami*

*gondozott múltja miatt. (Gyermekvárosban élt, rövid ideig nevelőszülőknél is volt.)*

Fontos tényező, hogy az ítéletüket megkapták-e már, vagy még várnak rá, hogy dolgoznak-e, illetve az is, hogy milyen társaságban kaptak elhelyezést. Gyakorik a zárkák közötti költözések (egyéni kérésre, bűntársak esetén, szállítás miatt stb.). A rendszeres változtatások miatt sokan felszínesen ismerik ugyan egymást, de mélyebb kapcsolatok, valódi bizalomra épülő barátságok csak elvétve alakulnak ki.

A legtöbb négy szemközti beszélgetésen kimondva vagy kimondatlanul megfogalmazódik az, hogy „itt senkiben nem lehet bízni, nem lehet tudni, ki vanzer (besúgó) és ki nem, a hátad mögött mindig a fal legyen”. Buda Béla (Buda 1985:181) említi, hogy a félelem és a szorongás az empátiát csökkentő lélektani tényezők közé sorolható. Ez a két érzelmi állapot befelé fordulást idéz elő, elvonja a figyelmet, csökkenti az érdeklődést a másik iránt. Ebben az esetben a személy inkább kapaszkodni próbál, semmint alkalmazkodni másokhoz. Ugyanúgy csökkentik az empátiás képességeket a heves feszültségek, például az elzártság, zsúfoltság, az agresszív indulat, melyekkel az ember az azonnali szükséglet kielégítésre törekszik, s ez elvonja a figyelmét a másik emberről.

Az agresszió nyomán sérül a személyiség is. Előfordul öncélú agresszív cselekedet is, amikor a cselekvésnek semmi más okát nem adják, minthogy figyelmet akartak, vagy csak kárt akartak okozni. Gondot okoz ez a viselkedés azért is, mert nehezíti a mindennapi együttélést, kiszámíthatatlanságot sugall, és félelmet is kelthet másokban. Ezen megnyilvánulások egy része mindenképpen az elzártságra, az ingerszegény környezetre és a zsúfoltságra vezethető vissza.

A beszélgetések inkább az idő eltöltésére szolgálnak, s nem mindig cél egymás jobb megismerése. A zene és a társasjátékok (kártya, sakk stb.) valamennyire összekovácsolnak kisebb csoportokat, de ez is véletlenszerű, alkalmoszerű.

Kisebb cellákban esetenként van mód baráti kapcsolatok kialakítására, s akadt példa arra is, hogy kinti ismeretségek alakultak át szorosabb barátsággá, ez azonban ritkán fordul elő. Általános vélemény, hogy csak társak vannak, barátok nincsenek. A bizalmatlanság oka legtöbbször az, hogy a társak viselkedése kiszámíthatatlan. Gondolkodásukat, magatartásukat, másokhoz való viszonyukat döntően érzelmi, indulati tényezők határozzák meg. Érzéseik egyik nap még megegyeznek, de lehet, hogy másnap már ellenségesen viselkednek egymással, egy egyszerű konfliktus miatt. A fogvatartottak közül sokan azzal indokolják a befeléfordulást, hogy az esetleg kialakult baráti kapcsolat itt is csak átmeneti lehet, hiszen minden elítélt más időben hagyja el az intézményt, és ezután a kapcsolat általában megszakad. Az elítéltek szerint a szabadulás után mindenki a visszailleszkedéssel foglalkozik. A szakembereknek az a véleménye, hogy a barátkozás elkerülésével azokat a negatív érzéseket próbálják megelőzni, amiket az váltana ki, hogy csak egyikük hagyja el az intézményt. Néhányan arról számoltak be, hogy már csak azért is nehéz a gondolataikat mással megosztani, mert nincs olyan ember a környezetükben, akinek az összes problémájukat elmondhatnák, ezért mindig az ép-

pen aktuális problémák megosztásához, esetlegesen megoldásához kell megfelelő hallgatóságot találniuk.

A fogvatartottak célja az, hogy az időt minél kevesebb lelki fájdalom mellett lehessen eltölteni.

Vannak olyan emberek, akiket a többiek is kevésbé fogadnak el (hajléktalanok, meghatározott bűncselekmények elkövetői stb.) Ezek a személyek itt végképp peremre szorulnak, kirekesztetté válnak. Előfordulhat, hogy a zárkában lévő jobb pozícióban lévő személyek visszaélnék helyzetükkel, kihasználják, közökeletű szóval „csicskáztatják” őket.

A szenvedélybeteg fogvatartottak fokozottabb odafigyelést igényelnek, amire a BV-intézetek dolgozóinak nincs idejük, kapacitásuk, ameltett ők nem rendelkeznek az ehhez szükséges szakismeretekkel. A szenvedélybeteg számára a relaxáció elsajátítása, az egyéb stressz-kezelési módszerek megismerése, begyakorlása és a prevenciós lehetőségek jelenének nagy segítséget.

A hagyományos egyházak képviselői már az 1800-as évek közepén jelen voltak a börtönök életében, de ilyen irányú tevékenységüket az 1950-es évektől erősen korlátozták. A rendszerváltás után ezt a hagyományt újjá élesztették. A lelkeszi szolgálatok igény esetén csomagokat küldenek, felkeresik a családtagokat, és segítséget nyújtanak lelki gondjaik megoldásában. Fontos feladatuk a hagyományos értékrend közvetítése. Ha ezt igénylik, igyekeznek összetartani a családokat. Tartanak esküvőket, kereszteleket is a börtönökben. A tényleges családi kapcsolatokkal nem rendelkezők számára lehetőséget teremtenek kinti kapcsolat kialakítására, így fenntartható az érdeklődés a külvilág iránt, s emellett konkrét anyagi segítséget is kaphatnak tőlük a fogvatartottak. Egyes esetekben a szabadulás utáni szállás és munkalehetőség biztosításában is szerepet kapnak.

Egyre több civil szervezet munkatársa, vallási csoport képviselője jár be a börtönök lakóihoz. Foglalkozásokat, tréningeket, szabadidős programokat, ünnepeket szerveznek, színesítik a fogvatartottak szabadidős tevékenységeit, lehetőséget adnak új kapcsolatok teremtésére, más szemléletek megismerésére, vagy csak az idő másféle eltöltésére.

Ezt azért tartom fontosnak, mert így a rendkívül beszűkült kapcsolatok mellett is nyílik új lehetőség számukra, és a börtön személyzete mellett civil emberekkel is találkozhatnak.

Az ügyvédi beszélők is megszakíthatják a mindennapok egyhangúságát, bár a fogvatartottak kb. 70 százaléka nem találkozott a védőjével a jogerős ítéletet követően, és kb. ugyanennyien nem is keresték a lehetőséget. A jogerős elítélést követően háromnegyedük vélte úgy, hogy a védője semmit nem tett az érdekében (Fenyvesi 2002). A dolgozó fogvatartottak számára kevésbé unalmas a mindennapi bezártság, emeltett fontos az is, hogy így dicséretet kaphatnak, valamint „spájzolás” lehetőségük is van. Meg kell említeni azonban azt is, hogy a munkalehetőségek a gazdaságban végbement változásokkal egyezően a börtönökben is csökkentek. A börtönökben végezhető munka elsősorban rosszul fizetett fizikai munkát jelent (pl. labdavarrás, cipőkészítés stb.)

A börtönben eltöltött idő a fogvatartottak személyiségében is megjelenő negatív hatása a kiszabott évek számának emelkedésével egyre nő.

A büntetés-végrehajtási intézetek lakóinak mintegy 40 százaléka első bűntényes, ezért különösen fontos Gönczöl Katalin megállapítása, mely szerint a bűnisméltés veszélye csökken, ha az első bűntényes nincs kitéve a börtönártalmaknak. Erre a problémára jelenthet megoldást az alternatív büntetések alkalmazása.

### A család és az egyéb kicsoportok szintje

A család sajátos kapcsolati és szociális szerkezet, struktúra. A családot optimális esetben egyfajta viszonylagos állandóság, tartósság, és bensőségesség jellemzi. Sok olyan szükséglet van, amely jórészt csak tartós kapcsolatban elégíthető ki. Ilyen értelemben a család támogató rendszerként működik. Ez a támogatás a tagok saját képességeire támaszkodik, s arra serkenti őket, hogy képesek legyenek helyzetüket áttekinteni, uralni. Az így működő család tagjai folyamatos fejlődés részesei.

A család és más kicsoportok melegséget, a valahová tartozás érzését nyújtják, problémák esetén pedig támaszt jelentenek. Olyan támogató rendszerről van szó, amelyben az egyének, a családtagok, a rokonság kölcsönös, egymás iránti elkötelezettsége a meghatározó. Ha hiányzik a család, nincs olyan közeli hálózat, amihez az egyén fordulhat, amikor erre szüksége lenne.

Vannak azonban olyan családok is, melyek inkább kedvezőtlen hatást gyakorolnak az egyénre (problematikus felnőtt minták, gyakori nyílt agresszió, folyamatos konfliktushelyzetek, örökös bizonytalanság stb.).

Ebben a részben a kibocsátó családról, az elítéltek által alapított családok jellemzőiről, az időlegesen családfenntartó nélkül maradt családok sajátosságairól, a kapcsolattartási lehetőségekről szeretnék szót ejteni.

A hagyományos kriminológiai megközelítés a bűnelkövetővé válást a társadalmi feltételek és a személyes körülmények együttes hatásának eredményeként értékeli. A negatív családi körülményeknek (ingatag családi bázis, feszült légkörű, konfliktusokkal terhelt családok, felbomlott kapcsolatok, szocializációs zavarok, mikrokörnyezeti ártalmak, szegénység stb.) nagy szerepük van a bűnözővé válásban.

A klasszikus büntetőjogi iskola mellett a pozitivista kriminológiai nézetek hatására a 20. században másik végletként a preventív igazságszolgáltatási szemléleten alapuló elméletek alakultak ki. E nézetek szerint a bűnös emberi magatartások körében is törvényszerűségek uralkodnak, így a bűnözésnek is objektív okai vannak, amelyek kölcsönhatásban vannak az ember pszichikus sajátosságaival, és az ítékezés során ezeket az egyéni adottságokat is figyelembe kell venni. Ezek az elméletek a bűncselekményeket, így az elkövető magatartását is determinálnak tekintik, tehát a bűnmegelőzést sem a megtorlással, hanem az elkövető „pozitív formálásával” tartják elérhetőnek.

A társadalmi és erkölcsi szocializáció elsődlegesen a családban zajlik. A család kezében van annak kulcsa, hogy kizárja, vagy éppen kiváltja, előidézze a gyermekkori bűnözést. Ha a családban túl sok a zavar, arra a gyerek éppen nyugtalansággal és bizonytalansággal, szorongásokkal fog reagálni. Ezeket a negatív érzéseket pedig többnyire deviáns cselekedet-

tekkel tudja csak levezetni (pl. utcai bandákhoz verődik, alkalmazkodik azok szubkultúrájához, normáihoz, a feloldás vágyával drogokhoz nyúl stb.).

A bűncselekményt elkövetett fiatalok gyermekkorának tanulmányozásakor a következő sajátosságokat figyelték meg:

- érzelmi kielégítetlenség: a gyerekek folyamatosan azt tapasztalták, hogy érzelmeiket csak futólag, vagy még úgy sem viszonzják. Ennek következtében az érzelmi életük fokozatosan elsivárosodott
- a kötődési igény kielégítetlensége: kevésbé tudják realizálni kötődési igényüket, felületesen hallgatják meg őket a szülők
- a védettség hiánya: a szülők többnyire saját gondjaikkal vannak elfoglalva, ezért érzelmileg fokozatosan elhidegülnek, így a gyerekek az alapvetően igényelt védettség hiányát élik át
- a társas igény kielégítetlensége: az előző folyamat következménye, hogy a korábbi hiányokat a kortárs közösség sem tudja kielégíteni. Jellemzően az iskolában is kudarcok érik őket, ezért csellengeni kezdenek.

A gyerekek általában 13–16 éves korukra telítődnek a lelki kielégítetlenségekkel és az azok során felgyülemlett agresszióval, így előfordul, hogy a számukra elviselhetetlen környezetből elmenekülnek. Ám így talajtalanná válnak, érzelmileg labilisak lesznek, könnyen elfogadják az idegenek közeledését, és kiszolgáltatottak lesznek bármilyen csábításra.

„Alfaro kutatásai azt mutatják, hogy az erőszakot elszenvedett gyerekek jelentős része válik bűnözővé. Más kutatások szerint (Harrison, Hoffman) a szexuális erőszakot átélt gyerekek nagyobb része hajlamosabb a bűnelkövetésre, mint kortársaik; később pedig maguk is nagy számban válnak szexuális bűncselekmények elkövetőivé” (Fekete Bernadett 2002).

#### a) A családi háttér

A családi hátteret, értékrendet, jövedelmi viszonyokat, életstílust és életmódot illetően a fogvatartottak meglehetősen eltérő csoportokat alkotnak.

Általános jellemzők:

- alacsony iskolai végzettség a családban és a saját pályában is
- kisebbségi származás
- kulturális és mentalitásbeli különbségek
- deprivált helyzet (szociális, társadalmi, gazdasági, érdekérvényesítési dimenziókban)
- zavaros családi háttér
- szocializációs defektusok
- kóros személyiségfejlődés
- szenvedélybetegség a családban
- társadalmi előítéletek negatív hatásai

Ezek a jellemzők a többségre érvényesek, ám mégsem szabad általánosítanunk: egyéni eltérések, sajátosságok mindig megjelennek.

A nyolc általánost vagy annál kevesebbet végzetek aránya nagyon magas (kb. 64 százalék). A szakmunkás végzettség a kisebbség tagjainál a legalacsonyabb. Az érettségivel vagy magasabb végzettséggel rendelkezők csak nagyon kis létszámban fordulnak elő.

A fogvatartottak a velük folytatott beszélgetések során nagy számban tettek említést arról, hogy családjukban hiányzott a stabilitás, gyakoriak voltak a konfliktusok. Gyakran primitív lakáskörülmények között éltek (tanya, telep stb.). A szülők esetében is jellemző az alacsony iskolai végzettség, a bizonytalan egzisztencia. A szegény családoknál jellemző a több család együttlélése – a szülőkön kívül a felnőtt testvérek is itt élnek. Munkalehetősége általában az apának volt (ingázás vagy helyi idény- és alkalmi munkák), az anyára a házimunka és a gyermeknevelés hárult. A gyerektől sok esetben feltétlen tiszteletet vártak a szülők. A testi fenytésről mint fegyvelmező eszközről mindannyian említést tettek.

A romák közül többen éltek valamelyik szülőjük nélkül, gyakran már korábban elveszítették őket. Ennek oka lehet az is, hogy gyakoriak voltak a fiatalon létesített házasságok, élettársi kapcsolatok. Feltételezésem szerint a másik ok az, hogy ha az apák dolgoztak, általában csak a családtól távol tudtak munkát vállalni. Köztudomású, hogy a nehéz fizikai munka romboló hatású az egészségre, s hogy az elítéltek korábban nagyon gyakran egészségkárosító életmódot folytattak (dohányzás, nem megfelelő táplálkozás stb.). Eltérőek az arányok a csak állami gondozottak jelenlétében is. A romák közül már az életük első hat évében is többen kerültek állami gondozásba. Ennek az okai a rossz szociális helyzet, a gyerekek betegségei, és más családi problémák lehetnek. A börtönnépesség kb. 10 százalékát adják a volt állami gondozottak. Sajátos csoportot alkotnak, hiszen általában lazák a kinti kapcsolataik, kötődési nehézségekkel terheltek, s rengeteg negatív élményük van.

*B. R. elmondta, hogy gyerekkorában a szülei együtt éltek. Gyakoriak voltak a viták a szülők között. Nagy családban nőtt fel, öten voltak testvérek, az unokatestvérek is a közelben éltek, napi kapcsolatot tartottak. A család férfitagjai közül többen ültek börtönben – ilyenkor a nagynénik, nagyszülők támogatták az egyedül maradt anyát. Egy évig a rossz szociális körülmények, valamint magatartási problémái miatt intézetbe is került. Jelenleg testvére és több rokona is előzetes letartóztatásban van.*

*B. CS. már születésekor állami gondozásba került, szüleit nem ismerte. Gondozói szeretettel, elfogadóan bántak vele, azonban azt a melegséget, amit egy család jelent, nem tudták pótolni. Szüleit 18 éves kora után sem kereste. Az egyik testvérét ismeri, de őt sem kereste börtönbe kerülése óta, mert szégyelli a helyzetét. Párkapcsolataiban szerinte hibát követett el, amikor túlzottan hitt már egy néhány napos kapcsolatban is. Az is problémákat okozott, hogy mindig többet állított magáról, mint amennyi a valóság volt és azután ennek az idealizált képnek próbált megfelelni.*

*T. J. a legkisebb gyerekként nagy korkülönbséggel született. Szülei kapcsolata megromlott, italozó életmódot folytattak, agresszívok voltak egymással és gyermekükkel is. Gyakran voltak anyagi problémáik, és nagyon rosszak voltak a lakáskörülményeik. J. kisgyerekként nagyon sokat betegeskedett; előfordult, hogy hat hónapot is kórházban töltött tüdő- és veseproblémái miatt. Nagyobb*

*testvéreivel nem volt igazán kapcsolata – azok még az ő kiskorában új családot alapítottak.*

*M. ZS.-t a nagymamája nevelte fel, ma is nála él egy kis faluban. Édesanyja korán szülte őt, kapcsolata ZS. apjával megszűnt, majd maga is elköltözött a nagyszülői házból, s új családot alapított. ZS. nagyon kötődik nagymamá-jához, kapcsolatuk mély. A családban még nem fordult elő, hogy valakit le-tartóztattak volna, ezért nagyon zavarja, hogy a nagymamát ilyen helyzetbe hozta a falu lakói előtt. Az anyjával tarja a kapcsolatot, de csak alkalomszerűen. Gondolt arra is, hogy miután kimegy, az anyjánál fog élni, így nem kell a falu előtt szégyenkeznie. Az anyja azonban nem mutatkozott fogadó-késznek.*

### b) Családalapítás

Saját családalapításuk a szüleikéhez képest kissé eltolódott. A fiatalon házasodás gyakran indikátora lehet a kirekesztettségnek, a teljes család szintjén. Elterjedtek az élettársi kapcsolatok. Párhuzamos kapcsolatok is előfordulnak, melyek – ha a feleség elfogadja – nem okoznak komoly fennakadást a család működésében, ám gyakran apró konfliktusok esetén is bármikor előjöhethetnek a ki nem beszélt vagy kényszerűen elfogadott helyzetből eredő feszültségek. A gyerekek felneveléséhez gyakran a nagyszülők is segítséget adnak. Lazább a férj–feleség viszony. A nők szerepe meghatározó a családon belül, mert az apa távolléte idején a gyermek eltartása valós gazdasági kényszerként jelentkezik. Előfordul, hogy a gyerekek intézetbe kerülnek. Ha a kisebb gyerekek intézetbe kerülnek, ezt úgy tekintik, hogy azokat „elvették” tőlük. Előfordul, hogy a nagyobb, főként serülő korú gyerekeiket gazdasági kényszerből vagy iskoláztatási gondok miatt maguk a szülők adják intézetbe. Ennek a családstruktúrára is hatása van: egyrészt gyengíti a család amúgy is veszélyeztetett kohézióját, felborítja a kialakult hierarchiát, másrészt a családon belül maradt gyermekhez képest hátrányos helyzetbe hozza az intézetben elhelyezettet. Amennyiben a gyermek rövid ideig volt a családtól távol, úgy visszailleszkedése kevésbé problémás.

A családi kapcsolatok ziláltságának okai lehetnek az alkoholfogyasztás miatt kialakult konfliktusok, valamint az ebből eredő anyagi romlások is. Nehézséget jelent, hogy nincs lehetőségük (lakáskörülmények, anyagi helyzet) a független életre, az elvonulásra, és intimitási igényük is csorbát szenved. A fogvatartottak jelentős hányada nem saját tulajdonú lakásban, hanem valamelyik családtagja lakásában, vagy egy bérelt ingatlanban él. A fogvatartottak nagy része családtagként szüleivel, rokonaival egy háztartásban lakik. Ezek a lakások kicsik a benne lakók számára, ezért a lakásokban nem alakulhatnak ki a lakásban különböző funkciójú helyiségek, s általában minden egyetlen térben zajlik. Együtt, egy szobában alszanak szülők, gyerekek, testvérek. Ott főznek, ahol alszanak, s ott kéne a gyerekeknek is tanulniuk. Ezekben a lakásokban többnyire nincsen folyóvíz, ezért nehéz megoldani a tisztálkodást. Ezért itt nem beszélhetünk a lakás berendezésének rendjéről, kulturális szokásokról. A bútorok olyanok, amilyenekkel a család éppen

hozzá tudott jutni. Ez nem kulturális választása – ez a szegénység kényszere. Általános probléma a lakások alacsony komfortfokozata is. Érdeemes belegondolni, hogy a bekerülése előtt a börtönben lévők mekkora hányada élt egzisztenciálisan függő, önállóan lakásviszonyok között. Külön háztartás esetén is nagy befolyással van az együtt élő családtagok életére a származási család norma- és követelményrendszere.

*R. I. mesélte, hogy másodszor van büntetve. Saját családjában nem volt börtönviselt. Feleségével összeköltöztek, az asszony családjánál laktak, két gyerekiük született. Feleségének testvérei kisebb lopásokat, majd rablásokat követtek el. I.-t is hívták, ő ment, „segített a családján”. Az első büntetése alatt a felesége mással állt össze, és született egy kisfia. I. szabadulása után az asszony visszament hozzá, kisfiát a másik férfi családja neveli. Öt évig nem történt semmi, éltek a mindennapi életüket, s tartotta magát ahhoz, hogy nem szeretne többet visszakerülni. Elhatározása az apósa haláláig tartott. Ekkor azonban a végtisztesség megadásához ismét pénzt kellett szerezni, a sógorokkal „együttműködve”. Bekerülése után felesége a szülőknél maradt a gyerekekkel együtt, az anyagi problémák azonban megviselték, és sok vitás helyzetet okoznak az együtt élő családtagok között. I. tart attól, hogy családja elveszti a fedelet a feje felől. Konfliktust okoz az is, hogy az asszony a testvérei segítségére szorul, de most ők is börtönben vannak.*

Ez a leírás jól példázza azt a tézist, mely szerint minél alacsonyabb társadalmi státusú valaki, annál gyengébb a kapcsolatrendszere, annál kevésbé számíthat a rokonok segítségére, hiszen azok is hasonló helyzetben vannak. Ez problémákat okozhat, vagy akár meg is szüntetheti a családok közötti együttműködést.

A család támogatásának feltétele, hogy meg kell felelni a közösség elvárásainak, I. ezért nem beszél a szülei és családja kapcsolatáról, hiszen a szülei a mai napig nem fogadják el a feleségét.

*R. K. jelenleg 19 éves. 16 évesen nősült meg, amikor már megvolt a gyerekiük. K. szüleinél éltek, akik gyakorlatilag eltartották őket. 2 éve van benn, azóta a felesége elhagyta, a gyereket K. szülei nevelik. Megérti a feleségét, mert fiatal, de nem fogadja el, hogy elhagyta a gyereket. Kb. nyolc hónap kellett ahhoz, hogy feldolgozza a történeteket. Szerinte ez a kapcsolat egyébként is felbomlott volna, mert az asszony már nem bírta az ő kimaradásait.*

*H. I. 20 éves, hat hónapja van előzetes letartóztatásban. Kinn néhány hónapja együtt élt egy lánnyal. Miután behozták, három hónap múlva már csak heti egy levelet kapott, majd egyet sem. A szüleitől tudta meg, hogy barátnője elköltözött.*

Általánosságban elmondható, hogy előzetes letartóztatás esetén a bizonytalanság és a találkozások hiánya vezet a kapcsolatok felbomlásához, letöltendő szabadságvesztésnél pedig a hosszú idő befolyásolja kedvezőtlenül a kapcsolatokat.

Egyes vélemények szerint a fogvatartottak mintegy 70 százalékát nem várja kinn család. Ez riasztó arány, hiszen ezek az emberek így a teljes

bizonytalanságba mennek ki a szabadulásukkor, és egyedül nagyon kevés az esélyük a visszaesés elkerülésére.

### *c) Kapcsolattartási lehetőségek*

Az egyik embernél akár egy rövid idejű szabadságvesztés is szétzilálhatja családi életét, alá-áshatja társadalmi helyzetét, tönkretelheti karrierjét, vállalkozását, egy másiknál viszont ugyanez a hajléktalanság ideiglenes megoldását, a fűtött elhelyezést, a meleg ételmezt, a megszokott társaságot jelenti.

Nagyon sok családi konfliktus oka, hogy attól félnek, partnerük nem várja meg őket, és felbomlik a családjuk. A családfő elvesztése anyagi problémát is jelent a család számára. Az idő haladtával a távolság lelki értelemben is növekszik a családtagok között. Nélkülük nőnek a gyerekek, nem tudnak részt venni a napi feladatok megoldásában. A fizikai közelség is megszűnik, s ez minden kapcsolatnak árt. A kint maradt családtagok előtt új kapcsolatok lehetőségei nyílnak meg. A fogvatartás hosszával arányosan emelkedik a kapcsolatok felbomlásának esélye is. Ennek csökkentésére a jogszabályoknak megfelelő kapcsolattartási lehetőségek adóttak. A beszélők alkalmával egyszerre több fogvatartott és családtag van jelen. Az intim dolgok megbeszélésére éppen ezért ez a lehetőség nem kifejezetten megfelelő. Az idő rövidsége is inkább a lényeges dolgok megbeszélésének kedvez. Ma már van lehetőség intim beszélőre is, ami megpróbálja oldani a fogvatartottakban felhalmozódott feszültséget.

Van olyan eset, amikor a fogvatartott valamely társa családtagjával ismerkedik meg az ilyen alkalmakkor, ezek a kapcsolatok azonban a sajátos körülmények miatt nem teljesezhetnek ki, így általában igen rövid ideig működnek, s főként levelezésben merülnek ki. Érdekes, hogy olykor ezeket a kapcsolatokat is élettársi viszonyként említik. Ennek talán az az oka, hogy az ilyen besorolás egyfajta rangot és biztonságot, a valahová tartozás érzését jelenti számukra.

A gyökértelen, kinti kapcsolatokkal nem rendelkező embereknek segítséget nyújthatnak a különböző missziók, civil szervezetek, lehetőséget adhatnak külső kapcsolatok kialakítására, a továbbcsúszás lelassítására.

A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet szabályozza a fogvatartottak kapcsolattartásának rendjét is.

Az elítéltek jogában áll levelezni a hozzátartozóival, valamint az általa megjelölt és a büntetés-végrehajtási intézet által engedélyezett személyekkel, s a levelek gyakorisága és terjedelme nem korlátozott. Legalább havonként látogatót fogadhat; ha a büntetés-végrehajtási intézet biztonsága ezt indokolja, az elítélt rácson keresztül beszélhet a látogatóval.

Az elítélt állampolgári jogai a kapcsolattartás vonatkozásában a következőképpen módosulnak:

– a levelezése – a hatóságokhoz és a nemzetközi szervezetekhez küldött levelek kivételével – a büntetés-végrehajtási intézet biztonsága szem-

pontjából ellenőrizhető, de az ellenőrzés lehetőségéről az elítéltet tájékoztatni kell;

– távbeszélő használatára az elítélt a büntetés-végrehajtási intézet lehetőségei szerint jogosult, de ez ellenőrizhető, s az ellenőrzés lehetőségéről az elítéltet tájékoztatni kell.

Az elítélt példamutató magatartásáért, a munkában elért eredményéért, a tanulásban tanúsított szorgalmáért, az elítéltek nevelésében való eredményes közreműködéséért, életmentésért vagy jelentős anyagi érték megmentéséért, súlyos veszély elhárításáért jutalomban részesíthető. Jutalmazási forma a soron kívüli látogató fogadása illetve a látogatási idő meghosszabbítása, rövid tartamú eltávozás, kimaradás.

A rövid tartamú eltávozás tartama évente fegyházban legfeljebb öt nap, börtönben legfeljebb tíz nap, fogházban és az átmeneti csoportban legfeljebb tizenöt nap, amely a szabadságvesztésbe beszámít. Ha az elítélt fizetett szabadsággal rendelkezik, az eltávozást a fizetett szabadságba be kell számítani.

Kimaradás annak az elítéltnak engedélyezhető, aki a szabadságvesztésből fegyházban legalább a büntetés tartamának felét kitöltötte, börtönben legalább hat hónapot, fogházban legalább három hónapot eltöltött, illetőleg akit átmeneti csoportba helyeztek.

A kimaradás tartama huszonnégy órát nem haladhat meg. A kimaradás idejére – az elítélt letétben lévő pénze terhére – a büntetés-végrehajtási intézet parancsnoka költőpénz kiadását engedélyezheti. Kimaradás elsősorban az elítélt családi kapcsolatainak fenntartása, a szabadulása után a munkahelyről és a lakásról való gondoskodás elősegítése érdekében engedélyezhető.

Az előzetesen letartóztatott a hozzátartozóival és – az ügyész ill. a vádirat benyújtása után a bíróság jóváhagyásával – más személyekkel levelezhet, legalább havonta egyszer fogadhat látogatót, és kaphat csomagot. Az előzetesen letartóztatott is fogadhat látogatót soron kívül, jutalomként.

Jelenleg az országban működő büntetés-végrehajtási intézetek nem képesek azt az uniós gyakorlatot érvényesíteni, amely szerint a fogvatartottakat abban, vagy – amennyiben erre lehetőség nincs – az azal szomszédos régióban kell elhelyezni, ahol szabadságvesztésük megkezdése előtt laktak, és ahol a hozzátartozóik élnek.

Magyarországon jelenleg a fogvatartott hozzátartozóira jelentős költségeket rónak a látogatásra utazások, és ez a családi, társas kapcsolatok lazulásához, megszűnéséhez vezethet, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ezek a családok elsősorban szociális transzfer-jövedelmekből tartják fenn magukat. Éppen ezért nagyon nagy jelentőségük a leveleknek és csomagoknak, mint a külső kapcsolatok kézzel fogható megjelenési formáinak. Levelezéseikre jellemző az erős érzelmek megjelenése, esetenként a vulgáris megfogalmazás. Jellemző lehet még az egyoldalú kommunikáció. A levelezés megszakadása kapcsolati problémákat, kiegyensúlyozatlanságot, a kapcsolat fellazulását, megszűnésének esélyét jelzi.

B. E.–vel az ismeretségiünk még a fiatalkorúak javítóintézetében kezdődött. E. jelenleg 20 éves. A családja nem tartotta a kapcsolatot vele, a távolság miatt. Levelet azért nem írtak, mert analfabéták. Így a kapcsolat egyoldalú volt, hamar meg is szűnt. E. főként a kinti barátnőjével levelezett, de a távolság és a több évnyi elzártság alatt ezek a kapcsolatok kifulladásra kerültek.

B. J. 21 éves. Kint együtt élt a barátnőjével, annak családjánál. Bekerülése után lassan egyre kevesebb levél érkezett, a látogatások a családja részéről megmaradtak, de a barátnője egyre kevesebbszer jelent meg, majd elmaradt. Levélben szakítottak. Az előjelek egyértelműek voltak, a család is beszámolt a kint alakuló új kapcsolatról. J. bízik abban, hogy ha kimegy, újra kezdhetik. L. Zs. állami gondozott volt, ott ismerkedett meg későbbi feleségével. Zs. családjához költöztek, egy szobában éltek. Gyermekük csecsemőotthonban volt elhelyezve. A fiú bekerülése után felesége rengeteg levelet írt az otthoni eseményekről, de főként arról, hogy a család már nem fogadja el, nincs semmilyen jövedelme, nem tudja mi lesz vele. (Korábban Zs. alkalmi munkáiból éltek.) A gyereket sem tudja látogatni. Több beszélőre sem jött el, anyagi gondjai miatt. Közben a család a feleség viselt dolgait írta meg. Zs. sokat gyötrődött amiatt, hogy vajon melyik a valós az egymásnak ellentmondó információk közül. Egyre inkább elbizonytalanodott. Kiderült, hogy feleségét a család „kitette”, az asszony napokig nem tudta mit tegyen, míg végül a jövedelem és az álláslehetőség hiánya miatt strichelésre adta a fejét. Zs.-t nagyon megviselték ezek a dolgok. Miután kiment, megpróbálta újrakezdeni a kapcsolatot, de ez nem sikerült. Lányával folyamatosan tartja a kapcsolatot, de megfelelő lakás és jövedelem nélkül nincs igazán esélye arra, hogy magához vegye. Új élettársi kapcsolatot létesített, gyereket várnak, ám szociális helyzetük azóta sem változott, így lehetséges, hogy ez a gyerek is intézetbe fog kerülni.

H. T. kinn a barátnőjével és a szüleivel élt közös háztartásban. Gyakorlatilag ő tartotta fenn a családot, a többiek csak segélyt kaptak. A barátnője gyereket vár, és egyre elkeseredettebb a rossz anyagi körülményeik miatt. T. is egyre feszültebb, attól tart, hogy a gyerek intézetbe fog kerülni, és pedig a születése után azonnal.

## A helyi közösség

A közösség iránti különös figyelem szükségességét az indokolja, hogy az emberek érdeklődése és képességei szerint tagolódó társadalom képtelen mindenki számára a nemzeti hovatartozást is érintő formákat és identitást biztosítani, s emiatt az etnicitás egyre nagyobb jelentőséget kap. Szintén törésvonalakat eredményezhet a vallási hovatartozás, a nyelv, és a nem.

Egyén és közösség kölcsönösen feltételezik egymást. Ebben a szemléletben nincs külön egyén és külön társadalom: csak egymáshoz való viszonyaikban értelmezhetők. Így például nincs tartalma a szegénységnek a gazdagság nélkül. A helyi közösség tagjai olyan módon élnek együtt, hogy nemcsak az érdekeik azonosak, hanem az alapvető létfeltételeik is hasonlóak.

Az emberi együttéléshez nélkülözhetetlenek a társadalom illetve a he-

lyi közösség által kialakított írott, vagy hallgatólagosan elvárt normák, az általuk megkívánt viselkedés.

A közösség tagjainak esetében a szabálykövetés nem elvont normákhoz való igazodást jelent, hanem mindig a szabályokhoz igazodó közösség igényeit, szükségleteit, fennmaradásához szükséges feltételeit tükrözi. Amennyiben egy közösség tagja megszegi ezen szabályok valamelyikét, akkor nem a „szabály ellen”, hanem a közösség ellen vétkezik. Tehát a normaszegésre adott reakálás kezelése elsősorban az egyént körülvevő közösség, és csak másodlagosan a külső hatalmak feladata.

Jól ismert jelenség, hogy a börtönök és más hasonló jellegű zárt intézmények lakói egy belső ranglétrát (státus-hierarchiát) állítanak fel maguk között. E belső társadalom értékrendje merőben eltér, legtöbbször ellentétes a hivatalos hatalom (törvények, büntetés-végrehajtás) által elvárt normarendszertől. A deviancia megfékezésére létrehozott intézetek között vannak olyanok – mint például a börtönök is –, amelyek állandósítják a deviáns jelenségeket. A fogvatartottakat egymástól elhatárolt, zárt csoportokba gyűjtik, s az így elkülönített emberek eltanulják egymástól a deviancia magatartásformáit. Éppen azáltal, hogy elkülönítik őket a társadalom többségétől, ki is provokálják belőlük ezeknek a magatartásformáknak a használatát.

A börtönviselt személy gyakran úgy tér vissza otthonába, hogy nem tapasztalhatja a normális életvitelhez szükséges, közösségi befogadási készséget. Semmi sem történik annak érdekében, hogy az egyénre ragasztott stigmákat megsemmisítsék. Ennek az a következménye, hogy a közösség tagjai nyugtalansággal és gyanakvással fogadják a börtönviselt személyt. Aki egyszer megbélyegzett helyzetbe került, az meglehetősen örökre viseli a stigmáit, a közösség nem fogadja vissza, ezért nem képes beilleszkedni többé. (Jó példa erre az oktatási intézmények elzárkózása a túlkoros, javítóintézetből szabadult fiatalokkal szemben, vagy az, hogy a rendőrség először a büntetett előéletű személyeket hallgatja ki az adott településen.) Erikson (2001) olyan ördögi körnek tekinti ezt, mint amelynek az önbeteljesítő jóslat az alapja. Ennek során a feltételezés erejétől valóságosság is válik, hogy a deviáns személy nem képes megváltozni. A feltételezés pedig azért erős, mert a kiszabaduló is meg akar felelni a közösség által róla alkotott képnek (hogy elfogadják őt), s a megfelelés igénye erősebb, mint a megváltozásé.

Az így kirekesztődött, kiközösített személy – mihelyt érzékeli kezdi a körülötte élő emberek viselkedésének megváltozását, elzárkózását és a mindenki számára életfontosságú személyi kapcsolatok gyengülését –, saját maga igyekszik olyan, új közösséget találni, amely befogadja, ahol megkapja a belső egyensúlyának helyreállításához és fenntartásához szükséges támogatást, elismerést. A büntetés, a rendőrség, a börtön, a szabadságkorlátozás, a sokféle hátrány életmódja részeivé válhatnak, élte olyan eszközeivé, amit a volt fogvatartott elfogad azokért az előnyökért, amelyeket a deviáns életmód jelent számára. A deviáns életmód gyakorlatát, ideológiáját, racionális elemeit és belső pszichológiai világát többnyire nem egyedül saját maga hozza létre, hanem más személyek készítik erre. Ezek az emberek helyet találhatnak olyan emberi közösségekben, amelyek sorsközösség jellegűek, és ahol új formában működ-

tetni tudják az ideálképzést, a normakövetést, a belső szabályozók kialakítását.

Vannak olyan közösségek is, ahol az élet velejárójának, már-már beavatásnak tekintik a börtönviseltséget. Ezeknek a szubkultúráknak általában redukáltak az emberi kapcsolati igényeik. Ezekben a közösségekben igen erős a hatalmi hierarchia, szigorúan racionális elveket követnek, ritkák a hosszú távú tervek, programok, kapcsolatok. Az egyén szerepe ebben a közegben a hatalomhoz való viszonyával (a közösségben elfoglalt helyzete) és a befolyásolás szerepköreivel (mennyire van szava az események menetére) jellemezhető. Az egyén tulajdonságai többnyire gunyoros elnevezésekben is megjelennek. A struktúra alakításában a testi-fizikai tulajdonságoknak meghatározó a szerepük, bár egy-egy „eszebb” személy a leleményességgel képes ellensúlyozni fizikai hátrányát.

Az ilyen közösségek tagjainak reintegrációja jelenti a legnagyobb nehézséget, mivel itt meghatározó a szemléletmód.

## **Kultúra**

Az egyén egy hagyományokon alapuló kultúra vagy szubkultúra részese, és ez a számára viselkedésmintát nyújt, különösen a döntéshozatalok időszakában. A gyors társadalmi változás kulturális vákuumot hoz létre, vagy a kultúra elsorvadását idézi elő.

Közismert tény, hogy valamennyi társadalmi osztálynak, rétegnek, csoportnak, foglalkozási ágának megvan a külön nyelve, a sajátos nyelvhasználat, amely az egyes szavakban, kifejezésekben is különbözik a köznyelvtől (Boross-Szűts 1990).

Jellemző, hogy a börtönlakók nagyon sok cigány eredetű nyelvi formát használnak, s elterjedt a szleng használata is. Az újonnan érkezett egy folyamatos beavatódás részese lesz, s megismeri a nyelvvel együtt az alkalmazkodás rendszerét is.

Beszédmódjukra a csípős, élénk stílus jellemző, amiben benne rejlik a beszélő személyisége, illetve a háttérkörnyezet feszültsége is. Sykes (1958) a börtönszlenget a kismizettek olyan nyelvének nevezi, mint amely önkínzó humorral telített. Ez nagyon találó megállapítás, hiszen a fogvatartottak nyelve valóban nem egyezik meg a jóízű viccelődéssel, inkább az akasztófa-humorra emlékezteti hallgatóját. A börtönélet átvészelését segíti ez a groteszk humor, melyben benne van mindennapi életük keserősége. Ezenkívül természetesen olyan szavak is szerepelnek a börtönnyelvben, melyekre valóban csak az egyszerű viccelődés jellemző, mindenféle élcs nélkül. Gyakori a gúnynevek használata a börtönben. A börtönben a gúnyneveket főleg a negatív tulajdonságok hangsúlyozása jellemzi.

A börtönben a fogvatartottak sajátos kulturális szférát alakítanak ki maguknak

A zenének nagy szerepe van az időtöltésben, szórakozásban. Gyakran énekelnek, gitároznak, kanalaznak együtt. Nagyon erősen jelen van a valóságosság. Lehetőségük van a vallásgyakorlatra, és bibliaórákat is rendszeresen tartanak a büntetés-végrehajtási intézetekben. Sokan rendszere-

sen olvassák a Bibliát. Ennek vélhetően azért van fontos szerepe, mert egyfajta megnyugvást ad, bűnbocsánatot vagy elfogadást hirdet. Az egyházak átlátható értékrendet közvetítenek, ezért a reintegrációban is fontos szerephez juthatnak. Tudjuk azt is, hogy sok esetben már a származási családban nagy szerepe volt a vallásnak, hitvilágnak. A babonák is elterjedtek. Minden negatív jelentésű dolgot figyelemmel kísérnek.

### A társadalmi hovatartozás szintje

A társadalmi-gazdasági biztonságot vizsgálva leszűrhetjük, hogy az érintettek többsége az alsó jövedelmi decilisbe tartozik. A háztartások összes jövedelmének jelentős hányadát teszik ki a gyermekekhez kötődő támogatások. Az egy háztartásra jutó gyermektámogatások összege nagyobb ott, ahol több gyermek él a családban – bár a növekedés a negyedik gyerektől kezdődően már minimális. Bevételek jelentenek az egyéb szociális támogatások, segélyek. A nők jelentős hányada gyeseen van vagy főállású anya, esetleg ápolási díjat kap. A családok nagy részében az alkalmi munkák is szerepet kapnak, ezek a jövedelmek azonban nem kiszámíthatóak, nem állandóak, színvonaluk nagyfokú bizonytalanságot jelent a család számára. A foglalkozás általában mezőgazdasági vagy építőipari fizikai munkát jelent, ami azt jelenti, hogy alkalmanként napi 10–14 órát dolgoznak, azután a munka befejezése után ismét következik a bizonytalanság. Ott, ahol van bejelentett munkahellyel rendelkező családtag, nagyobb a létbiztonság érzése, de ezt jelentősen befolyásolja az a tény, hogy ezek is minimálbért jelentenek.

Lakáskörülményeik az átlagnál rosszabbak, előfordul a hajléktalanság, rosszak, túlszűfoltak a lakások, a helyiségek egészségtelenek (sötét, szellőztetlen szobák, salétromos falak, rossz fűtés, komfort nélküli lakások). Lakásépítési lehetőségeik korlátozottak, arra is elsősorban falvakban, kieső, olcsó telkeken van lehetőségük, akkor, ha szociálpolitikai kedvezményt tudnak igényelni. A szociális bérlakásokhoz hozzáférniük szinte lehetetlen. (Kis településeken nem is akad ilyen.)

Az oktatási javakhoz való hozzájutási lehetőségük átlagos, s a felszerelések beszerzése megterhelő a család részére. Jellemző az alacsony iskolai végzettség, a szakmai képzettség hiánya. Az oktatással kapcsolatos kutatások kimutatták, hogy a marginális helyzetűek esetében csökkent az iskola, a tudás szerepe. Ez azért jelent nagy problémát, mert az aluliskolázottság szerepe a marginalizálódásban és a szegénység újratermelődésében jelentős.

Az egészségügyi lehetőségekkel otthon ritkán élnek, nem tulajdonítanak fontosságot ennek, gyakran nem is tudnak róla. Előfordul az is, hogy a kötelező szűrővizsgálaton sem vesznek részt. Ennek az is oka lehet, hogy gyakori probléma az iratok hiányossága (tb-kártya, személyi igazolvány).

Képességeik kibontakoztatására csak nagyon kevés lehetőségük van.

A közösségi szolgáltatások igénybevételére is kevés a lehetőségük, s a szervezett szabadidős rendezvényeken való részvételi arány alacsony a kinti életükben. A spontán vagy családi események azonban nem so-

rolandóak ide, mert azok a család szűkebb közösségi életének szerves részei.

A helyi segítő szolgálatok közül az elítéltek főként a polgármesteri hivatal dolgozóival kerülnek kapcsolatba. Előfordul, hogy ezeket az embereket, családokat a hivatalnokok problémásnak tartják. Jellemzően a szociális és a gyámügyi előadókkal, mint hivatalnokokkal állnak kapcsolatban. A gyerekek miatt (félelem az elvesztésüktől) ezek a találkozók feszült légkörűek, konfliktusokkal terheltek. Az intézmények mintha nem a család helyzetének javítására szerveződtek volna, s az ügyintézők ezen alkalmak során nem segítőként, hanem hatóságként, szembenálló felekként jelennek meg.

A gyermekjóléti és a családsegítő szolgálat munkatársai alkalmanként, látogatókként jelennek meg. Tulajdonképpen egyfajta ellenőrző, nyomon követő funkciót töltenek be, de valódi, hosszú távú és személyre szabott segítséget nem nyújtanak. Sok esetben tabuként kezelik a börtönéletet, így nehezítik az ezzel kapcsolatos érzések, élmények feldolgozását. Konkrétan erre a célra szerveződött programokról vagy intézményekről nem tudok, úgy gondolom, ha vannak is, az érintettek jelentős része szintén nem tud ezekről.

Munkalehetőségeik részben a képzettség hiánya, részben az előéletük miatt nagyon korlátozott, elsősorban nehéz fizikai munka vállalására van lehetőségük. A családok esetében ez azt jelenti, hogy nagyon kevés kereső van a családban.

## **A szabadulás után**

Tudjuk, hogy minél hosszabb a szabadságvesztés tartama, annál nagyobb az esély a kapcsolat felbomlására is. Az elítéltek 60–70 százalékát nem várja család a kikerülése idején, vagy azért, mert korábban sem volt családja, vagy azért, mert időközben felbomlott. Meg kell küzdenie a szabadulása után őt érő előítéletekkel is.

A szabadulás utáni speciális jellemzők: A családi, baráti kötelékek sok esetben már megszakadtak, de mindenképpen fellazultak a benntöltött idővel arányos mértékben. A büntetett előélet nehezen feldolgozható lelki terhet jelenthet, aminek következményei a teljes bezárkózáshoz vezethetnek. Nagyon fontos lenne az ilyen krízishelyzetben lévő emberek részére egy védett szálló létrehozása, esetleg egy védett munkaprogrammal összekapcsolva, ami megkönnyítené a visszailleszkedést, illetve segítséget jelentene abban az esetben, ha a kliens megpróbálna korábbi környezetéből kiválni.

A visszaesők aránya a férfiaknál 50 százalék, a nőknél 25–30 százalék. 82 százalék volt már büntetve, de ez nem börtönbüntetés volt, tehát nagy esélyük van a visszaesésre. A visszaesési hányados leginkább a bűnözői karriertől függ: annál magasabb ez a hányados, minél hosszabb az adott személy bűnözői előélete. A férfiak visszaesési hányadosa magasabb a nőkéénél, habár ez is leginkább az érintettek korcsoportjaival és a bűnözői előélettel áll összefüggésben.

A visszaesések száma a szabadlábra helyezés utáni első évben a legmagasabb.

Egyes országok (pl. Anglia és Wales) felmérési eredményei szerint az ítélet jellegének igen kicsiny a hatása a visszaesési hányadosra, így megállapíthatjuk, hogy nincs közvetlen kapcsolat az elkövetett bűncselekmény súlyossága és a visszaesési hányados között. Az igen súlyos bűncselekmények elkövetése utáni visszaesési hányados viszonylag alacsony. Nincs közvetlen kapcsolat az első ítélet alapjául szolgáló bűncselekmény és az utóbb elkövetett bűncselekmények jellege között. Ez feltehetőleg annak a következménye, hogy az egyes elkövetők egyaránt részt vesznek mind súlyos, mind pedig kevésbé súlyos bűncselekmények elkövetésében.

Az 1953-ban születettek angliai vizsgálata többek közt azt mutatta, hogy minél fiatalabb korban követik el a férfiak első bűncselekményüket, annál nagyobb a valószínűsége az ismételt elkövetésnek. A lányoknál a kor-tényezőnek nincs ilyen szerepe.

A férfiak fele és a nők kétharmada csak egy bűncselekményt követett el.

A férfiak 55 százalékának, a nők 80 százalékának egy évnél rövidebb a bűnözői karrierje.

A férfiak kriminális aktivitásának csúcsa 19 éves korukra esik, az 1953-ban született férfiak 11 százaléka követett el bűncselekményt 19 éves korában. (Kertész Imre, 2002.)

## Összegzés

A szabadságvesztésre ítélték nagy százaléka alacsony iskolázottságú, kisebbségi származású és súlyos szocializációs zavaroktól szenved. A szabadságvesztés végrehajtásának célja az, hogy a törvényben rögzített joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnak a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől. A bűnözés visszaszorításáért szigorú büntetésekkel fellépni kívánó kriminálpolitikából azonban hiányzik az átfogó, összetett szemlélet. Megáll a szigorú büntetéseknél, és nem gondolja át, mi lesz azután, hogy a szabadságvesztésre ítélt személy bevonul a börtönbe. A börtönökben nincs elég nevelői státus, nincsenek meg a lehetőségek és a források ahhoz, hogy a büntetés-végrehajtás tényleges reszocializációs tevékenységet fejthessen ki, vagy legalább azt biztosíthassa, hogy a családi és baráti kapcsolatok nélkül maradt szabaduló elítélt egy hónapig meg tudjon élni újabb bűncselekmény elkövetése nélkül. A börtönt, mint intézményt elviselhetővé kell tenni, hogy a további személyiségtorzulásokat megelőzzük, vagy legalábbis alacsonyabb szinten tartsuk.

A börtönviseltek visszailleszkedése a társadalomba a „börtönegyetem” befolyása, és a büntetés során romló családi kapcsolatok miatt nagyon nehéz. A szegénység, a büntetett előéletéből adódó munkanélküliség kilátástalan helyzetbe sodorja az egész családot. Az alkalmi munkák valójában nem sokat lendítenek a család anyagi helyzetén. Intézményi

lehetőségeik korlátozottak. A leggyakoribb intézményi kapcsolatuk a helyi családsegítő szolgálat és a polgármesteri hivatal szociális osztálya. A családsegítő szolgálat munkatársai azonban elsősorban tűzoltó-munkát végeznek, hatékonyabb perspektívát nem kínálnak a családok és az érintett személyek részére. Tulajdonképpen a túléléshez nyújtanak segítséget, sajnos azonban ez nem elég ahhoz, hogy életük emberibb legyen, és hogy a szegénységet ne reprodukálják azonos, vagy még alacsonyabb szinten. A szegénység, iskolázatlanság, munkanélküliség hatékony segítség nélkül a saját és gyermekeik életében is nagyon valószínűnek tűnik. A segély mint jövedelemforrás – amennyiben változás nem történik – az egyik biztos pont marad a családok életében.

Azok számára, akiknek a családi kapcsolatok megromlása, vagy hiánya miatt nincs hová menniük, fontos lenne a speciális szükségleteik miatt létrehozni egy intézményt, ahol a szállás mellett egyéb szükségleteiket is kielégíthetnék, s ez nagyobb védeltséget jelentene, mint a hagyományos hajléktalanszállók. Emellett itt a komplex programokat is végre lehetne hajtani.

Ahhoz, hogy valódi eredmények szülessenek, külső segítséget kellene nyújtani nekik; egy összetett, az életük szinte minden területét felölelő program kidolgozására lenne szükség.

Szükségesnek tartom a személyre szabott életvezetési tanácsadást, a munkaerő-piaci integrálódásra felkészítő programokat, és azt, hogy munkalehetőséget is tudjunk biztosítani számukra. Ehhez nagyon jól összehangolt foglalkoztatáspolitikai lépésekre van szükség.

Azt tudjuk, hogy a bűncselekmények száma a munkanélküliségi rátaival együtt növekszik, ez részben a munkanélküliség miatti anyagi hiányból következik, de csak részben, mivel a megfigyelések szerint legalább akkora szerepet játszanak ebben az olyan pszichológiai hatások, mint a kirekesztettség érzése és a neheztelés egy olyan társadalomra, amely nem biztosít lehetőségeket az emberek számára, hogy tisztességesen megkeressék a megélhetésre valót. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a társadalmi kohézió súlyosan sérül egy olyan társadalomban, amelyben szakadék tátong az embereknek az állással, megfelelő társadalmi háttérrel rendelkező többsége és a munkanélküli, sértett, hátrányokkal terhelt kisebbsége között. A magányosság fenyegető érzése talán pusztán pszichológiai jelenség, de az ebből következő kirekesztés ettől még nem lesz kevésbé reális. Ennek a témának az elemzése egy másik dolgozat témája lehetne.

Ha nem akarjuk, hogy a szabadságvesztés-büntetésüket töltők száma emelkedjen – ami pedig igen sokba kerül a társadalomnak –, a szigorító rendelkezésekkel egy időben ki kell alakítani a jelenleginél hatékonyabban működő alternatív (szabadságelvonással nem járó) szankciókat is.

## MAGYAR VALÓSÁG

Az alábbi táblázatok BVOP hivatalos honlapjáról (www.bvop.hu) származnak.

### A fogvatartottak iskolai végzettség szerinti megoszlása (2003. okt. 10.)

	Férfi		Nő		Összesen	
	Fő	%-ban	Fő	%-ban	Fő	%-ban
Analfabéta	162	1,03	54	5,20	216	1,28
1. osztály	26	0,16	16	1,54	216	0,25
2. osztály	98	0,62	13	1,25	111	0,66
3. osztály	126	0,80	18	1,73	144	0,86
4. osztály	258	1,63	33	3,18	291	1,73
5. osztály	299	1,89	32	3,08	331	1,97
6. osztály	618	3,91	42	4,05	660	3,92
7. osztály	644	4,08	49	4,72	693	4,12
8. osztály	8034	50,86	507	48,84	8541	50,74
9. osztály	19	0,12	0	0,00	19	0,11
10. osztály	40	0,25	1	0,10	41	0,24
Gyógypedagógiai intézmény	36	0,23	1	0,10	37	0,22
Ipari iskola	3714	23,51	101	9,73	3815	22,66
Középfiskola	771	4,88	71	6,84	842	5,00
Technikum	657	4,16	60	5,78	717	4,26
Középfiskola + ipari iskola	13	0,08	0	0,00	13	0,08
Főiskola	179	1,13	32	3,08	211	1,25
Egyetem	102	0,65	8	0,77	110	0,65
Összesen	15796	100,00	1038	100,00	16834	100,00

### A fogvatartottak létszáma (fő)

	1997. dec. 31.	1998. dec. 31.	1999. dec. 31.	2000. dec. 31.	2001. dec. 31.	2002. dec. 31.	2003. dec. 31.
Előzetesen letartóztatott	3 660	3 909	4 114	4 105	4 263	4 329	3 776
Elítélt	9 408	10 171	10 800	11 201	12 755	13 60	12 464
Kényszer- kezelt	165	173	181	173	194	192	184
Elzárásra beutalt	172	113	15	60	63	57	83
Összesen	13 405	14 366	15 110	15 539	17 275	17 838	16 507
Változás az előző évhez képest (%)	2,5	7,2	5,2	2,9	10,1	3,3	-7,5

### Telítettségi adatok

Büntetés-végrehajtási intézetek összbefogadó képessége	11 326 fő
Fogvatartottak létszáma (2003. dec. 31)	16 507 fő
Telítettség (2003. dec. 31)	145%
Fogvatartottak átlagos létszáma (2003)	17 172 fő
Átlagtelítettség (2003)	151%

### Irodalomjegyzék

- Amartya Sen: Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. Megjelent: *Esély*, 2003. 6.
- A szociális munka elmélete és gyakorlata. Szerkesztette: Hegyesi Gábor–Talyigás Katalin. Megjelent a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet gondozásában.
- Bencze Imre (1994): A magyar tolvajnyelv. Megjelent: *Börtönügyi Szemle*, 13/1: 129–32. o.
- Bondeson (1978): Az argó mint a bűnöző közösségbe illeszkedés mutatója. Megjelent: *Jogi Tudósító*, 9/7–8 (1978. április): 38–40 = *Belügyi Szemle*, 16/12 (1978. december): 121–122. o.
- Boross József–Szűts László: *Megszólal az alvilág. (A mai magyar argó kisszótára)*. Bp., 1990.
- Bökönyi István: Változások a magyarországi börtönnépesség összetételében. Megjelent: *Börtönügyi Szemle*, 2002. 1.
- Buda Béla (1985): *Az empátia. A beleélés lélektana*. Megjelent: Gondolat Kiadó, 1985. 185. o.
- Csepeli György (1997): *Szociálpszichológia*. Megjelent: Osiris Kiadó, 1997. 68. o.
- Darvas Ágnes–Tausz Katalin: A gyermekek szegénysége. Megjelent: *Szociológiai Szemle*, 2002/4.
- Erdődi Orsolya: Gondolatok a fogvatartott nők kezelésével, nevelésével összefüggő egyes kérdésekről. Megjelent: *Börtönügyi Szemle*, 2002. 1. szám
- Erikson Kai T.: *Önéfű puritánok (A devancia szociológiájának tanulmányozása)* Rácz József (szerk.): *Devianciák. Szabálykövet(él)ők és bajkeverők – Bevezetés a devianciák szociológiájába*. Megjelent: Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001.
- Fekete Bernadett: A társadalom és a humanitás válsága: a fülöp-szigeteki utcagyerekekről. Megjelent: *Esély*, 2002. 2. szám 58–83. o.
- Fenyvesi Csaba: A védő a büntetés-végrehajtásban Megjelent: *Börtönügyi Szemle*, 2002. 1. szám
- Gordon, W. E.–Schutz, M. (1982) *The Roles os Frames of Reference in Field Instruction* In B. W. Sheafor és L. E. Jenkins (ed.) (1987): *Quality Field Instructions in Social Work* 21–36. Longman, New York, 1982.
- Huszár László: Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. Megjelent: *Belügyi Szemle*, 1999/7–8.
- Kemény István–Janky Béla: A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. Megjelent: *Esély*, 2003. 6. szám
- Kertész Imre: *Miért zsúfoltak a börtönök?* Megjelent: *Belügyi Szemle*, 2002. 2–3. sz.
- Sykes Gresham M. (1958): *Rabok társadalma*. Princeton University. (Kézirat a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának könyvtárában, magyarra ford. Huszár László.)
- Takács Péter (1994): *Szlang*. *Börtönügyi Szemle*, 13/1 (1994. március)
- Welch, G. (1987) *An Integrated Approach to Social Work Practice*. In B. W. McKendrick (ed.) *Introduction to Social Work in South Africa* 152–176. Owen Burgess, Pinetown, 1987.

HÉRA GÁBOR – LIGETI GYÖRGY

## Igények és hiányok – informatika a szociális szférában

2004 szeptembere és 2005 májusa között a Kurt Lewin Alapítvány kutatócsoportja részt vevő megfigyeléseken, dokumentumelemzésen valamint interjúkon alapuló országos kutatást végzett a hazai szociális intézmények körében. A felmérés a szociális ellátórendszer informatikai felszereltségének, a humán erőforrás számítástechnikai ismereteinek és IT eszköz-használati szokásainak feltérképezését célozta. A vizsgálat az adatbiztonsági és adatvédelmi helyzet valamint a jelenleg működő adatkommunikációs és adatnyilvántartási rendszerek, gyakorlatok megismerését is lehetővé tette. Az alábbiakban a kutatás főbb tapasztalatait foglaljuk össze. A vizsgálat az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal támogatásával zajlott.

### 1. Ügyfélnyilvántartások – a papíralapú adminisztráció jellemzőinek összefoglalása

Habár több, számítógépes ügyfélnyilvántartási rendszer kiépítésére vonatkozó törekvéssel és gyakorlattal is találkozhattunk, az esetek döntő többségében még papíralapú adminisztráció jellemzi a szociális szolgáltatókat. A továbbiakban az ilyen rendszerek általános jellemzőit ismer-tjük.

#### 1.1 Nehezen átlátható nyilvántartások

A kliensek adatait tartalmazó, különböző formanyomtatványok az esetek többségében még papír alapúak. Ez elsősorban a szakellátás intézményeiben jelent komoly problémát, hiszen az egy gondozotthoz tartozó dokumentumok száma igen nagy lehet. A széles klienskörrel dolgozó szolgáltatók esetében *rengeteg helyet foglal el a dokumentáció.*

*„K: Ez mind papíron van nyilvántartva?”*

*V: Igen. Természetes. Ahogy mondtam. Annyi papír van, hogy nem tudom elmondani. Nem is tudok rá jelzőt. Szerencsére ez egy bank volt valamikor, és van egy óriási pánccélterme, úgyhogy oda zárjuk be. Nem lesz tűz marta-léka.” (Egy gondozási központ vezetője)*

Az intézményekben tett látogatásaink során megfigyelhettük, hogy a folyósokon, irodákban, pincékben és padlásokon található szekrények tömegében vannak elhelyezve a kliensek dossziéi. A széles klienskörrel dolgozó szolgáltatók esetében nemcsak az egyéni dokumentációnak, hanem a szociális törvények által szabályozott egyéb *nyilvántartásoknak a vezetése is problémát okoz.*

*„Most már lassan használhatatlanná válik. Viszont ha új könyvet nyitok, mert ez már betelt, és nem akarok úgy járni, hogy átvezetem az összes adatot, mert azért ekkor könyvet már nem tudok forgatni, akkor előbb-utóbb az történik, ami itt is van, hogy gyűlnek a füzetek meg a könyvek, és ha megkérdezik, hogy tudok-e valamit K. Pistikéről, akkor elkezdem nyálazgatni a papírokat.” (Egy családsegítő szolgálat gyakorló szakembere)*

Az esetek többségében – elsősorban a szakosított ellátási formák esetében – igen *hosszú időt igényelhet* ezeknek az anyagoknak a rendszerezése, a szociális szakemberek számára átlátható struktúra kialakítása. Mindez a koordinációt és a munkafolyamatok racionális összehangolását nehezítheti meg.

A nehéz átláthatóság nemcsak az intézmény dolgozói számára jelenthet problémát. Az állami *normatíva felhasználásnak* valós körülményei is *rejtve maradhatnak*. Ez természetesen nemcsak a papírlapú nyilvántartási szisztémával magyarázható, egy megfelelően kialakított digitalizált ügyfélnyilvántartási rendszer segítségével azonban ezek a problémák megoldhatóak lennének.

*„Na most a dolognak az is fontos lényege, hogy ugye vannak bizonyos szolgáltatások, amelyek azt bizonyítják be, hogy 500 db ember jár ide az intézménybe. Na most ha meglátsz te egy ilyen stócot, akkor azt az életben ki nem szűröd, hogy az valójában 25 db ember, aki az intézményben jár. Egy ilyen rendszerben az 500-ból 25 lesz, mert lesz egy fejléc, ami Nagy Józsefre szól, és hogyha Nagy József huszonötödszörre jön vissza az intézménybe, akkor az Nagy József marad, és nem a 126. kliens. Amit bizonyos statisztikákban, bizonyos szolgáltatásoknál, direkt nem mondom neked, mert ezért már többször megróttak, a 126. kliens.” (Egy minisztériumi illetékes)*

## 1.2 Magas költségek

A jelenleg tárgyalt adatnyilvántartási gyakorlatnak igen *magas a papírigénye*. Ennek, illetve ehhez kapcsolódóan a nyomtatásnak és fénymásolásnak a költsége is megterhelést jelent a szociális szolgáltatók számára.

*„A másik probléma az, hogy számítógépen egy csomó minden tud futni, mégis egy csomó papír adathordozó kell még mindig (...). Ezek az adatok pedig a töredékén elférnének mennyiségben, számítógépen. Mert ugye vannak olyan adathordozók, gondolok itt a CD-re, ha azt kiírják, akkor azon változtatni nem lehet, másrészt lényegesen kisebb helyen elfér. Szükség esetén meglehet nézni, vagy éppen ki lehet nyomtatni. De szerintem itt még nem tar-*

*tunk. Pedig lényegesen lecsökkentené az állam költségeit, mert ez rengeteg költség. (...) Rengeteg költség ez, rengeteg. Kinyomtatni, akár számítógéppel, a fénymásolás fenntartása rengeteg költség.” (Egy lakóotthon szociális segítője)*

A költségtényezők figyelembevételkor tekintettel kell lenni azokra a – nehezen számszerűsíthető – tételekre, amelyek az adminisztrálással és az adatkezeléssel töltött idő, az elegendő információ hiányában meghozott helytelen szakmai döntések és egyéb irányítási problémák miatt jelennek meg.

### 1.3 Sok az adminisztrálással töltött idő

A papíralapú ügyfélnyilvántartások kezelése nagyon sok időt elvesz az *effektív szociális munkától*, a rengeteg adminisztrálás tehát *rombolóan hat a szakember–kliens kapcsolat személyességére*.

Ennek a tevékenységnek az időigényessége nem (csak) a kliensek törzsadatainak vagy a szakmai munkához kötődő munkafolyamatoknak a dokumentációs igényével magyarázható; ezeket az információkat a papír- és számítógép-alapú adminisztrálás esetében is rögzíteni kell. Az *időigényesség inkább a redundáns információ-tartalmak* lejegyzésére és a *nehézes adatkezelésre* vezethető vissza.

Véleményünk szerint a digitális ügyfélnyilvántartási rendszerek kialakításával csak abban az esetben lenne csökkenthető az adminisztrálással töltött idő, ha azok használata egyben a papíralapú adatnyilvántartások megszüntetését is jelentenék. Ezzel a különböző ellenőrző szervek (módszertan intézet, közigazgatási hivatal, fenntartó stb.) által igényelt nyilvántartások digitális formájú számonkérési lehetőségére utalunk.

*„K: Miért kell kinyomtatni?*

*V: A szülővel a gondozási tervet alá kell iratni természetesen a gondozónak, az mindenképpen.*

*K: És a többi papírt miért kell?*

*V: Mert...ez a szóbeli megállapodás, hogy iratokat tárolunk, ugye nem lemezeket tárolunk. És amikor ellenőrzést kapunk, nem érdekli őket, hogy számítógépen megvan, ők a kinyomtatott papírt nézik. A forgalmat is, mindent ki kell nyomtatnunk, pedig kezelhető, le van írva, hogy kezelhetjük számítógépen, sőt, a macis lapokat is kezelhetjük számítógépen, de azokat is ki kell nyomtatni.” (Egy gyermekjóléti szolgálat gyakorló szakembere)*

Ennek a témakörnek a kifejtése már továbbvezet minket a digitális aláírás kérdésköréhez. Amíg az egyes kérelmeket, értesítéseket, formanyomtatványokat és adatlapokat az aláírás szükségessége miatt ki kell nyomtatni, addig nem valósítható meg az ügyfélnyilvántartási rendszerek teljes digitalizálása. Az eddigiekben tárgyalt dokumentációs feladatoknak a számítógépes rögzítése teljes mértékben csak a digitális aláírás rendszerbe adaptálásával lenne megoldható.

#### 1.4 Nem egyértelmű jogszabályi környezet

A szociális szakemberek a jogszabályok értelmezése révén *nem kapnak egyértelmű információt* a kitöltendő adatok, az alkalmazható formanyomtatványok körére vonatkozóan. A szociális szolgáltatók munkatársai számára a változó törvényi háttér értelmezése, a megszűnt és újraszerkesztett adatlapokban megjelenő változások nyomonkövetése sok nehézséget okoz<sup>1</sup>; a jogszabályok és a különböző formanyomtatványok közötti eligazodáshoz szakmai háttértámogatás szükséges. Ez a probléma hatványozottan jelenik meg azoknál az intézményeknél, amelyek – elsősorban a rossz anyagi háttér miatt – se internetkapcsolatra, se Magyar Közlönyre vagy CD-jogtárra nem tudnak előfizetni, és a módszertani intézetekkel sincsenek kapcsolatban.

### 2. A számítógépes ügyfélnyilvántartások jellemzői

Ebben a fejezetben a részt vevő megfigyelések során megismert – kevés számú – számítógépes ügyfélnyilvántartási rendszerek ismerveiről olvashatnak. Mint látni fogjuk, az ilyen fejlesztést megvalósító intézmények között többségben vannak az illegális szoftverekkel és elavult hardverparkkal dolgozó szervezetek. Az informatikai beruházásokra a szociális szolgáltatók csak nagy nehézségek árán tudnak forrásokat elkülöníteni, pedig ezek a – jelenleg szigetszerűen kialakult – rendszerek a hatékonyságot, a precizitást és az adminisztrációs idő csökkenését eredményezhetik.

#### 2.1 Illegális szoftverek – gyenge hardverpark

A szűk költségvetési keretből gazdálkodó szociális intézmények csak *nagy nehézségek árán tudnak informatikai beruházásokat végrehajtani*. A hardver eszközök beszerzése mellett – talán komolyabb anyagi megterhelésként – a *legális szoftverek* megvásárlása jelent még problémát. Tapasztalatunk szerint, ha intézményvezetői szinten meg is fogalmazódik az informatikai beruházásokkal szembeni igény, a forráshiányos szociális intézmények csak ritkán, komoly átcsoportosítások vagy pályázati források felhasználásával engedhetik meg maguknak az ilyen jellegű kiadások finanszírozását.

*„K: A gépeket miből vették?*

*V: Mindenhonnan. Pályázatok, belső átcsoportosítás. De ezt kifelé nem mondhatom. Van olyan is, hogy az ügynevezett szponzori tevékenységben az ismeretség alapján azt mondja, hogy az X cég ad nekünk egy ilyen számítógépet. Még olyat is, ami nem új, de nekik már nem kell. Na most azt is már*

<sup>1</sup> Interjúink során a szociális szakemberektől mindig elkértük az általuk használt adatlapokat. Az összegyűjtött formanyomtatványok között sok olyat találtunk, amit az adott szolgáltatásban dolgozónak nem kéne kitöltetnie a kliensekkel.

*jó lenne lecserélni. A modern kornak megfelelően. Nézze meg, ott is vannak ilyen régi kis monitorok, ezeket még a Tanácsköztársaságban végezték ki. De program is kéne. Mert a programokat azt mi vesszük. Azt nem kapjuk meg. Kitől kapnánk meg? Akár gazdasági, akár szakmai, akár egyéni programot akartunk, azt mind meg kellett venni. Na most azt Ön tudja, hogy az nem egy olcsó dolog. Nem tudunk megvenni sok mindent, mert nincs pénzünk, kell nekünk a zsozsó, de program kell, mert tudjuk használni.” (Egy átmeneti elhelyezést nyújtó intézmény vezetője)*

Az informatikai rendszerek hatékonysághoz, precizitáshoz és az adminisztrációs idő csökkentéséhez vezető tulajdonságait már az esetek döntő többségében elismerték az intézményvezetők. A szolgáltatók fenntartásához és működtetéséhez szükséges források előteremtésének prioritása, a szűkös költségvetési keret miatt azonban az intézmények csak ritkán tudnak elkülöníteni pénzt informatikai beruházásokra.

Az anyagi problémák miatt a forráshiányos szervezetek sok helyen illegális szoftvereket futtatnak a számítógépeken. Az internetkapcsolattal rendelkező számítógépek védelmi rendszerét is ingyen letölthető, vagy illegális tűzfalak, vírusvédelmi programok alkalmazásával oldják meg az intézmények.

A munkafolyamatok és az ügyfélnyilvántartás területét digitalizálni szándékozó intézményvezetői törekvéseknek a régi számítógépeknek a meghibásodási problémával is szembe kell néznie.

*„K: Annak, hogy papíron is rögzítik ezt a házilag vezetett nyilvántartást, ennek van valami oka? Tehát volt már valami rossz tapasztalat?*

*V: Volt. Szerintem ez a gép hibája volt, a másik számítógép már kétéves. Valószínű, hogy nem a gondozó programnak, hanem a számítógépnek magának a hibájából. Ha ide kerül majd az egész alapellátás irányítása, koordinálása, kénytelenek leszünk legalább még egy új számítógépet venni, illetve ezt lecserélni. Kőbaltával nemigen lehet a világűrbe repülni.” (Egy szociális gondozó)*

Az esetleges adatvesztések mellett az elavult hardverparknak további hátránya, hogy a számítógépek nehéz kezelhetőségével, a kompatibilitási problémákkal és a csak lassan futó alkalmazásokkal találkozó felhasználók kevésbé motiváltak az informatikai rendszerek megismerésére és hatékony kezelésére.

Habár a szociális szféra IT eszköz-parkjára az elavultság jellemző, bizonyos szervezeteknél – így a családsegítő szolgálatok adósságkezelésénél – új, jó teljesítményű számítógépek találhatóak. Ugyanez mondható el intézményen belül a vezetők kezelésében lévő PC-kről is.

## 2.2 A jogszabályi háttér hiánya

A számítógépes nyilvántartások kiépítésére és használatára törvényi szinten semmilyen irányelv vagy előírás nincs megfogalmazva, s ugyancsak hiányzik a konkrétan ilyen jellegű feladatokat ellátó és koordináló szervek

kijelölése is. A szociális intézmények tevékenységét, munkáját, nyilvántartásai gyakorlatát szabályozó törvények és rendeletek szövegében még utalás sincs az informatikára vonatkozóan, azok még a papíralapú adminisztráció szempontjai szerint készültek el. Jól mutatja ezt a hiányosságot, hogy a szociális szakemberek által használt adatlapok nem érhetőek el digitális formában. Az internetkapcsolatot kiépített vagy CD-jogtárra előfizetett szolgáltatók munkatársai csak a szövegszerkesztőbe való másolást, majd ennek a dokumentumnak a szerkesztését követően tudják használható formában kinyomtatni a munkájukhoz szükséges formanyomtatványokat.

### 2.3 Szigetszerűség

A számítógépes adatrögzítés kereteinek kialakítása során általában egy, az átlagosnál jobbnak mondható számítástechnikai ismeretekkel rendelkező szociális szakember tanácsaira, ötleteire hagyatkoznak az intézmények vezetői. Ezek a munkatársak esetenként saját rendszereket építenek ki, habár ilyen jellegű munkájukért az esetek többségében külön juttatást nem, vagy csak elvértve kapnak. A szociális területen dolgozó szakemberek az ügyfélnyilvántartási rendszerek kialakítása kapcsán saját tapasztalataikra, a munkafolyamatok kapcsán kialakult igényeikre támaszkodhatnak.

*„K: Ön tehát ért hozzá?*

*V: Hát igen, kicsit. Fabrikáltam. Nem SQL-ben írtam a programot, hanem a táblát a Windows vagy Access kezelőfelülettel összebarkácsoltam. Számolgatni még nem tud, de az adatokat nyilvántartja, az majd egy külön műsor lesz, hogy a nekünk kellő adatokat majd kihámozzuk belőle.” (Egy nappali ellátást nyújtó intézmény szociális munkása)*

A felkeresett intézmények gyakran ezeknek a „szociális informatikusoknak” a segítségével kialakított, más és más szisztéma szerint működő rendszerekkel rögzítik az adatokat, hiányoznak tehát az egységesítő informatikai alkalmazások; az egyes digitális nyilvántartási gyakorlatok „szigetszerűen”, ad hoc módon alakultak ki. A szigetszerűséget erősíti, hogy a piacon számtalan, a szociális intézmények számára kialakított szoftver érhető el.

Az alapos informatikai háttértudás hiánya miatt azonban ezek a rendszerek az esetek döntő többségében nem képesek felvállalni egy hatékony, minden szempontot kielégítő szoftver feladatait. Ezeknek a rendszereknek az adatbiztonsága megkérdőjelezhető, ráadásul a számítástechnikai munkatárs távozása esetén a már meglévő rendszereket az intézmények nem tudják tovább fejleszteni, a megváltozott igényekhez és körülményekhez igazítani.

### 3. A kliensekhez kötődő adatkommunikáció

A kliensek intézmények közötti mozgásának, a kötelező statisztikai beszámolóknak és adatközléseknek a szempontjából elengedhetetlen, hogy a felkeresett szolgáltatók kommunikációját is görcső alá vegyük, különös figyelmet szentelve az adatmozgással járó információáramlásnak.

#### 3.1 Alapellátás és gyermekvédelem

Az alapellátást végző intézmények esetében az adatkommunikáció elsősorban az állami normatívának (és az önkormányzati kiegészítésnek) az elszámolása valamint a statisztikai adatszolgáltatási kötelezettség kapcsán realizálódik. A társintézmények egymás közötti kommunikációját kevésbé jellemzi adatmozgás, annak során elsősorban a szakmai munkához, a kliensekkel kapcsolatos ügyintézéshez kapcsolódó információáramlás zajlik. Az ilyen jellegű információcsere miatt *rengeteg más, nem feltétlenül a szociális ágazathoz tartozó szervezettel állnak kapcsolatban* a tárgyalt intézmények – elsősorban a gyermekjóléti és a családsegítő szolgálatok. Adatmozgással járó kommunikáció azonban csak az egészségügyi ellátórendszer, ezen belül a háziorvosi munka terén zajlik. Ágazaton belül elsősorban az ellátásra vonatkozó igénybevételi szándék jelzéséhez és a különböző értesítésekhez használják a papírt. A gyermekjóléti szolgálatok esetében a kliensek adataival kapcsolatos adatkommunikációnak a sikertelen beavatkozás, azaz a védelembé vétel esetén van kiemelt szerepe a papíralapú adatrögzítésnek.

#### 3.2 Szakellátás

A kliensekhez kötődő adatrögzítést az esetek döntő többségében a szakellátás esetében is *papíron* végzik. Ha intézmények között helyeznek át valakit, vagy ha a gondozott (vagy törvényes képviselője) „kintről” jelentkezik, az aktuális jogszabályok mellékletében közölt formanyomtatványokon kell jelezni az ellátás igénybevételére vonatkozó kérelmet, s az intézmények ugyanilyen adatlapokon jeleznek vissza a kliensnek.

Interjúalanyaink gyakran hangsúlyozzák a beszélgetéseink során az egyéni dokumentációt más intézmények felé jól közvetítő ügyfélnyilvántartási rendszer előnyeit. Az ilyen irányú igények azért (is) jelentek meg, mert az – egyébként ritkán előforduló – áthelyezés kapcsán a törvény *nem rendelkezik egyértelműen* arról, hogy a gondozottról nyilvántartott adatok közül *mit kell továbbküldeni* a fogadó intézménynek.

*„K: Láttam, hogy valaki továbbment a pszichiátriai betegek otthonába. Ha ide jön valaki, akkor hozza az adatait, kis dossziében?*

*V: Azt nem ő szokta hozni, hanem általában ha intézménytől jön, akkor az intézmény küldi el postán nekünk az előző dokumentumokat, amiket ő megítél, hogy elküldhet. Nyilván ott is marad valami.*

*K: Szabályozza ezt valami?*

V: Nem, és nem is jó ez. Jó lenne, ha szabályoznák valami, hogy mit küldjenek, mert nagyon sokszor előfordul, több alkalommal az én pályafutásom alatt, hogy azt küldte el, ami számára jó, dokumentumot. Például nem küldött el olyan pedagógiai jellemzést, amiből kiderül, hogy olyan magatartási problémák voltak a gyerekekkel, hogy tulajdonképpen nem lehetett őt intézményben tartani." (Egy ápolást, gondozást nyújtó intézmény vezetője)

A szabályozatlanság miatt nemcsak a továbbított személyi anyagokra jellemző elhallgatások, önkényes kiemelések okozhatnak problémát. A szociális szakemberek gyakran egymás munkáját nehezítik meg azzal, hogy nem küldik tovább az új intézményben dolgozó kollégák számára fontos dokumentációkat.

„K: Van arra példa, hogy társintézménytől hoznak valakit, és Önök kérnek adatokat, és azt tapasztalják, hogy kevés dolog van nyilvántartva?

V: Kizárólag orvosi dolgokat tudnak adni. A szociális munkás adatait nem. Sőt, van olyan intézmény, ahol azt mondják, hogy ilyet tilos a rendelkezésünkre bocsátani. Térképezzük fel mi az embert." (Egy ápolást, gondozást nyújtó intézmény vezetője)

#### 4. A kötelező adatszolgáltatáshoz kapcsolódó adatkommunikáció

A szociális szolgáltatóknak olyan adatszolgáltatási kötelezettségeik vannak (a módszertani intézetekkel, a KSH-val, a fenntartóva vagy a Magyar Államkincstárral szemben), amelyek az interjúalanyok visszajelzése szerint komoly megterhelést jelentenek mind az adminisztratív, mind a szakmai munkaerő-állománynak. Az adatok összegyűjtése és a kért szempontok szerinti leszűrése elsősorban azoknál az intézményeknél jelent problémát, ahol az ügyfélnyilvántartási rendszer nem digitalizált.

„Ez még hagyján, a klubban, ahol 20-30 ember van, de a családsegítő, vagy étkeztetésben... Ilyeneket kérnek, hogy korcsoportonként bontsuk, nő-férfi, hányan kértek, hányan nem kértek, hányan vettek igénybe más szolgáltatást is ezen kívül. Egyesével kell akkor megnézegetniünk, mert másképp nem tudjuk. Szóval statisztika idején el vagyunk csúsztva. És természetesen mindenkítől be kell gyűjtenem az adatokat, összesíteni, és úgy tudom tovább küldeni. Végül is gépen lehetne, meg is oldódhatna, mert akkor mindenki gépre vinné be a szolgáltatott adatot, és abból én már tudnék dolgozni. Most még mindenki papíron küldi be, míg én ezeket felviszem..." (Egy gondozási központ vezetője)

Az adatközléssel járó nehézségek miatt tapasztalatunk szerint a speciális ügyfélnyilvántartási programmal nem rendelkező szolgáltatók is rákényszerülnek arra, hogy – a „szociális informatikusok” vagy más, az átlagosnál jobb felhasználói tudással rendelkező szakemberek segítségével – kialakítsanak egy, az adatok összesítésére és szűrésére alkalmas rendszert.

*„K: Ezt Ön csinálta számítógépen?*

*V: Igen, de akkor még nem volt meg nekünk ez a gépünk, úgyhogy otthon van nekem egy gépem, és arra csináltam. Igazából kéne egy ilyen... ilyen nyomtatványok, és akkor az ember csak beleír. Már az is sokkal könnyebb lenne. Szóval én, de ez nem biztos, hogy jó. Én ezt egyszerűnek, átláthatónak tartom.” (Egy szociális gondozó)*

Ezek, az elsősorban Excel vagy Access program segítségével kialakított „házi adatbáziskezelők” is megkönnyítik az adatközlés folyamatát. Nehézséget csak a nem célspecifikus alkalmazások használata jelent; az esetleges elütéseket, felhasználói hibákat csak nehezen lehet kiszűrni ezekkel az alkalmazásokkal. A rendszert kialakított szakember távozása esetén pedig a megváltozott igényekhez, jogszabályi háttérhez a későbbiekben már nehezen igazítják hozzá a programot a számítógép kezeléséhez kevésbé értő munkatársak.

*„V: Ez abszolút egy házi rendszer, mi állítottuk össze. Tudtuk, hogy mi kell. Például az új rendszer már azt is tudja, hogy miből nem mutatta be a számlát, mikorra kell bemutatni. Ha itt beírom azt, hogy mikor járt benn, mikor nem, de abból nem tudom azt, hogy melyik számlát mutatta be. Egyéb megjegyzéseket nem tudok ide, ilyen egy mondatosokat. Pedig jó lenne, ha lehetne.*

*K: Miért nem rakják akkor bele?*

*V: A Jenő azóta elment, nem tudjuk, hogyan kell beépíteni egy ilyen új modult.” (Egy gyakorkló szakember)*

A szociális területen alkalmazható programok megvásárlása során az intézményvezetők mindig tekintettel vannak arra, hogy azok lehetőség szerint támogassák és egyszerűsítsék az adatszolgáltatás folyamatát. A megfelelő alkalmazások kiválasztása kapcsán problémaként jelölték meg interjúalanyaink, hogy a programok készítői nem tudnak garanciát vállalni arra, hogy a különböző adatközlési kötelezettségek során igényelt dimenziók mentén az intézmények le fogják tudni szűrni az adatbázisukat.

*„Volt ilyen a családsegítésben. Megvolt, hogy milyen adatokat kell nyilván tartanunk a klienssel kapcsolatban a forgalmi naplóban. Név, végzettség, lakcím, munkahely, tehát hogy dolgozik, nem dolgozik, családja van vagy nincs családja, milyen esetkezelésben részesült. És akkor jön a statisztika, ami nem ilyen adatokat kér, hanem mittudomén, hány éves, meg volt-e munkanélküli vagy nem, elvált-e vagy nem. Tehát olyan adatokat kértek statisztikában, amiket mi nem kezeltünk a kötelezően előírt adatok között. És akkor mit lehetett csinálni? Megnéztük külön-külön, hogy most na, ebben az esetben X, Y most ezen a másik fajta adatszolgáltatásban. Igen vagy nem? Tehát külön végig kellett nézni, és sok esetben ki kellett találni, mert nem is utalt rá a családgondozó, mert éppen nem találta az ügy szempontjából fontosnak.” (Egy gondozási központ vezetője)*

## 5. A szociális szolgáltatók kommunikációjának egyéb jellemzői, különös tekintettel az internethasználatra

A vizsgált intézmények a munkájuk során – a korábbiakban bemutatott bonyolult kapcsolatrendszer részeként – rengeteg intézménnyel, társszervezettel és főhatósággal tartják a kapcsolatot. Ezeknek a kapcsolatoknak a jó része a szociális ágazaton kívülre nyúlik, az oktatás, az egészségügy, a közigazgatás, a rendfenntartás területéhez is kapcsolódik. Emiatt sokszor a jogszabályok által *nem szociálisnak* definiált intézmények is *szoros kapcsolatban* állnak a jelenleg tárgyalt szolgáltatókkal. A törvényi értelemben vett szociális ellátórendszerből kilépő kliens, az egészségügyben már betegként, a gyámhivatalban már ügyfélként van nyilvántartva.

*„A gyámhivatal egy önállóan működő államigazgatási szerv, amely a szociális ellátórendszer egyes elemeivel csak közvetett kapcsolatban áll, kizárólag hatósági munkát végez. Így semmilyen jogosítvánnyal nem rendelkezik a szociális ellátórendszer egyes intézményei fölött, sőt azok belső eljárási gyakorlatába sem lát bele. Így – megítélésem szerint – nem tudok Önnek olyan érdemi információkkal szolgálni, melyek vonatkozó jogszabályi megfelelésekre, az ott dolgozók felkészültségére és a fejlesztési igényekre vonatkozik.” (Egy, az interjúra vonatkozó felkérésünket visszautasító gyámhivatali vezető)*

Informatikailag azonban nem húzható meg a szociális ellátórendszer határa a szociális, illetve a gyermekvédelmi törvény által szabályozott intézményeknél; a kliensek adatai más, a korábban bemutatott szervezetekhez is eljutnak.

A szociális intézmények dolgozói kapcsolattartásuk során még mindig elsősorban – a kiépítés és a fenntartás költségei miatti alacsony penetrációs szintnek köszönhetően, valamint az egységes informatikai rendszereknek és a szociális szakemberek megfelelő számítástechnikai képzettségének a hiányában – a telefonon zajló kommunikációt részesítik előnyben. Ennek hátránya a kiugróan magas telefonköltségekben, bizonyos esetekben a kliensekre, illetve a szakemberek által elvégzett munkára vonatkozó információ „lemorzsolódásában” realizálódik.

A korábbiakban jellemzett „szigetszerűség” miatt a szociális szolgáltatóknál alkalmazott különböző rendszerek *nem kompatibilisek* egymással. Az ilyen intézmények adatai tehát nem kapcsolhatók össze egy központi nyilvántartásba, annál is kevésbé, mivel sok helyen a hálózati összeköttetés is hiányzik. Ennek köszönhetően egy kliens lakóhelyváltogatása esetén az új, otthont adó település önkormányzata, szociális intézménye az esetek többségében nem értesül a korábban igénybe vett szociális szolgáltatásokról, az ennek során elért eredményekről, a biztosított pénzbeli, természetbeni ellátási formákról. Emiatt sok esetben hiányos információk alapján végzik el a szakmai munka eszközeinek és céljainak meghatározását, az egyéni fejlesztési tervek kialakítását, az egyes támogatási formákkal kapcsolatos jogosultság elbírálását.

A szociális intézmények kommunikációja – főként a vidéki szervezetek esetében – az esetek többségében *nem foglalja magába a szakmai jellegű*

információáramlást. A munkavégzés kapcsán felmerülő szakmai kérdések megválaszolatlanok maradnak, vagy azokra csak több hét, hónap elteltével – a szakmai konferenciák, a módszertani központok illetékes munkatársának elérése után – kapnak választ a szociális munkatársak. A szociális gondozók sok esetben nincsenek tisztában azzal, hogy milyen adatokat, milyen felhasználói körtől és milyen formában kell rögzíteni. Alapellátás esetében mindez elsősorban akkor érvényesül, ha az étkeztetési feladatokat a falugondnok látja el, és/vagy a jegyzőség nem biztosítja a szolgáltatásokkal kapcsolatos feladatkörök tartalmának a megismerését a szociális szakemberek számára.

„K: Mire lenne szükségük?

V: Több információra. Több szakmai információra. Benn van a törvényben ugye, hogy általánosan mi a feladat. De tippek. Gyakorlatok. Gyakorlatban, hogy mi a feladata. Egy tapasztaltabbtól. Most kezdtük, tehát... És én most az én területemről beszélek, mert akivel beszéltem eddig, az azt mondta, hogy ő tölti ki a gondozási naplót. Emellett nekem még jött ez, meg az, meg amaz. Szóval azért mondom, hogy itt is szerintem egyik ezt csinálja, a másik azt csinálja. Az lenne a jó, ha konkrét lenne. Most szerintem azért kell nekünk ezeket kitölteni, mert ezeket találta meg a törvényben (a jegyző). Ez volt benn, akkor odaadta.

K: Akkor a törvény szabályozza ezeket a dolgokat!

V: Hát végül is igen, de én, aki most kezdtem ezt a munkát, ezt honnan tudjam? És semmi segítséget nem kaptunk ehhez. Tehát amit csináltunk, azt saját kútfőből.” (Egy vidéki gondozási központ vezetője)

A szociális munkás az ilyen, információhiányos környezetben egyedül érzi magát, a szakma gyakorlásához szükséges tudás nehéz elérhetősége miatt a kiszolgáltatottság-érzete erősödik. Ilyen körülmények között a standardizáltságot, a gyors és hatékony kommunikációt biztosító informatikai rendszerek a digitális identitás megerősödését szolgálhatják.

Habár a szociális szolgáltatókra egyre nagyobb penetrációs szint jellemző, a szűkös anyagi háttér miatt az internethozzáférés kiépítése során az intézmények a leginkább költséghatékony megoldásra törekednek. Az ilyen jellegű beruházásokhoz kötődő döntések során azonban – az informatikai tanácsadás hiánya, illetve a dolgozói internethasználattal kapcsolatos félelmek miatt – sokszor nem a legjobb megoldást választják az intézményvezetők.

„K: Milyen az internethozzáférésük?

V: Mindig rá kell kapcsolódni. Mivel a vezető fél tőle, vagy hát nincs annyira tisztában vele, hogy olcsóbb lenne az ADSL.” (Egy adósságkezelő munkatárs)

Az internet nyújtotta előnyöket már az összes interjúalanyunk elismerte akkor is, ha esetleg a számítógép kezeléséhez, illetve az internet használatához kevésbé ért. Ez az elfogadottság elsősorban az igényelt információk gyors, (megfelelő internetkapcsolat kiépítése esetén) olcsó, önálló elérésének a lehetőségével magyarázható.

Interjúalanyaink az internetet könnyen használható és praktikus is-

meretszerzési forrásnak tekintik, attól függetlenül, hogy jelenleg olyan portál, amely a szociális szakemberek számára releváns információkat, best practise gyakorlatokat, a szociális területet érintő jogszabályokat és egyéb praktikus ismereteket tartalmazna, még nem üzemel. A szociális szakemberek azonban a szétszórt „információdarabok” felhasználásával, illetve a kollégákkal történő e-mailes kommunikáció révén mégis sok segítséget kaphatnak, találhatnak a világhálón.

A szociális intézmények szakmai munkájához szükséges információk az interneten kívül a módszertani intézménytől is beszerezhetőek. Ezeknek a szervezeteknek a profilja azonban eltérhet a fővárosban vagy az adott megyében található egyéb szociális intézményekétől. Emiatt interjúalanyaink a *szakmai háttértámogatás hatékonyságát* több helyen kétségbe vonták.

*„A módszertani intézetet meg nem is hívnám így. A névvel is gond van. Az nem baj, hogy egy régiót össze akar fogni, és hogy legyen egy kinevezett intézménye, aki koordinál. De hát itt szakmailag... éppen kijöttek ellenőrizni, és mondja a módszertani intézet vezetője, hogy nekünk szükséges ápolási lap, hol van. Mondtuk, hogy nekünk nem szükséges. Itt vitatkoztunk egy órán keresztül, ő egy idősek otthonából jött, náluk ez van, és ő meg akart bennünket győzni, hogy a jogszabály elő írja nekünk, hogy ápolási lapnak lennie kell. Azután nehezen sikerült meggyőzni, amikor elmentek, még úgy ment el, hogy már pedig nekünk ez szükséges, aztán később megkövetett bennünket, amikor valahol találkoztunk, hogy igen, igazunk volt.” (Egy ápolást, gondozást nyújtó intézmény vezetője)*

Ahogy az az korábban kifejtettük, tapasztalataink szerint még mindig az *elavult hardverpark* és az *illegális szoftverek* vannak túlsúlyban, de az informatikai beruházásokat illetően elkötelezett intézményvezetők a lehetőségeikhez mérten *próbálják frissíteni a gépparkot, kiépíteni a széles(ebb sávú) internetkapcsolatot*. A szociális szolgáltatókra tehát ugyanaz érvényes, mint amit a szociális igazgatás kapcsán egy interjúalanyunk megfogalmazott.

*„Ez nagyon személy- és önkormányzat-függő. Tehát vannak olyan önkormányzatok, amelyek folyamatosan modernizálnak, meg mindenféle dolgokat csinálnak és előbb-utóbb a szociális intézményekhez is eljutnak, de vannak olyanok, amelyek borzasztóan elavultak és elavult szemléletben... tehát ez nagyon... akár személyfüggő is. Tehát a közgyűlési elnökök vagy a polgármesterek az a mániája, hogy informatika, akkor ha beledöglenek, akkor is informatika van, de ha meg baromira nem érdekli, meg ő is fél tőle, akkor viszont semmi.” (Egy minisztériumi illetékes)*

Az intézményvezetői szinten megfogalmazódó, számítástechnikai beruházásokra vonatkozó igények megjelenése már időszerű a szociális ágazatban. A szociális intézményeket utolsóként érte el a digitalizálási hullám, ezért a kívülről jövő nyomások hatására is egyre inkább *rákényszerülnek* arra, hogy saját *rendszerüket építsenek ki*, és azokat *rákapcsolják a világhálóra*.

## 6. Adatbiztonság és adatvédelem

A szociális intézményekben nyilvántartott személyes adatokhoz – a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény iránymutatásai alapján – csak az arra *illetékes munkatársak férhetnek hozzá*. Tapasztalataink szerint a papíralapú adminisztráció esetén ezt az előírást betartják a szakemberek; a szolgáltatónál megfordult kliensek személyi adatait zárható szobában és zárható szekrényben helyezik el. Az ügyfélnyilvántartást *számítógépen* vezető szolgáltatók esetében *már nem ennyire egyértelmű az adatok technikai védelmének biztosítása*. Az idézett törvény szerint „A személyes adatok technikai védelmének biztosítása érdekében külön védelmi intézkedéseket kell tennie az adatkezelőnek, az adatfeldolgozónak, illetőleg a távközlési vagy informatikai eszköz üzemeltetőjének, ha a személyes adatok továbbítása hálózaton vagy egyéb informatikai eszköz útján történik.”<sup>2</sup>

A részt vevő megfigyelések során szerzett tapasztalataink alapján elmondhatjuk, hogy – elsősorban a számítástechnikai ismeretek hiányosságai miatt – ennek az előírásnak nem mindig tudnak eleget tenni a szociális intézmények. Az esetek többségében a számítógépen rögzített nyilvántartások – mivel jelszó nélkül lehet belépni a számítógépekre, és kiépített hálózat esetében minden könyvtár megosztott – bármilyen, a PC előtt ülő felhasználó számára elérhetőek.

*„K: Ki férhet hozzá a számítógépen rögzített adatokhoz?*

*V: Csak a szociális munkás. Egyelőre. Gyakorlatban bárki, aki ért a számítógéphez, meg hozzáfér. Tehát jelszóval nincs levédve. Hálóba vannak kötve, tehát mindenki mindent lát, aki ért hozzá, az levédte a sajátját. Nálunk különösebben jelentősége ennek nincs, nem is értenek hozzá. De elméletileg ezt meg kéne oldani valamilyen úton-módon, hogy ez az adatbázis mindenképpen védve legyen.” (Egy átmeneti elhelyezést nyújtó intézmény szociális munkása)*

Az adatok védelmét, a korlátozott hozzáférésű profilok kialakítását a korábbiakban bemutatott, nem célspecifikus alkalmazások használatával „házilag” kialakított nyilvántartási rendszerek esetében csak nehezen lehet megoldani.

A részt vevő megfigyelések során ellátogattunk olyan intézménybe is, ahol az adatvédelmi előírások be nem tartása miatt már kár is érte az intézményt.

*„Tehát mindenkinek van egy mappája, Anikó, Jóska, Feri, Julcsi, és abba gyűlnek ezek az adatok, és azt nem töröljük ki, mert az a levél az keletkezett, azt a fejlécezt még felhasználjuk, meg látom, hogy amit írtam, az megvan ott is egy példányban. Erről én szoktam havonta egyszer (bár most már elég lusta vagyok) archiválni a D: partícióra egy másolatot. Volt már arra példa, hogy az egyik kollégánk megharagudott ránk, kirúgták, és mikor távozott, kitörölte bizonyos embereknek a mappáit a számítógépről... És akkor évek*

<sup>2</sup> 1992. évi LXIII. törvény, 10 § (2).

*munkája, évek során felgyűlt levelek, így pikk-pakk eltűntek.” (Egy nappali ellátást nyújtó intézmény gyakorló munkatársa)*

Ahogy azt korábban jellemeztük, az internetkapcsolattal rendelkező intézmények leginkább az ingyen letölthető vírusvédelmi programok és tűzfalak feltelepítését preferálják. Ezek beüzemelését és karbantartását sokszor az átlagosnál magasabb számítástechnikai ismeretekkel rendelkező munkatárs szokta elvégezni, tehát ezeknek a védelmi rendszereknek a hatékonysága is megkérdőjelezhető. Azok az intézmények, amelyek költségvetési keretükben ki tudják gazdálkodni az ilyen jellegű szolgáltatás anyagi hátterét, általában külső céget bíznak meg a számítógépark kezelésének, karbantartásának a feladatával. A megbízási szerződésben realizált kiszereződést még a több száz fős bentlakásos intézmények is inkább előnyben részesítik, mert a folyamatos jelenlétet és azonnali hibaelhárítást garantáló saját, belső informatikusi státus csak nehezen finanszírozható.

## 7. Számítástechnikai ismeretek

Az interjúk és a részt vevő megfigyelések tapasztalatai alapján elmondhatjuk, hogy a szociális szakemberek széles körében *idegenkedés* tapasztalható a számítógéppel, a digitális rendszerekkel szemben. Elsősorban az idősebb dolgozók használják *szívesebben* a *papíralapú adminisztrációt*, függetlenül attól, hogy annak *kezelése nehezebb, több időt vesz igénybe*, és hogy a dokumentációk tárolása *sok helyet foglal el*.

*„K: Amit itt csinálnak pa píron, azt kell, kötelező?*

*V: Nem, csak régen papíron volt, én meg valahogy még mindig csinálom hozzá papíron. (...)*

*K: De miért csinálja ezeket papíron?*

*V: Szokásból, jó ez. Én olyan régóta ülök itt, ezt jobban látom, jobb szeretem nézegetni. Nem kötelező, de valahogyan... Aztán néha tényleg jobb, tegnap is egy telefon volt, ideadták, gyorsan kinyitottam és megnéztem. Tehát gyorsabb. Nem kellett papíron elővenni, megkeresni, végignyálazni.” (Egy gyámhivatal vezetője)*

A fiatalabb munkatársak – az esetek többségében – már *szívesebben* használják a számítógépeket, hiszen ők felsőoktatási tanulmányaik során már elsajátították az informatikai eszközök kezeléséhez szükséges ismereteket. Rajtuk kívül az idősebb, de a változásokhoz *adaptálódni képes szociális szakemberek* is *érdeklődéssel* fordultak az újítások felé.

*„K: Van bennük ellenállás az újítások iránt?*

*V: Nemcsak az. Egyrészt van, de emellett nem is érzik szükségesnek. És itt bizony az intézményvezetőket is tudom, hogy ugye addig, amíg én viszonylag sokat használom a számítógépet, az internetet, eléggé elboldogulok, azért idősebb kollégáim eléggé elzárkóznak ettől. Vagy nincs rá igényük, vagy indítatásuk, vagy nem annyira fogékonyak erre, nem tudom.*

*K: Nem lehet, hogy nem tudják, mire jó?*

*V: Hát, nem tudom. Én se úgy születtem, hogy tudtam, mire jó az internet.”  
(Egy ápolást, gondozást nyújtó intézmény vezetője)*

A felkeresett interjúalanyok többsége a Word szövegszerkesztőt használja munkája során, a hivatalos levelek megírását – és archiválását a merevlemezre – már szinte csak számítógépen végzik a szociális szakemberek. A PC-használatot elősegítő tényezőket illetően – az internet nyújtotta lehetőségek kihasználásán kívül – az *audiovizuális elemek* jelentőségét kell kiemelnünk. Az egyéni, színes háttérképeket és beállításokat tartalmazó profil kialakítása, a zenehallgatásra alkalmas számítógép használata tapasztalatunk szerint elősegítette a digitális rendszerek elfogadottságát.

A humán erőforrás digitális rendszerekkel szembeni ellenállásának megszüntetése nem kis feladatot jelentett a PC használatát mára napi rutinná fejlesztő intézmények számára. Véleményünk szerint megfelelő ösztönzők (például a szakmai feladatok ellátását garantáló gyakorlat kialakítását követően engedélyezett magánjellegű internethasználat) és támogatások, ellenőrzési mechanizmusok és köteleességek kialakításával az újítás elfogadtatása megkönnyíthető.

## 8. Főbb következtetések

A vizsgálat során szerzett tapasztalatok alapján az alábbi főbb következtetéseket tudjuk tenni:

1. Már középtávon is olcsóbb az informatikai rendszerek alkalmazása a szociális ellátórendszerben, mint a papíralapú kommunikációé.

2. Az informatika átfogó és általános alkalmazása a) átláthatóbbá és b) jogszerűbbé teszi az esélyegyenlőséget szolgáló, állami finanszírozású szektor működését.

3. Megállapítható, hogy megfelelő információs rendszer kiépítésével precízebbé és egyszerűbbé válik az adatösszegyűjtés, az aggregát rendszerű adatok előállítása.

4. Megfelelő képzés hiányában nőhet az ellátórendszer rigiditása, a szociális szféra munkatársainak idegenkedése az infokommunikációs rendszerek alkalmazásával szemben.

5. Megállapítható, hogy megfelelő szemlélet kialakítására van szükség, általánossá kell tenni azt a nézetet, hogy az informatika az adminisztrációra, és nem a szociális szféra ellátottjaira fordított időt csökkenti.

6. Kiemelt szerephez juthat az informatika alkalmazása a) a szuper-vízió, b) a digitális identitás kialakításának, c) az eLearning alkalmazásának területén.

7. A szociális informatika létrehozását célzó, kormányzati beavatkozást csak egy hosszú távú, a szereplők adottságaival és igényeivel számoló stratégia kialakításával lehet megvalósítani.

## Mi a tanulsága annak, ha a „szegényeket” és nem a „szegénységet” kutatjuk<sup>1</sup>

Alice O'Connor, *Poverty Knowledge: Social Science, Social Policy, and the Poor in Twentieth-century U.S. History*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2001, ISBN 0-691-00917-1; paperback, 2002, ISBN 0-691-10255-4, 373 pp.

A könyvet annyira megragadó és gondolatébresztő munkának tartom, hogy magam kértem a lehetőséget a bemutatására. Kicsit megkésve bár, de melegen ajánlom mindenkinek, akit érdekel a kutatás és politika kölcsönös kapcsolata, a társadalomtudomány története, és még inkább javaslom azoknak, akik bármilyen módon érintettek a szegénység témájában.

Az Egyesült Államokban „Az egyéni felelősség és munkalehetőség összeegyeztetéséről” 1996-ban elfogadott törvényt (Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act, PRWOR) a „szokásos módon értelmetlen jótét végének” tartják és a „politika és ideológia tudomány fölötti győzelmeiként” harangozták be. De az egyik nagy kutatóközpontban dolgozó történész, Alice O'Connor számára ez csak a magyarázat egy része. Ez az értékelés ugyanis az érintett kutatók legjobb szándékai ellenére „nem méltányolja a szegénységkutatások szerepét az 1996-os változás előkészítésében” (3. o.).

Alice O'Connor tíz fejezeten és mintegy 60 részletes jegyzettel ellátott közel 300 oldalon keresztül, évszázados időkeretben elemzi politika és kutatás kapcsolatát. Itt az általa vizsgált számos terület közül csak néhány tanulmányt tudok megemlíteni. Az első részben a szerző először a progresszív korszak szociális gazdasággal kapcsolatos elemzéseit veszi szemügyre, majd foglalkozik a chicagói iskola szociálökológia írásaival, a nagy válság közösségi tanulmányaival, az afroamerikaiak közötti nagyobb szegénység versengő magyarázataival (rabszolgaság vagy rasszizmus), végül Oscar Lewis „szegénység kultúrája” elméletének nagy hatásával.

A második részben azt vizsgálja, hogy a Szegénység Elleni Háború és a Nagy Társadalom programja miként hozott létre a polgárjogi mozgalom ellenére beismerten apolitikus és faji szempontból semleges kutatási ipart. Az utolsó rész a vietnami háborúval súlyosbított gazdasági és politikai nyomások hatására abbamaradó szegénység elleni küzdelem utáni helyzetet elemzi. A kutatások nem álltak le, de – különösen a jövedelemfenntartással kapcsolatos kísérletek esetében – a programok kontextusuktól megfosztott értékelésévé szűkültek. Mindez jó terepet biztosított az olyan művek számára, mint Charles Murray jóléti programokat elítélő könyve, a *The Underclass*. A Clinton 1992-es választási győzelmétől nagy változásokat remélő William Julius Wilson, David Elwood és mások reményeit szertefoszlatta a PRWOR négy évvel későbbi elfogadása. Annak ellenére, hogy az utolsó cikkelye szerint a törvény hatásaként a kutatás és a politikai viták a „szegények” helyett a „szegénységre” fognak koncentrálni, O'Connor kevés ezzel kapcsolatos bizonyítékot tud felsorakoztatni.

<sup>1</sup> A könyvismertetés a *Policy World* 2006 téli száma számára készült, az *Esélyben* a folyóirat és a szerző engedélyével közöljük (a szerk.).

Az elmúlt évszázadban a szegénységet a strukturális egyenlőtlenségekhez kapcsoló értelmezések egyre jobban háttérbe szorultak és a vitákat az a különböző formában feltett kérdés uralta, hogy „mi a baj a szegényekkel”. Az elvekkal és magyarázatokkal kapcsolatos csata azonban nem lineárisan halad előre. Például a közgazdaságtan megújult a keynesizmussal 2. világháború utáni években, utána viszont a neoklasszikus elmélettel összekapcsolódó humán tőke megközelítések elősegítették az egyre individualisztikusabb értelmezéseket.

O'Connor a könyvben áttekinti, hogy a mindenkori politikai és ideológiai szempontok, valamint a módszertani fejlődés miként befolyásolták a szegénység-probléma egymást követő megfogalmazásait. Aprólékosan dokumentálja a katasztrofális finanszírozó források – kezdetben magán alapítványok, később a szövetségi kormány, majd a tagállamok és intézményeik – meghatározó szerepét, bemutatva, hogy a szegénységre vonatkozó ismeretek magán és állami alkuszai és a szegénységgel foglalkozó bürokráciák miként fogadták el egyre nagyobb mértékben azt a felfogást, amely értelmében a szegénység azonos a pauperizmussal, a probléma pedig a jóléti függőséggel.

Egy ilyen hosszú könyv esetében különös lehet az a panasz, hogy még több dologgal kellett volna foglalkoznia, de szerettem volna többet olvasni a politikusok és vezető kutatók által figyelmen kívül hagyott alternatív elemzésekről. Például kevés szó esik Mike (S:M) Miller, Martin Rein és kollégáik 1960-as évek eleje óta közzétett szisztematikus elemzéseiről és ezek kritikai fogadtatásáról.

A könyvet nem tudtam a csak az Egyesült Államokon belüli társadalomtudományi fejleményeket elemző műként olvasni. Olvasás közben állandóan a saját országom és az USA közötti hasonlóságokat és különbségeket kerestem. Az utolsó oldalakon a szerző négy szempontot ír le „szegénység-probléma” alapvető újrafogalmazásához:

– „a szegénység mint szociális probléma depauperizálása” és „a szegényekre korlátozott megközelítés helyett a társadalom átfogó vizsgálata” (292. o.);

– „a szegénység kultúrája” torzító értelmezés elvetése és „a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenséget fenntartó, sőt ösztönző szélesebb körű kulturális erőter kutatásának középpontba helyezése” (293. o.). E megállapítás különösen áll az Egyesült Államokra, ahol a szubkulturális magyarázatok folyamatosan elnyomták a strukturális értelmezéseket – és a növekvő egyenlőtlenségek ellenére jelenleg is ez a helyzet;

– a jórészt kormányzati pénzekből finanszírozott „kutatási ipar»-modell korlátainak felismerése” és egy „függetlenebb és kritikusabb tudástestület kialakítása, amely célja az, hogy ne a politikai viták határozzák meg a kutatásokat, hanem a kutatások orientálják a politikai vitákat” (293. o.);

– „a szegénységre vonatkozó tudás inherensen politikai természetének tagadása helyett ennek elismerése... az ezzel kapcsolatban gyakran elhallgatott érdekek és ideológiai megfontolások feltárásával, alapos vizsgálatával és megvitatásával” (294. o.).

Bár az O'Connor által részletezett problémák közül sokkal nem tudunk foglalkozni, ezek a végső megállapítások nagy figyelmet érdemelnek. A szerző következtetése szerint mindez jelentős változásokat igényel „abban, ahogy a »professzorok« viszonyulnak a »gyakorlatban dolgozókhöz« és a »szegényekhez«” (294. o.). Lehet, hogy a közöttük levő viszony kissé más az Egyesült Államokban, de sokkal nagyobb a hasonlóság.

*Adrian Sinfield, University of Edinburgh  
Fordította Nyilas Mihály*

## Búcsú

(Szerkesztőségünk legelső titkára, Berény Márta a nyár végén meghalt. Búcsúzásképpen idézünk néhány sort Lévai Katalinnak a sírnál elmondott beszédéből.)

Berény Márta, Tucika, itt hagyott bennünket. Kedvességgel, derűvel, humorral itatott át mindent, aminek a közelségébe került. Szeretett emlékezni, mesélni és szívesen meghallgatott másokat. Sokat beszélgettünk, és megtisztelt azzal, hogy magnóra mondta az életét. Így tudtam meg, hogy rendszeresen találkozott Karinthy Frigyessel, aki olykor a térdén lovagoltatta őt. Férjével, Berény Jánossal, 1948-ban házasodtak össze. Társak voltak mindenben, a haláláig.

Tucika ott volt az *Esély* születése pillanatában. Ő szervezte meg azt az olvasótábort, amely azután hűséges olvasója lett a folyóiratnak. Mindenkihez kedves és figyelmes volt: szerzőkhöz, diákokhoz, tanárokhoz. A szerkesztőség neki köszönhette otthonosságát, amit kollégáival, Moksony Feri bácsival, majd később Fábíán Juliannával együtt alakítottak ki. Mindig be lehetett ugrani hozzá egy kis hírért, egy cikkért vagy egy kedves szóért.

Mi akkor találkoztunk, amikor – nyugdíjas kora ellenére is – tele energiával segített létrehozni egy szellemi műhelyt, ahol mindannyian otthon éreztük magunkat. Nagy szeretetben, barátságban dolgoztunk együtt, 10 évig. Sokat tanultam tőle. Elment. De nem hal meg az, akire emlékezünk.

*Lévai Katalin*

## Tisztelt Olvasók, Szerzők, Kedves Munkatársaim, Barátaim!

2000 januárjától voltam az *Esély* társadalom- és szociálpolitikai folyóirat titkára. Lévai Katalin akkori főszerkesztőtől kaptam ezt a feladatot, és minden segítséget, az alapítástól, 1989-től itt dolgozó Berény Mártától, Tucikától, akit halálában is tisztelek és szeretek, és Moksony Feri bácsitól – köszönet illeti őket. Azt, hogy miként éltem ezzel a gazdagsággal, azt döntsék el Önök, Kedves Olvasók.

Nem véletlenül írtam feladatot, mert ez nem munka volt. A munka esetében talán egy kicsit fontosabb a pénz, a fizetés, az előbbre jutás, de a feladatot az emberek nem ezért vállalják. A feladat közben az ember rengeteget tanul, ezzel nagyon sokat gazdagodik. Gyűjti az ismeretséget, kialakítja a lehető legjobb kapcsolatokat, bárkiről is legyen szó. Itt egy-egy olvasói levél, egy telefon, egy kedves hangú e-mail, egy sikeresen megírt dolgozat visszajelzése, levelezőpartnerem válaszlevele, ez a fizetség. Ha erre gondolok, nagyon gazdag lettem. Ebben a feladatkörben teret és lehetőséget kapott minden kreativitásom, ötletem, ami elsősorban az olvasók, szerzők és nem utolsósorban a munkatársakért jött létre. Jóleső érzés volt az a tudat, hogy sikerült pl. vak főiskolai hallgatóknak a kötelező olvasmányokat CD-re kitenni. Vagy hogy sikerült kialakítanom cserepartneri kapcsolatokat más folyóiratokkal, ezzel is segítve az információk szélesebb körű terjesztését. Kerestem, és meg is találtam a határok menti terjesztés lehetőségét. Emellett elvégezhettem egy egyetemet is. Köszönöm ezt a szabadságot Lévai Katalinnak és a mostani főszerkesztőnek, Nyilas Mihálynak is. És természetesen a családomnak.

Nagyon jó gyakorlati munkának bizonyult az *Esély*-titkári feladatom, s hiszem, hogy ebből is megszereztem a diplomát. Jó érzés volt, hogy személyesen ismerem a szerzőket, fordítókat. Remélem, valóban minden lehető alkalmat megragadtam, hogy ezt a feladatot teljesítsem. Gazdagodtam, a szó igazi értelmében, sok igaz, őszinte, tiszta barátságra, nagyon sok ismerősre, szerzőkre, civil szervezetek munkatársaira találtam ezek alatt az évek alatt. Köztük a Szociális Szakmai Szövetség tagjaira, akiket szintén köszönet illet.

Gazdag, igazi, gyönyörű feladatokkal teli területet adok át, tiszta lelkiismerettel. Igaz odaadással végzett öt év után keresek új kihívásokat kínáló, új feladatot, új sikereket. Kívánom, hogy az új munkatárs is találja meg ebben a munkában azt a rengeteg szépséget, amit én átéltem az itt töltött idő alatt.

Budapest, 2005. november 19.

Fábián Julianna (Julcsi)  
fabian.julianna@freemail.hu

*Julcsi kilépett, de meghagyta a telefonszámát. Remélem, ezután csak élni fogunk vele, és nem visszaélni. Hiszen közismert: olyan ügy nem létezett, amit Ő ne tudott volna elintézni – a kísértés tehát nagy volt.*

*Együttal őszinte szeretettel köszöntjük Erdei Enikőt, aki november 1-jétől Julcsi örökébe lépett. Elnézve készségességét és odaadását, a kísértések elhárítása tárgyában mit sem ígérhetünk...*

(A szerk.)

## Nyílt levél a Magyar Köztársaság országgyűlési képviselői számára

A szegénység hangjait maguktól a szegényektől ritkán hallani. Talán még időben felismertük, hogy nincs ez így jól. A szegénységben élők nem maradhatnak a szociálpolitika passzív tárgyai.

A szegénység problémájának kezelésére nemcsak mást, hanem más-hogyan is kell tennünk. Ezzel a szándékkal alakult meg 2004 áprilisában a *Magyar Szegénységellenes Hálózat*. Egyéves előkészület után október 15-én, Magyarországon első alkalommal, megrendeztük a Szegénységben élők Első találkozóját, közel száz, az ország minden részéről érkező, szegénységben élő részvételével. Megvitatták – és a sajnós igen csekély számban jelen lévő politikussal megosztották – tapasztalataikat, leggyötrőbb problémáikat, s ezek alapján számos követelést megfogalmaztak. A követeléslista ijesztően hosszú, s több olyan elemet is tartalmaz, amely igazolja, hogy a modern köztársaság és társadalom eszménye, valamint a megélt valóság között hatalmas szakadék tátong.

A hangjukat hallató, szegénységben élő emberek – követeléseikben megfogalmazott – **legfontosabb üzenete** a társadalmat, gazdaságot formáló értékek és elgondolások sorában **a szolidaritás elsőbbségének megőrzése**. Úgy tekintik, hogy saját sorsukkal együtt gyermekeiké is végleg megpecsételődik, ha elhatalmasodnak a versenyképesség fokozása érdekében tett intézkedések, s ennek nyomán a szolidaritás alapértékéből táplálkozó megoldások szűkülnek, jelentőségüket veszítik.

Számukra nincs jövő, s nincs növekvő, versenyképes gazdaság sem, ha a mából nem képesek átlépni a holnapba. Magukra maradva ez nem sikerülhet.

Ezért **a szegénységben élők legfontosabb követelése az, hogy a versenyképesség és a szolidaritás ne alternatívaként, egymással folyamatosan szembeállított választási lehetőségként értelmeződjék. A versenyképesség rövid távú növelésének célja se legyen érv a szociális célú állami kiadások csökkenése.**

Önök kulcsfontosságú szerepet játszanak abban, hogy a fentiekben megfogalmazottak mennyiben és milyen módon érvényesülnek, ezért a szegénységben élők elvárják Önöktől, hogy érdemben foglalkozzanak követelésükkel.

A *Magyar Szegénységellenes Hálózat*, a szegénységben élők aktív közreműködésével, figyelemmel fogja kísérni a követelés sorsát. Nyomon

## HÍREK, INFORMÁCIÓK

követjük, hogy a politikai programokban, a kormányzati intézkedésekben és a parlamenti munkában miként jelennek meg a követeléssel kapcsolatos intézkedések.

Tapasztalatainkat és értékelésünket jelentés formájában hozzuk nyilvánosságra, 2006 első negyedévében.

Budapest, 2005. november 8.

A Magyar Szegénységellenes Hálózat Koordinációs Testülete

Dandé István (Dél-Dunántúli Regionális Forrásközpont Kht.)

Ferge Zsuzsa (Szociális Szakmai Szövetség)

Gosztonyi Géza (Budapesti Szociális Forrásközpont)

dr. Kövér Ágnes (Nonprofit Humán Szolgáltatók

Országos Szövetsége)

Márton Izabella (Szociális Szakmai Szövetség)

Polacsek Györgyi (Magyar Vöröskereszt)

Polgár Tiborné (Hajléktalan Szolgálatok Tagjainak

Országos Egyesülete)

Szabó Rudolfné (Impulzus Egyesület J-N-Sz Megyei

Civil Szolgáltató Központ)

Wéber László (Szociális Innovációs Társulás)

A Kurt Lewin Alapítvány ezúton szeretné megköszönni  
a 161 623 forint értékű támogatást,  
amely az 1%-os felajánlásokból gyűlt össze!  
Az összeget hátrányos helyzetű gyerekek társadalomismereti  
oktatására fordítottuk.  
A Kurt Lewin Alapítvány adószáma:  
18154348-2-41